

Михайло ГОРОДЕНКО

Шафранів оберіг

Підсніжники,
первоцвіти,
проліски й інші
весняні квіти
у міфах, легендах,
переказах, піснях,
народних
віруваннях,
ритуалах,
звичаях і обрядах,
у народній
та офіційній
медицині

«Дивосвіт». Бібліотека журналу «Благовіст»

Косів
"Лисаний Камінь"
2016

ББК 42.891 (4 Укр)

Г70

ISBN 978-617-7436-04-0

Городенко М.Д.

Г70 Шафранів оберіг. — Дивосвіт. Бібліотека журналу «Благовіст». — Косів. Писаний Камінь. 2016. — 192 с. Ілюстрації

Книга запрошує всіх небайдужих до навколишньої рідної природи у чарівний світ підсніжників, первоцвітів, пролісків та інших весняних квітів українських Карпат та Прикарпаття, відкриває таємницю застосування їх місцевим населенням з лікувальною, магичною та естетичною метою. Написана праця на основі багатих власних спостережень автора за природою, цікавих розповідей місцевих жителів та ненав'язливого використання як українських, так і зарубіжних художніх, наукових, довідкових та науково-популярних джерел, стародавніх міфів, легенд і переказів, прислів'їв, приказок і загадок, самобутніх наших народних звичаїв і обрядів, тобто всього, що століттями формувалось у народній культурі і пам'яті.

Для широкого загалу.

ББК 42.891 (4 Укр)

ISBN 978-617-7436-04-0

©М. Городенко. 2016

©Писаний Камінь. 2016

©«Благовіст». 2016

©М. Городенко, С. Борис, І. Меліка, Р. Печижак, О. Соколюк, Т. Пасимок, М. Томич.
Світлини. 2016

У книзі використано репродукції відомих картин і скульптур зарубіжного та вітчизняного мистецтва

Весняні обереги

ВЕСНЯ китайська мудрість вчить: «Той, хто любить квіти і оберігає їх — збільшує своє щастя й одержує блаженство, а той, хто чинить з ними зло і знищує їх, буде нещасливим і наразиться на найсуворіші покарання!» Квіти виступають надійним оберегом, бо вони, за повір'ям древніх русичів, є втіленням стародавньої богині Берегині — богині добра, світла, охоронниці душі і всього прекрасного від будь-якого зла, хвороби, смерті тощо. Ото і не дивно, що характерною споконвічною рисою українців, в житті яких зелені друзі відіграють важливу і унікальну роль, є любов

до квітів. Етнограф Ф. Сумцов у 1889 році захоплено писав: «Достатньо найменшого знайомства з малоруським селом, щоб переконатися у живій любові малороса до рослин. Етнографи, мандрівники, белетристи безліч разів говорили про цю симпатичну рису народного характеру. У народних піснях постійно згадується запашний васильок, зелений барвінок, тонка тополя, біла береза, зелений явір, лілія, розмарин, терен і калина... Якщо в хаті є дівчина на виданню, то за тином появляються сині і лілові чашечки кручених паничів, яскраво червоні квіточки королівського цвіту, жовтоцвітна парасолька, високий мак».

Та чи не найбільшу радість душі українця приносять перші весняні квіти. Після тривалої і холодної зими спрагли за сонцем і теплом люди радіють кожній зеленій стебелинці. Особливо багато втіхи дарують нам перші провісники весни — підсніжники, первоцвіти і проліски. Правда, в кожній місцевості так називають різні рослини. Спільним для них є лише те, що ростуть вони ранньою весною, часто навіть тоді, коли ще навіть не розтопився сніг. Їх поява на світ залежить від рельєфу місцевості, розміщення відносно сонця, від клімату.

І все ж першими на весняні припарки вилізають підсніжники. Так ми називаємо цілу групу ботанічно дуже різних видів, серед яких маємо горицвіта-адоніса (*Adonis vernalis*), гусячу цибулю (*Gagea*), проліски

(Scilla) та ще ряд інших — всіх їх ми, ніби-то й помилково, але за природними властивостями справедливо називаємо підсніжниками. Щоб уникнути плутанини та непотрібних суперечок, ботаніки запропонували називати підсніжником рослину під науковою назвою *Galantus Amaryllidaceae* (галантус з родини амарилісових). Ось вона то і є справжнім підсніжником, що починає цвісти раніше за всіх інших, ще під снігом.

За ним на світ Божий з-під випрілого листя і опалої хвої вибираються шафрани, білоцвіт весняний, підбіл, сині проліски, фіалки, барвінок, печіночниця, ведмежа і гусяча цибулі, анемона, адоніс, ряст і медуниця. Не бояться перші квіти ні дощу, ні сильного вітру, ні снігових хурделиць. У стійкості вони змагаються з зимою, витримуючи навіть десятиградусні нічні морози. Своїми білими, голубими, рожевими, жовтими пелюстками квіток вони на всі сторони повертаються назустріч весні. Непривітні скали, голі береги, пагорбки і лісові проталини наповнюються кольоровим різнобарв'ям. Ці перші природні сміливці оживлюють ще оголені листяні ліси, поляни хвойних лісів, побурілі ниви і зарінки. Але їх краса недовговічна — як тільки дерева розправлять свої зелені гілки та молодої хвої добавиться, у лісі відразу темніє. Комахи-опилювачі, не знайшовши пилку і солодкого нектару, тут же летять на поля і великі світлі поляни, де уже розкриваються польові квіти. Тому підсніжникам і первоцвітам треба всього за якийсь місяць встигнути вирости, зацвісти, нагромадити поживні речовини і залишити після себе нові насінини. До осені опале листя вкриє підземні корінці підсніжників і надійно захистить від холодів. Аж до наступної весни всі первоцвіти втечуть під землю у вигляді цибулин, кореневищ і бульбочок. До речі, в Україні первоцвітами називають власне первоцвіт весняний, печіночницю звичайну (Полтавщина), підсніжник звичайний (Поділля).

Збірною є на Україні і назва інших ранньозацвітаючих рослин, об'єднаних назвою ряст: ряст білий, праліска (анемона дібровна, Карпати), ряст міцний і зозулин, ряст порожнистий і Маршала, проліска дволиста (Херсон), Петрів хрест лускатий (Умань), китячки чубаті (Київщина) та ще цілий ряд інших.

Багато рослин відомо також під назвою проліски: печіночниця звичайна (Прикарпаття і Полтавщина), проліска однорічна (Херсонщина), переліска багаторічна (Черкащина і Поділля), півники садові (Північний Крим), первоцвіт весняний (Запоріжжя, Дніпропетровщина). Здавалось би і невибагливі маємо назви ранньовесняних квітів — підсніжники, первоцвіти, проліски, але скільки в них приховується енергії і поетич-

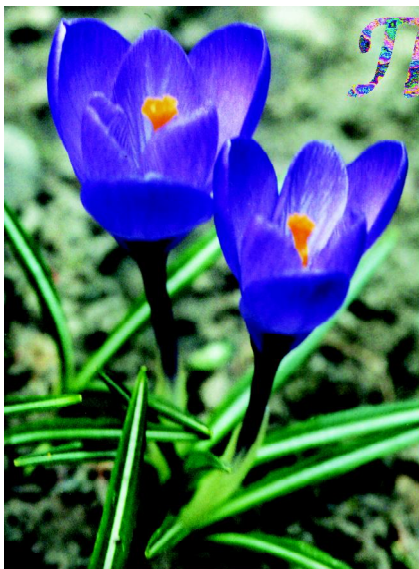
ності. Справедливо висловилося з цього приводу дослідниця українських звичаїв, обрядів і традицій київський педагог В. Скутіна, що наш народ присвоював травам такі назви, щоб вони могли виховувати у людей любов і повагу до рослин, тому багато з них і мають глибокопоетичні назви чи походять від популярних дівчачих і хлоп'ячих імен — Івасики, Миколайчики, Іван-та-Марія, Грицики. Інші згадують Бога чи його апостолів і святих — Божа ручка, Божа благодать, Петрів хрест, Петрові батоги і т.д. За цими назвами цілий пласт казок, легенд і переказів, в яких закодована народна мудрість, спостережливість. Якщо до них поставитись з належною увагою, то ми дізнаємося багато корисного для себе, для здоров'я особистого і своїх близьких.

Багато народів світу свою повагу до квітів демонструє тим, що на їх честь здавна влаштовуються цілі свята. Найчастіше ці свята присвячуються ранньовесняним квітам: у Швейцарії — нарцисам, в Англії — незабудкам, первоцвітам, триколірним фіалкам і макам. У Німеччині у першу неділю березня відзначається день фіалок, у Франції — конвалій. В середині травня відбувається фестиваль тюльпанів в американському місті Холенед, заселеному потомками голандців. Багато квіткових свят у Китаї і Японії: у лютому — свято цвітіння слив, у березні — персиків, у квітні — вишні-сакури, в червні — півоній, у жовтні — хризантем. Два квіткові свята справляють в Індії. На них звучать музика, пісні, поети присвячують квітам вірші і приколюють їх на довгих полосках паперу до квітучих кущів і дерев.

В українців таким квітковим святом вважається знамените Івана Купала, яке ще й досі інколи називають Іваном Травником. Але не менш урочисто відзначають українці й інші зільницькі свята — святого Юрія, Симона Зелота (травника), Святої Трійці, Преображення Господнього (Спас), Козьми і Дем'яна, Пантелеймона (цілителя). Вважається, що саме в ці дні рослини мають надзвичайно велику цілющу та магічну силу, саме в даний час найкраще їх збирати для подальшого використання як надійних оберегів.

— Цілюща трава, якщо збирати її знаючи! — і тепер можна почути в народі. Та чи тільки таке можна довідатися про наших зелених друзів? Про це і йде далі мова у книзі.

Шафран Гейфеля і Пізноцвіт осінній

ПОШТОВХОМ до цієї оповіді став приїзд до Косова моїх добрих знайомих з Київщини і Чернігівщини. Завітали вони у гості до нас наприкінці зими. Того року вона видалася напрочуд теплою. У Карпатах мої друзі були вперше, тому я вирішив хоч трохи показати їм гори, розказати дещо про самобутнє життя гуцулів. На одній з придорожніх сонячних полян їх увагу привернули яскраві фіолетові квіти.

— Бриндушки зацвіли, — вставив я репліку у свою зовсім іншу байку. Після того, як її завершив, гості попросили мене ще раз повторити незнайому і

дивну на їх погляд назву квітів. Я зрозумів, що двома словами тут не відіграюся, тому взявся за свою нову розповідь. Правда, почав її трохи здалеку.

Згадав, що в одній з телевізійних передач про Іспанію я з подивом дізнався, що в сільського населення її гірських районів чи не найбільшим багатством є торбинка висушених жовто-оранжевих тичинок шафрану-бриндушки. Хоча б невелика їх кількість обов'язково мусить бути у віні дівчини, яка виходить заміж.

Як видно було з екрану телевізора, населення масово навесні там заготовляє чудодійні тичинки. Перед кожним збирачем лежали цілі живі гори зірваних квітів. Щоб зібрати кілограм цінної сировини, необхідно обробити від ста п'ятдесяти до двохсот тисяч рослин. Мішечок жовтого порошку, що має аромат запахів бадьяну, лаврового листа, розмарину, мускатного горіха та коріандру, цінується як і мішечок золотого піску.

Поряд з такими травами і спеціями як кориця, гвоздика, а також екзотичними дубовим мохом і калангом, бриндушка належить до рослин, які, як стверджують знахарі, допомагають людям обзавестися грошима та розумно їх витратити. Вони не роблять когось аж надто багатим, але дають змогу позбутися боргів. Для цього рослини потрібно тримати разом з грошима, покласти навколо зелених свічок чи

зробити з них талісман. Найгучнішої слави роду приніс шафран посівний (*Crocus salivas L.*). Ця цінна лікарська і кулінарна рослина відома людині ще з найдревніших часів.

У старозаповітній біблійній Соломоновій Книзі Пісні над Піснями наречений порівнює красу своєї коханої дівчини з популярним уже в той час на Сході шафраном. На фресках Кносського палацу, зведеного ще чотири тисячоліття назад на Кіпрі, зображено юнаків, які збирають у вази саме ці квіти.

У Єгипті, Індії, древньому Римі уже у IV столітті до н. е. з нього виготовляли запашну воду і мазь, якими обприскували кімнати, зали театрів, одяг, добавляли у напитки та їжу для надання їм приємного смаку.

Користуватись природними дарами шафрану однак могли лише багатії. Деякі римські імператори купались у басейнах, в яких вода була настояна на шафрані. Для її ароматизації та забарвлення один грам висушених тичинок настоювали протягом півдобы у літрі води. Колір настою ставав яскраво-жовтим.

Древні греки вважали квітку символом щастя, радості, юності і присвятили її ранковій зорі Еос (Аврорі). З античних міфів Еллади дізнаємося також, що аргонавт Язон, запрягаючи для оранки колхідських биків, які дихали полум'ям, скинув з себе жовто-шафрановий одяг, щоб не подразнювати тварин. А бог Вакх, навпаки, ніколи не скидав з себе одягу шафранового кольору і цього ж вимагав від учасників торжеств, присвячених запровадженням ним буйних святкових вакханалій.

У магії шафранове масло полегшує надчутливе сприйняття та допомагає побачити майбутнє, а чай з рослини посилює можливості ясновидіння. Мольфарі часто використовують квітку для виклику вітру. Для цього вони забираються на високу гору, підкидають її вгору або сплячуть і спостерігають за димом, який піднімається у повітря. Шафрановий вінок на шиї ніби-то не дозволяє п'яніти на застіллях.

Придворний радник магії Еккартгаузен, який жив наприкінці XVIII століття, у своїх «Поясненнях до магії» рекомендує для виклику марень у людини вживати суміш, до якої поряд з такими сильнодіючими наркотичними рослинами як блекота, мандрагора, мак входить і шафран. Це пов'язано з тим, що у ньому, як і в мускатному горісі, американському лаврі та деяких інших рослинах, містяться леткі масла, які мають психоактивні речовини, молекулярна будова котрих подібна з мескаліном і амфетамінами.

Шафран містить у собі також глюкозиди кроцин і пікрокроцин, жирні та ефірні олії, камедь, глюкозу. В давнину шафран дуже цінувався як

цілюща рослина проти багатьох недугів. Особливо широко вживався як болезаспокійливий засіб. У середньовічному «Салернському кодексі здоров'я» наголошується, що «думка є, що шафран додає і віраду, і бадьорість; у члени впливає він силу і печінку у нас обновлює».

Шафрани — невеличкі багаторічні рослини з підземними бульбоцибулинами. Стебло у них дуже витончене, листки і квіти немов би виходять з бульбоцибулини. Шестипелюсткові квіти шафрану — гарненькі невеличкі келихи фіолетово-бузкового кольору з яскравими жовтими пиляками всередині, які надзвичайно прикрашають квітку. Вона розкривається тільки на сонці.

Комахи летять до квіток шафрана, який приманює їх не тільки соловидним нектаром і яскравим забарвленням, але й дивним запашистим ароматом.

Якщо перехресному запиленню заважають несприятливі погодні умови — квітка шафрану завжди готова до самозапилення. Вузькі листочки під час цвітіння майже непомітні. Плід-коробочка містить велику кількість насінин.

Батьківщиною шафрану вважається індійський штат Кашмір. Буддистський переказ стверджує, що квітку сюди приніс з небесної гори Пахоців архат (будда) Німагун і посадив у цій місцевості, звідки вона і помандрувала по світу. Відтоді появляються і в наших краях разом з першими весняними сонячними променями на узліссях, лісових полянах, схилах гір і пагорбів, полонинах фіолетові, рідше білі чи жовті квітки. Їх радо і масово зривають діти і дорослі, приносять додому цілі букети.

Коли зійде повністю сніг на Прикарпатті і в Карпатах, навколо появляється стільки цих квітів, що на окремих ділянках і ступити ніде, щоб не розтолочити хоча б декілька рослин. Скрізь — суцільні фіолетові килими. Іноді може закрастись думка, що нема їм ні кінця, ні краю. На жаль, це хибна уява. Тому для мене колись було повною несподіванкою, що бриндушка занесена в Червону книгу України і вимагає якнайбільшого захисту.

В Україні шафран Гейфеля зустрічається у Карпатах і на Прикарпатті, Закарпатті, Буковині та дуже рідко у рівнинній частині на Подільському підвищенні у Тернопільській і Хмельницькій областях. Його кількість у природі катастрофічно зменшується через непередбачене господарювання, масове зривання квітів для весняних букетів, причому нерідко з цибулинами...

Але чому наш народ назвав шафран бриндушкою? Про це мені довго не вдавалося в'яснити, хоча складові слова викликали асоціації з чимось до болю знайомим. На мої питання біологи, природолюби

та й старожили тільки стискали плечима. Якось доля закинула мене у Бистрець (село, яке упирається в Чорногору) до відомого знахаря Івана Кікінчука (на жаль, уже тепер покійного). Не одного позбавив він назавжди, здавалось би, від безнадійних невиліковних недуг. Серед його пацієнтів було немало і відомих медичних світил.

Побував він у багатьох сусідніх країнах, вивчив непогано їх мови, але про це мало хто знав. А ось для колег-травників виглядало дивацтвом його прагнення знати латинські назви рослин. Для них було важливішим довідатися про їх лікувальні властивості.

— Цього замало у нашій справі, — заперечував дід Кікінчук. — Одне й те ж зілля, навіть зі спільного кореня чи стебла, когось ставить на ноги, а іншого навпаки — з них валить. Як жива і мертва вода! Розгадку таємничої сили, звичайно, можна дізнатися з народних назв рослин, — продовжував він, — але латинь не дозволяє в них заблудитися навіть на теренах якогось одного краю, не кажучи вже про різні країни. Ви тільки вслухайтеся у гірські імена рослин: дідик підальпійський, матриган, Іван-чай, джінджура, шовкова косиця, перстач золотник, свічурник, деревник, побородник, капшучки, головатень, нечуйвітер, зрад-зілля, підойма, Божа рука, милість Божа, брат-сестриця, вовк, зо-зулині чоботи, земляне серце, криве зілля, куряча сліпота, ясна зоря. Не кожен покаже вам, як вони виглядають і де ростуть. Тим більше рідко хто скаже, чому вони так називаються. А ще є, наприклад, такі як Адамове або чортове ребро, Богоматерина коса, дівоча кров, Петрів хрест, Черевички Божої Матері, Чортова веселка...

Хіба не вражають назви своєю незвичайною точністю, несподіваними асоціаціями, поетичністю? Серед них і шафран.

— Наш народ назвав цю чудесну квітку оригінально і точно: *бриндушка*, — продовжив вуйко Іван. — Відчуваєте — *бринить душа*. Бринить, радіє не тільки від того, що своєю появою сповіщає про пробудження весни, а красою — милує зір і чарує серце, а й тому, що вона дуже помічна, особливо старшим людям, які, як не дивно, не знають, що вона лікує. Досить її хоча б трохи вжити, як в людей молодіє і бринить душа, тягне до любовних пригод. Надзвичайна сила тут особливо проявляється у чоловіків.

Про це добре відомо на Тибеті, де шафран залишається одним з основних компонентів прославленої на весь світ тибетської медицини.

Він є обов'язковим складником дорогих місцевих курильних паличок. Окурювальні порошки використовуються і в європейській магії та некромагії (з грецької — для заклинання мертвих), до складу яких обов'язково додають і шафран. Без нього не обходиться і препарат «Агар-

31», який є каноном для тибетських виробників пахощів.

Кулінарні та лікувальні можливості бриндушки у пошані і в нас. Перед Великоднем в деяких місцевостях України, в тому числі і на Прикарпатті, до паски для «духу» та приємного запаху впливають по декілька крапель настоянки на бриндушках. Жовті пиляки вживаються також для забарвлення масла, тіста, сиру тощо.

Цінна квітка і в пасічництві, бо дає ранньою весною бджолам цілющий пилок і нектар. Тому у наших краях бриндушку називають ще *небесною манною*. Полюбляють її навіть тварини. Пригадуєте, як про це писав Михайло Коцюбинський: «Білі плескаті зуби (овець) вигризують у корінь солодку бриндушу».

Щоб вона стала у пригоді, треба, безумовно, знати коли і що збирати, як заготовляти і вживати. Наукову латинську назву *Crocus Neuffelanus* Herw. їй дали на честь відомого ботаніка І. Гейфеля, який жив у XIX столітті. Крокус — походить від грецького *крокс* — *нитка* (через ниткоподібні форми стебел і тичинок).

Існує грецький міф, який розповідає як появилися квіти шафрана. Неперевершений у спритності і красномовстві олімпійський бог торгівлі та мандрів Гермес (Меркурій) мав доброго товариша бога Крокуса. Якось друзі змагалися у метанні диска. Меркурій випадково поцілів спортивним снарядом у Крокуса і вбив його. Він довго оплакував товариша, а тоді попросив богів зберегти назавжди пам'ять про Крокуса. З краплин його крові і виросли дуже красиві квіти — *крокуси*. Альтернативна наукова назва квітки шафран походить від арабського «*зафран*» — *жовтий* (у тичинок жовто-оранжевий колір).

Рід шафранів нараховує близько восьмидесяти видів, поширених переважно в Середземномор'ї, Європі, Середній Азії. На Україні зростає дев'ять видів. Це невеличкі багаторічні рослини з підземними бульбоцибулинами. Стебло дуже вкорочене, так що здається, ніби листки і квітки виходять безпосередньо з бульбоцибулини. Квітки на безлистій короткій квітконіжці келихо-лійкоподібні з дуже довгою трубкою та шістьма пелюстками. Залежно від виду, вони фіолетові, бузкові, білі з прожилками, жовті або золотисті.

На Україні, крім шафрану Гейфеля з родини півнікових, з весняноквітучих поширені ще в Криму шафран кримський (*Crocus tauricus* (Trautv.) Paring) з фіолетовими або білими квітками та шафран сузький (*Crocus sasiacus* Ker — Gawl.) з жовтими квітками. В Лісостепу і Степу трапляється шафран сітчастий (*Crocus reticulatus* Stev.) з блідо-фіолетовими квітками. Шафран гарний (*Crocus speciosus* M. B.) з красивими великими ліловими квітками росте в Гірському та Південному Криму,

шафран Палласа (*Crocus pallasii* Goldb.) з ясно-ліловими квітками — у степовій частині Криму. Обидва ці види цвітуть пізно восени. Ще кілька видів поширені в Карпатах.

— Але не дай Боже сплутати бриндушку з *пізньоцвітом осіннім* (*Colchicum autumnale* L.), який теж взято під охорону держави і включено в Червону книгу, — застерігав дід Кікнчук. — Його у наших краях помилково також називають *бриндушкою*. Пізньоцвіт дійсно дуже подібний зовнішньо на шафран Гейфеля. Але він сильно отруйний, хоча у невеликих дозах ним з давніх-давен виліковували ревматизм, невралгію, подагри, затримували ріст ракових клітин шкіри. А ще, — дід хитрувато подивився на мене, — це зілля, як і бриндушка, розігріває тіло чоловіка і жінки, є бальзамом для закоханих. — Пізньоцвіт рідко росте там же, де шафран. Появляється він у вересні — жовтні (цвіте аж до морозів) у небагатьох місцях передгір'я і гір Прикарпаття, Закарпаття і Буковини на вологих луках, у низинах. Звідси і пішла його назва — цвіте пізно восени. А ще його знають як розмарію, зимоцвіт, син без батька або син раніше батька.

— Останні назви пов'язані, очевидно, з дуже цікавою біологією виду, — розмірковує у журналі «Зелені Карпати» в №3-4 за 1994 рік доктор біологічних наук, професор, академік АН ВШ України Василь Комендар. — Зав'язь цих квітів прихована глибоко в ґрунті, де після запилення формуються плоди. Рослина неначе відпочиває або «спить» у ґрунті всю зиму. Лише навесні розвиваються листки, а з стебла (бульбоцибулини) пробивається на поверхню ґрунту плід-коробочка, де в червні визріває насіння. Ось тому виходить, що плоди з'являються раніше квітів.

— Споконвіку ця рослина у пошані, — продовжує далі В. Комендар. — Верховинці вважають, що ці найкращі осінні квіти, певно, кольором подібні до троянд, тому присвячені Пресвятій Богородиці Марії. Звідси й пішло — *Роза Марії* або *Розмарія*.

Лауреат Шевченківської премії Петро Скунць свою любов до квітки вилив у таких рядках:

*Розмарія — карпатська Марія
повертає нам волю небесну.
Зацвіла восени розмарія —
і дала нам надію на весну.
Розмарія під гаснучим світом!
Та життя їй восени не старіє.
Вже тебе нарекли пізньоцвітом,
Ти ж по-давнішому зись, розмаріє.*

Наукову назву цієї рідкісної і чудесної рослини пов'язують з походами аргонавтів у Колхиду (територія сучасної Грузії, долина річки Ріоні) за

золотим руном. Коли древні греки з надзвичайними пригодами добралися на своїх кораблях нарешті до отих місць, їх увагу привернули рожево-фіолетові зарості невідомої їм квітки. Звичайно, вони не могли їх байдуже обминути, тому невдовзі квіти уже прикрашали сади і парки заможних громадян древньої Еллади. Відтоді їх стали називати *на честь Колхіди колхікум*. Французький ботанік XVII століття Ж. Турнефор так і назвав рослину, а відомий шведський натураліст XVIII століття К. Лінней надав їй сучасного наукового звучання колхікум осінній (*Colchicum autumnale* L.).

Підсніжник

ПІДСНІЖНИК — перша лісова пісня весни. Ще навіть добре не осядуть сніги і не появляться перші проталини, як підсніжник виставляє з цікавістю свій чудний зелений віночок і, розхитуючись на тоненькому стебельці, починає підспівувати талим потічкам. Незвичне життя у першої весняної квітки підсніжника — вісника весни, який щедро розсипає лісом і узліссям чарівні перлини загадкової Мавки чи радісний і веселий сміх закоханої в прекрасного юнака Адоніса богині полювання Діани. А, можливо, — це сонячні зайчики, якими вночі бавляться гномики, наче ліхтариками.

Чи не тому підсніжник так схвилював колись дитяче серце датського казкаря Ганса Крістіана Андерсена, що коли він виріс, то не втримався і взявся за перо та вигадав таку історію, що нею не перестають захоплюватися і дорослі, і діти ось уже майже двісті років.

— Завивав зимовий вітер, — змалював сувору картину дитячий письменник, — а в хатинці було тепло й затишно. У цій хатинці ховалася квітка. Вона ховалася у своїй цибулинці під землею й снігом. Потім... квітка прокинулась, потягнулася й натиснула на свою оболонку... Вона

вирвалася вгору, несучи на зеленій стебелинці блідо-зелений пуп'янок, бережно прикритий вузькими щільними листочками, й опинилася у снігу...

Цією маленькою нерозважливою квіткою, звичайно, виявився підсніжник. На його долю випало довге й цікаве життя, хоча надворі лежав сніг, лютували холодні вітри і непогода. Однак він був таким прекрасним, ніжним і тендітним, що всі, хто його бачив, раділи, як віснику теплої весни. Квітка була першою і єдиною. Вона стійко і мужньо переносила всі примхи холодної погоди, але не змогла врятуватись від дітей, які, побачивши її, зірвали. Одна з дівчат вклала лісову красуню між листки інтимної лірики і відіслала у поштовому конверті своєму коханому. Хлопець дуже зрадів любовному посланню. Воно, як і квітка, було першим і єдиним. Але кохання дівчини виявилось короточасним і ненадійним, тому, коли юнак побачив підсніжника, викинув його зі злості на підлогу. Правда, тепер квітка була вже засохлою і сплющеною. І все ж вона випромінювала тепло і красу. Її знову підняли і поклали у книгу з віршами. Автором тієї книги з волі неперевершеного Андерсена виявився Амброзіус Стуба — вічно юний датський поет, якому, мов надто ранньому підсніжнику, випали ті ж злі випробування. Так поет і квітка опинились разом.

В ельфійських легендах, поширених у прибалтійських народів, сказано, що перші квіти підсніжника на землі східніше гір Валінора розцвіли на західних берегах острова Тол Ерессеа, куди з-за моря падало золоте і срібне світло Двох Дерев. Небагатьом людям довелося відчувати дивні запахи квітів Тол Ерессеа, але на схід від безсмертних земель колись теж росли ельфійські квіти і трави, які були подібні до підсніжників. Серед них Ніфреділь, який появився у древньому Доріаті, так само як зорі при народженні Лутіен. Мабуть, це була перша квітка Середніх Земель.

Як бачимо, підсніжник не тільки перша весняна квітка, але й взагалі перша квітка на землі. Апокрифи стверджують, що коли вигнані з раю Адам і Єва спустилися на грішну землю, повіяв холодний пронизливий вітер і посипав лапятий сніг. Легко вдягнена Єва дуже швидко почала дубіти. Тоді декілька сніжинок, щоб її хоч трохи втішити і зігріти, перетворилися на молочнобілі квітки підсніжника. Вони вселили змерзлій Єві надію на швидкий прихід теплої весни.

Інша народна легенда уточнює, що підсніжник вперше появився на землі, саме в той час, коли Адама і Єву вигнали із Едемського саду. У світі тоді панувала зима. Густо валив сніг. Скрізь віяло пусткою і відсутністю життя. Перші люди дуже розчарувалися побаченням. Тоді Ангел

утішив їх, пообіцявши, що і на землі вигнання, після зими наступить весна. Щоб підтвердити правдивість своєї обіцянки, дихнув на падаючі сніжинки. Як тільки вони доторкнулися землі, з них розквітли прекрасні білі підсніжники.

З тих пір ці тендітні, але стійкі квіти появляються ще взимку, щоб показати, що кращі часи не за горами. Тому підсніжник, або як його ще називають *лютнева красуня*, є символом надії, предвісником весни, тепла, краси і чистоти.

Правда, є серед людей і такі, які стверджують, що діялося у ті далекі прадавні часи все зовсім по-іншому. Після вигнання з раю Адам і Єва довго йшли босими ногами по замерзлій холодній землі, шукаючи собі хоча б якогось притулку. Пекуче шмагала їх люта хурделиця. Розплакалася змерзла Єва і притулилася до безутішного Адама. Тоді зчулилося добре серце Всевишнього, і перетворив він сльози першої жінки у білопінні квіти підсніжника.

Древні греки вважали, що білий-білюсінкий костюм подарувала підсніжнику богиня Флора, коли роздавала квіткам одяг для карнавалу. Сніг теж захотів взяти участь у святі, але спеціального одягу для нього не передбачалось. Він став просити рослини поділитися з ним хоча частиною одягу, подарованого їм богинею. Всі квіти боялися холоду і не відгукнулися на прохання. Тільки підсніжник накрив його своїм плащем. Разом вони кружляли в хороводі квітів і пройнялися один до одного такою симпатією, що нерозлучні і по сьогодні.

Відтоді підсніжники першими вступають в єдиноборство з лютою зимою, несподівано появляючись серед снігу і, зацвітаючи, творять чудесне і дивне видовище: здається, що землю вкриває біле ажурне покривало, виткане із снігових пушинок та блискіток маленьких сліпуче білих квіток.

Їх нерідко зв'язують ще з Богородицею, особливо з днем Божого Стрітєння, святом її очищення. Підсніжники в цей час починають цвісти, ними прикрашають церкви і називають *квітами очищення*, *Маріїними свічками*, *Стрітенськими дзвіночками*.

Саме на Стрітєння у багатьох західноєвропейських країнах букети підсніжників вносять в будинки для захисту житла і його мешканців від всяких напастей і для використання в обряді так званого «білого очищення». В Англії з цією метою висаджують їх біля самих дверей будинків, щоб злі духи не могли переступити через поріг.

І все ж, незважаючи на такі священні і вселяючі надію асоціації, через білий «саван» квітів, побутує пов'язаний з ними забобон: вони приносять смерть і нещастя, тому їх недопустимо вносити в хату. Якщо

це зробити, а особливо, коли внести одну квітку, в будинку до наступних підсніжників хтось помре. В одних місцях це повір'я поширюють на всі підсніжники, в інших — тільки на ті, які появляються перші. Наприклад, дослідниця Елізабет Райт у своїй праці «Rustic Speech and Folk Lore» повідомляє, що коли померла її шкільна подружка, всі навколо вирішили, що винні в цьому батьки Райт, які прислали в школу із свого саду кошик підсніжників.

Шарлотта Летем згадує, як у її присутності суворо насварили якусь дитину за те, що вона внесла в будинок «*знак смерті*», тобто одну квітку підсніжника. На Шарлоттині розпитування — чим викликана така бурхлива реакція, мати дитини роз'яснила їй, що підсніжник є нещасливою прикметою, бо «найбільше подібний до покійника в білому савані», а також, що він «завжди тримається поближче до землі, неначе більше належить до мертвих, ніж до живих». Але це не стосується букетика з підсніжників, бо зловісним вважається тільки одинока квітка.

А ось в Уельсі та навколишніх землях підсніжники, як і деякі інші весняні квіти, вважаються небезпечними для домашньої птиці, а не тільки для людей. Їх ні в якому разі не можна вносити в будинок, поки кури сидять на яйцях, інакше курчата не вилупляться.

Як бачимо навколо безневинного і вразливого підсніжника в різних куточках землі назбиралося немало незаслужених та несправедливих вигадок про його якусь злу магічну силу.

І все ж ця перша весняна тендітна квітка в уяві людей несе в собі надію на краще, на потепління і пробудження всього живого. А ось тут на заваді завжди стають якісь темні сили. Згадаймо хоча б оповідь, яка передається нашими батьками з покоління до покоління про те, як колись, Бог зна коли, по замерзлій землі бродила стара сива зима. Коли вона вже геть вибилася з сил і відчула свій близький кінець, на допомогу покликала своїх вірних підручних соратників Північний Вітер і Холод. Вітру вона наказала закрити темною хмарою сонце, а Холоду — повідомити під сніговим покривалом напівсонним квіткам, що весна забариться надовго, якщо й не назавжди, а тому їм нічого випинатися з землі і висовуватися з-під снігу.

Не на жарт перелякалися і засумували рослини, тільки гордий і непокірний підсніжник підняв свою голову, зібрався з силами, проломив льодяну кожуру і виглянув надвір. Тут йому довелося непереливки. Навколо шугав лютий холод. Боляче ранив льодяними крижинками Північний Вітер. Мужній підсніжник не злякався негоди. Він вперто чекав появи сонця. Нарешті небесне світило пробило своїми променями темну хмару і обігріло теплом замерзлу і змучену землю, по-материнськи

обласкало сміливу рослинку. Розчулене серце не стрималося від щасливих сліз, і на тендітній зеленій стебелинці появилися молочнобілі прозорі льодяні сльозинки квіточки-дзвіночки, які разом з сонцем перемогли для нас злу, холодну, непривітну стару зиму і відкрили дорогу весні.

Відома латиська письменниця Анна Саксе написала казку, в якій розказала як богиня снігу народила дочку і назвала її Сніжинкою. Батько вирішив видати її заміж за Північного Вітра — Південний не запросив її танцювати. Це не сподобалося нареченому і Північний Вітер заставив танцювати її разом з ним. Танцював і дмухав холодом, від чого загинули троянди, квіти на деревах, які привіз Південний брат. Сніжинка розпорола пухові перини, приготовлені до весілля, і накрила все білим покривалом. Північний Вітер розізлився ще більше. Тоді Південний схопив Сніжинку і сховав її під кущ. На прохання Сніжинки Південний Вітер поцілував її, і вона розтопилася, впавши краплею на землю. У страшній злобі Північний Вітер придавив її льодяною плитою. З тих пір під нею і перебуває Сніжинка. Знаходиться там весь час і тільки навесні, коли Південний Вітер обходить свої володіння, вона, почувши його подих, дивиться на нього із льодяної проталини своїм милим ніжним поглядом.

Поет Тимофій Білозеров яскраво це змалював віршованими рядками:

*Плакала Снігуронька:
Проводжала зиму,
Йшла сумна за нею —
Стали всі чужими.
Там, де йшла і плакала,
Мацаючи лози,
Виросли підсніжники —
Снігуроньки сльози.*

Людей завжди дивувала така незвичайна і загадкова властивість цієї чарівної сльози Снігуроньки рости і розвиватися під снігом. Звідси і її наша українська народна назва — підсніжник. Але ми в цьому не є чимось оригінальними у порівнянні з іншими народами світу. Людям властиво називати все влучно і вдало. Тим більше, якщо це стосується рослин.

З певними термінами їх сезонного розвитку пов'язують одні з найбільш древніх і поширених у будь-якій мові назви. Наприклад, найперші квіти чехи називають *сніжинками*, французи й італійці — *сніговим просвердлювачем*. Можливо, для нашого вуха звучить не дуже й привабливо, але на мові оригіналу, як стверджують знавці цих мов, там питань нема: все є влучно і милозвучно.

Вважають, що коли добре прислухатися, можна почути дзвін дзвіночків підсніжника. Вони дзвонять, щоб розбудити з глибокого сну природу, заставити розкритися фіалкам і зазеленіти лісам. А завдяки тому, що квітка нагадує своєю формою дзвіночок, німці і французи називають підсніжник ще *сніговим дзвоником*.

Правда, не обходиться і без плутанини. Навіть у нашій рідній українській мові. Підсніжниками ми називаємо цілу групу ботанічно дуже різних видів. Єдине, що їх об'єднує, то це те, що вони зацвітають рано навесні. Тому маємо тут і горицвіт-адоніс (*Adonis vernalis*), і гусячу цибулю (*Gagea*), і проліски (*Scilla*) та ще ряд інших — всіх їх ми, ніби-то й помилково, але за природними властивостями справедливо називаємо підсніжниками.

Щоб уникнути плутанини та непотрібних суперечок, ботаніки запропонували називати підсніжником рослину під науковою назвою *Galantus Amaryllidaceae* (галантус з родини амарилісових). Латинська родова назва утворена від двох грецьких слів — *gala* і *anthos*, що означає *молочний цвіт*.

Однак його ніжний молочнобілий колір відомий далеко не всім на Україні. Рослина уже давно стала рідкісною і занесена до Червоної книги України. Правда, масові зарості можна іноді зустріти ще у декількох місцях Західної України (Прикарпаття, Закарпаття, Буковина) та мізерної частки Криму. Дуже рідко підсніжники зустрічаються в Одеській і Миколаївській областях, та надзвичайно рідко в Лісостепу (в Чернігівській і Полтавській областях). Але й тут вони піддаються масовому і безжальному знищенню заради перших весняних букетів для продажу у великих містах Росії, України, Польщі... Тому і в цих околицях при такому стані для нащадків хіба що залишаться цікаві і оригінальні назви вісника весни: *козозріст*, *мартенка*, *магуряник* (*магура* — у *гуцулів гора*), *первоцвіт*, *переліска*, *прозерен*, *скорозріст*, *снігурка*, *сніжноцвіт*, *мартівки*, що навіть не натякають, а вже своїми назвами стверджують про першість появи підсніжника серед весняних квітів.

На Коломийщині і Косівщині, та в деяких інших місцях квітку називають *кликцоцайниками* (*кликцоцї*, *кликцоцї*), немов би підтверджуючи, що вона видзвонює, кличе, викликає ранній весняний час. Ці весняні настрої вдало передав поет, член Національної Спілки письменників України Дмитро Арсенич з села Нижній Березів Косівського району у написаному ним у 1972 році вірші:

Кликцоцї білі, білі

На осонні проросли.

Ніжні дзвоники несмілі

*Там раптово зацвіли.
На поляні, мов намисто,
Березневий дивоквіт,
В росах скупаний і чистий
Кликоцеїв білий цвіт.
Ще морози б'ють порою
І не всюди сніг поник,
Та дивують нас красою
Перші символи весни.*

Що стосується можливостей підсніжника розвиватися під снігом, то вчені пов'язують це з тим, що він належить до так званих ефемероїдів, які, ховаючись у лісову тінь, цикл життєвідтворювальної вегетації мусять закінчити до появи листя на деревах, яке може привласнити необхідне для розвитку сусіда далеко нещедре весняне сонячне проміння. Тим більше і сам підсніжник видався маленького росту, та ще й заховався під пишною кроною лісу, що однак не є йому перешкодою.

З весни попереднього року підсніжник нагромаджує запас корисних речовин у цибулині. Тоді ж закладаються зачатки органів на наступний рік — стебла, листки і квітки. Під снігом вони повільно розвиваються, а з настанням першого тепла підсніжник, використовуючи запаси живлення з цибулини, швидко йде в ріст і зацвітає. Причому підсніжний його ріст супроводжується інтенсивною тратою запасів органічних речовин, що приводить до підвищення температури всієї рослини. Саме тому паростки рослини пробиваються через сніговий покрив, вони здатні розтопити навіть зледеніння. Звично, це настає у лютому-березні.

Цвітіння триває біля місяця. Погода в цей час, як правило, «нелітна», тому рослина терпеливо чекає якихось відчайдушних метеликів, комах чи сміливих бджіл, щоб завітали до її гостинних пелюсток і здійснили запилення. Буває, що ніхто так і не навідується з живих істот до підсніжника, тоді у пригоді може стати і теплий вітер, який допоможе квітці самозапилитись. Потім формується насіння і до кінця травня, коли ліс одягається у листя, а на поверхню землі потрапляє мало сонячних променів, підсніжник закінчує цикл: його надземна частина відмирає. Квітка нагадає про себе вже аж наступної весни.

До рослини уважно придивляються й геологи, бо доказано, що там, де є поклади марганцю, виростають підсніжники... червоного кольору. Рослина легко і добре приживається і в культурі, що може задовільнити великий попит на першу квітку ранньою весною і врятувати її від винищення у природі.

Білоцвіт

АПРИКІНЦІ лютого, на початку березня, як тільки у лісах, на болотистих лісових галявинах, узліссях, на вологих луках та у ярах Закарпаття, Карпат і Прикарпаття серед царства снігів появляются невеликі проталини, на них дружно кидаються у ріст яскраво зелені з білими пупчиками наверху стрілки-паростки білоцвіту весняного. Дивишся на його чарівний, наче вигаптуваний жовтувато-зеленими нитками вінець, що злегка похитується на холодному вітрі і гадаєш

собі: його то, ніжного, що заставило розцвісти у цих суворих умовах, наперекір міцним тривалим приморозкам та нерозтопленим ще снігам, мужньо вступити у єдиноборство з холодною зимою?

— Весна вже прийшла! — неначе у відповідь похитують своїми ніжними голівками-дзвіночками сміливці, наповнюючи ще холодний світ теплими сонячними усмішками та неповторним вишуканим ароматом.

І насправду буйно розцвітає життя, розпочинається свято весни, яке щедро дарує людям здоров'я, наповнює бадьорою енергією тіло і облагороджує спраглу за прекрасним душу. Велику силу мають ці перші квіти. Воно і не дивно, бо ними опікуються чарівні принцеси Мавки та сам лісовий цар Ох. Це повелося ще здавна.

Навесні, як тільки сонце повертає на весну, і в підгір'ю та горах починають топитися сніги, місяць і зорі викликають надвір лісових красунь Мавок.

Вони дуже веселі, живуть громадами у гірських печерах і комо-рах, перед якими відкриваються величні краєвиди. Їх світлиці обвішані килимами і вишитими рушниками, уквітчані найзагадковішими квітами і гілками клена та дуба.

Лісові дівчата гойдаються на тому гіллі, розважаються і прядуть крадений у жінок, які заснули без молитви, льон, тчуть з нього полотно, вибілюють і шують собі тонкий, прозорий одяг, який недбало одягають на себе. Він, мов ганчір'я, звисає на їхніх елегантних тілах.

На поклик небесних світил Мавки хутко покидають свої домівки і

невпинно бігають по горах та лісах, надзвичайно довго й шалено танцюють і співають гарними тоненькими голосочками:

Ух, ух! Солом'яний дух, дух!

Мене мати породила,

Нехрещену положила.

Положила у ріку,

У ріку! Ой ріку, ох ріку!

Досхочу награвшись, вони беруться за науїлюбленіше заняття — засаджують поля і ліси квітами, які добре за ними приймаються.

За цим заняттям колись ненароком застав їх якийсь молодий вівчар. Він замилювався красою дівчат-мавок, їхнім співом, але у нього в кишені був полин, часник і одолен-зілля, тому Мавки, зачувши їх запах, десь миттєво зникли. На їх гульбищі залишилися тільки якісь незнайомі гарні білі квіти. Як вони називаються вівчар не знав, але у вухах хлопця чомусь нав'язливо крутилися останні слова пісні Мавок «ох ріку, ох ріка».

— Який я недогадливий, — подумав собі вівчар. — Це ж *охрійки*.

Невдовзі про Мавчині квіти довідалися від вівчаря по всій Гуцульщині і Покутті. Відтоді так і називають на Покутті і Гуцульщині білоцвіт весняний, який і досі суцільними білосніжними килимами розцвітає у цих краях, хоча з кожним роком через осушення і виорювання земель, активне будівництво, масове зривання на перші весняні букети потребує негайного і суворого його захисту. Рослина занесена до Червоної книги України.

Слід зазначити, що з кожним роком усі білоцвіти у природі стають все рідкіснішими. До них належать всього лише дев'ять видів цибулинних рослин з роду лілійних (*Leucojum*), які відносяться до того ж сімейства амарилісових, що власне і сам підсніжник.

Батьківщина білоцвітів — Середземномор'я, Середня Європа, Турція й Іран. Найбільш поширені і відомі два види. Білоцвіт весняний (*Leucojum vernum* L.) походить із Середньої Європи. Ця рослина має 2-4 широколанцетних листки до 25 сантиметрів довжиною, над яким височать квітконоси висотою до 30 сантиметрів. На них поодинці чи парами розміщені білі пониклі квітки з приємним запахом. Кінчики пелюсток зеленуваті чи жовтуваті. Цвіте — у березні-квітні. Пізніше — з другої половини травня — на вологих та болотистих луках у Закарпатті, Карпатах, Гірському Криму та подекуди на півдні республіки трапляється ще білоцвіт літній (*Leucojum aestivum* L.). Це більш крупна рослина, до 40 сантиметрів висотою. Цей вид має більше квіток на квітконосному стебельці (від двох до семи), зібраних у зонтичному пониклому суцвітті.

Відомий травознавець і фітотерапевт Б. Заверуха у своїй книзі «Квіти дванадцяти місяців» справедливо зауважує, що пониклість і дзвоникоподібність квіток зумовлені потребою захисту органів розмноження — тичинок і маточок — від весняних дощів і сніговіїв. Деякі наші народні назви дуже влучно і точно відображають ранньовесняне цвітіння рослини: *підсніжник*, *снігурочка*, *снігур*, *сніжки*, *весняна скороспілка*, *мартенка*, *першоцвіт*. Подібні назви є і в інших народів: одна з німецьких назв білоцвіту весняного перекладається як *великий підсніжник*, а інша — *березневий келих*. Відомі у нас й інші назви — *дідух*, *прасер*, *жовтка*. Остання назва виникла, певно, тому, що на пелюсточках квіток є жовтуваті-зелені плями.

Наукова назва роду походить від грецького слова *leucos*, що означає *білий* та *ion* — *фіалка*. Перша частина назви пов'язана з білим кольором квіток, а друга — з їхнім фіалковим ароматом. Науковий видовий епітет *vernit* походить від латинського слова *весняний*.

Свіжі цибулини рослини дуже отруйні, але з них одержують цінні лікарські препарати антихолінестеразної дії. Білоцвіти надзвичайно декоративні і з успіхом використовуються у квітковому оформленні.

Первоцвіт

УМАВ випадковий вітерець рухнув старим листком, а це вилетів перший метелик. Думає, у очах привиділось, а це показала перша квітка, — так коротко, влучно і образно, як в японському хокку, описав свої ранні весняні почуття відомий російський письменник-природолюб Михайло Пришвін у трирядковому творі «Перша квітка». Але про яку ж першу квітку він веде мову?

Первоцвітами наш народ називає багато рослин. Серед них є і чудесна квітка, яка по-праву стала провісником весни і своїми ключами відкриває її двері. Про це вже давно наш український народ співає у своїх колядках і піснях.

Ось одна з них:

Смертна, неділе, де ключі діла?

Я віддала їх Вербній неділі.

Вербна неділе, де ключі діла?

Я їх віддала зеленому четвергу.

А ти, четвер, кому їх віддав?

Я їх віддав святому Юрію.

Святий Юрій, який уособлює собою весну, кинув ключі на землю. Вони буйно проросли зеленою муравою та першоквітами-примулами. І дійсно, суцвіття золотистих квіток, схилених в одну сторону, нагадує зв'язку золотих ключів. Про їх походження відома ще й така цікава легенда.

Апостолу Петру Бог довірив в'язку золотих ключів від воріт раю. Святий дуже дорожив таким високим довір'ям, тому коли якось йому повідомили, що хтось підробив ключі і хоче непомітно проникнути до раю, він дуже розхвилювався і з переляку випустив з рук ключі. Ті, падаючи поміж зорями, полетіли на землю.

Апостол післав за ними навздогін ангела, але той не встиг їх перехопити. Ключі впали на землю і глибоко потали в ґрунт. Ангел їх звідти все-таки викопував і повернув святому. На землі залишився яскравий відбиток від них і на тому місці тепер кожного року виростають золоті ключики, які відкривають двері природи до панування сонячного світла і тепла, весняної краси і гарячого кохання.

Про походження первоцвіту від золотих ключів йдеться і в древньогрецькому міфі, який розповідає, що якийсь допитливий юнак вивчив усі земні премудрості і забажав пізнати ще й небесні таємниці про вічність. Для цього йому треба було викувати золоті ключі, зоряним Молочним Шляхом добратися до центру Всесвіту і ними відкрити його ворота. Зробити це зовсім не просто, тому що шлях до воріт Галактики охороняється мільйонами небесних зір. Але юнак видався наполегливим. Він викував золоті ключі і помандрував таки Молочним Шляхом. Стояла тишина, тільки деякі зорі легенько шурхотіли срібними крильцями, перелітаючи з місця на місце. Раптом у цій тишині пролунав голос:

— Не тремтіти! — мовила зоря з правого боку.

— Все забути! — наказала зоря, яка блистіла перед юнаком, і глянула на нього з глибоким сумом.

Однак юнак не злякався і продовжував іти вперед.

— Все забути! — повторила зоря, що горіла попереду. — Все забути! Забути і зеленіючу землю, і свою молодість, і дитинство. Забути назавжди рідний край, братів і сестер, забути батька і матір, які тягнуть

вслід руки і повними сліз очима журливо дивляться за зникаючим у зоряній туманності сина.

І тут юнак не витримав. Затремтіли його руки і ноги, зорі закружляли в очах, задзвеніли у вухах, і він звалився назад на землю. На ній довго хлопець не міг прийти до тями. Коли очунав, то побачив, що лежить на землі... А золоті ключики, які тримав сміливець у руці, пустилися у землю коріння і перетворилися у прекрасні квіти, які багато народів відтоді називає *золотими ключами*.

А ще древні греки вважали примулу ключами молодої чарівної богині весни Фреї, яка має на шиї замість намиста, веселку, яку їй подарували маленькі щирі ліліпути. Там, де намисто торкалося землі, з нього випадали золоті ключики, з яких виростають прегарні першоквіти-ключики примули. Потім цей міф перекочував до древньогерманських сагів.

Називали греки первоцвіт також *додекатеоном*, тобто *квіткою дванадцяти богів*. Саме стільки їх зібралось на священному Олімпі, щоб вирішити долю померлого від паралічу юнака Паралісоса. Боги після деяких роздумів і суперечок дійшли згоди перетворити його у квітку, яку рекомендували вживати смертним людям від усяких хворіб, в тому числі і від паралічу. Навіть назва «додекатеон» — квітка від усіх хворіб довго була єдиною відомою на півдні Європи. Про її призначення виліковувати саме параліч свідчить і наша накидна назва рослини — *паралічна трава*.

І все ж, щоб вона мала цілющі властивості, її слід збирати в певний час і за специфічними обрядами. Відомий фольклорист М. Золотницький, наприклад, підмітив, що німецькі селяни шукають її в ніч перед Різдвом або в день говіння на масляницю. Коли знайдуть первоцвіт розквітлим, то перед ними появляється з короною на голові молода дівка. Вона одягнена в біле із золотим ключем у руках. Хто зірве при ній чарівну рослину, той може сміливо відправлятися за скарбами.

Так, одного разу, глибокої осені, пастух знайшов біля руїн замку Бланкенборк у Швабії таку примулу, прикріпив її до капелюха й рушив додому.

Та раптом відчув, що капелюх став дивовижно важкий. Пастух зняв капелюха й побачив, що примула перетворилася на срібний ключ. У той же час перед ним виросла, мов із землі, біла жінка й мовила, що він може відчинити цим ключем двері Гіршберга, які ще ніколи не відчинялися, і взяти за тими дверима все, що захоче, але при цьому він не повинен забути «найкраще». Коли він відчинив двері, які раптом опинилися перед ним, побачив перед собою, на превеликий подив, цілий ряд ящиків, заповнених овечими зубами. Не знаючи, що з ними робити, машинально набрав їх повні кишені, і зовсім забувши про *ключ-траву*, пішов додому.

Тим часом уночі всі ті зуби перетворилися на щире золото. Тоді він вирішив знову навідатися на те саме місце, але відшукати його не зміг, оскільки забув там «найкраще» (а це була квітка примули).

Існує ще одна легенда про те, що Берта (дружина бога Одина), цариця неба, яка, згідно із давньогерманською міфологією, посилає на землю благодатний дощ, теж іноді з'являється у вигляді білого привида. За допомогою чарівних примул вона заманює дітей, котрі їй подобаються, й веде їх дорогою, зарослою цими квітами, до якихось таємничих дверей на гірському схилі. Ті двері ведуть до зачарованого замку. Тільки-но дитина діткнеться до них квіткою, вони тихенько відчиняються, і щасливчик ступає до дивовижної зали, заставленої вазами з тими ж чарівними примулами. Кожна із ваз містить у собі казкові скарби. Беручи звідти цінності, примулу, одначе, слід залишити, інакше того, хто узяв золото-срібло і примулу, ціле життя переслідуватиме чорний собака.

Жреці-друїди варили з примул знаменитий любовний напитек, про який згадував Апулей у своїх «Метаморфозах». Самого Апулея звинуватили у тому, що за допомогою свого любовного напиту він причарував багату вдову. З великими труднощами йому вдалося захиститися від наклепу на суді. Збирали друїди квіти первоцвіту для лікувальних і магічних дій за особливим ритуалом: виходили на збір босяком і натоццак, квітку зривали, просунувши руку під лівою полою одягу, і, не дивлячись на неї, загортали у чисту тканину, бо тільки в такому випадку вона зберігала свою силу.

В Італії примулу називали «*квіткою пристрасті*».

А ось первоцвіт золотистий, що зростає в горах Європи, жителі Швейцарських Альп вважають талісманом, який приносить щастя. Ранньою весною там шукають квіти первоцвіту і прикрашають ними житла. Крім того, цей вид є також символом любові як до коханого, так і до батьківщини. Коли горянин кудись виїжджає, він бере з собою засушену квітку первоцвіту, як пам'ять про рідні гори та близьких людей. На мові квітів це означає «Не можу без тебе!»

На Україні вірять, що коли на Благовіщення, йдучи по воду, дівчина знайде квітку первоцвіту, то це є добрим знаком — цього літа вона вийде заміж. «Першоцвіт — віщун дівочого весілля». Ще його дають молодицям, щоб вони швидше завагітніли і народили хлопця. При цьому проголошують таке замовляння: «Єва першого сина народила, отож щоб першим цвітом і мене Богородиця нагородила. Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь».

Особливо великої любові, слави і пошанівку ключики набули в

Англії. Де би англійці не жили, навколо своїх будинків висаджують первоцвіт-примулу. Вони вважають, що квітка оберігає житло і його мешканців від хворіб, туги і неприємностей.

Величають англійці квітку чарівною. Пояснюють таку назву тим, що ніби-то у пелюстках квітки щодня протягом року, крім першого травня, переховуються маленькі феї й казкові дідусі-гноми. Кожної місячної ночі, коли заблищить на траві роса, з усіх квіток лине їх дзвінкий дружний хор тоненьких голосочків. А є той спів хвалою квіткам, які їм дали прихисток. Гномики і феї радіють, що можуть заховатись в золотистих пелюстках у сильний дощ, коли світлі промені місяця закриваються темними хмарами. Якщо дощ застає гномиків у дорозі, вони швидко знаходять первоцвіт, по стебельцях добираються до квіток і співають пісні. У місячну ніч феї підвішують до примул по росинці, і вони світяться, як маленькі ліхтарики. Хто почує той спів, той є найщасливішим із смертних. Але дуже рідко хто чує той спів. І все ж не розчаровуйтеся, коли ви уважно прислухаєтесь, то обов'язково почуєте його, якщо будете поруч, а коли почуєте, будете жити в радості і благополуччі.

Мабуть, найбільше спричинився до всенародної любові до квітки на Британських островах відомий політичний і державний діяч Англії середини XIX віку лорд Біконсфільд. Якось, ще юнаком його запросили на світський бал у Букінгемшир, де йому одна з юних красунь подарувала цю чарівну квітку. У наступні дні він одержав від неї такий же дорогий подарунок. Захоплений хлопець весь цей час ходив з квіткою у петлиці. Але, коли він через деякий час знову появився у палаці, то з гіркотою дізнався про трагічну загибель красуні. На її могилі він вибрав серед різних розкішних квітів тільки примулу і взяв собі її на згадку. З того часу він ніколи не розлучався з квіткою, завжди носив її у петлиці.

Слід зазначити, що в Англії існує такий звичай здавна. Найвищим виявом шляхетності вважалося круглорічне носіння у петлиці однієї й тієї ж квітки. Таку розкіш могли дозволити собі хіба що багаті люди, бо рідко яка рослина цвіте круглорічно. Її треба для цього вирощувати у теплицях. Після 19 квітня 1881 року, коли помер улюбленець нації лорд Біконсфільд, усі його прихильники у річницю смерті появляються біля його пам'ятника з примулами у петлицях. У 1889 році з цього приводу заснували лігу примули «Primrose League». Вона нараховує мільйони членів. Відтоді, куди б доля не заносила англійців, вони завжди брали з собою чарівні квіти, як згадку про рідну землю. Тому і можна відразу відрізнити обійстя англійця за ростучими примулами у його квітниках.

Загальне захоплення нації первоцвітами відбилося, звичайно, у творчості англійських письменників та художників. Шекспір, наприклад, тепло оспівує їх у п'єсі «Сон літньої ночі». У ній Ельф називає квітку золототканою охоронницею (пенсіонеркою) цариці-чарівниці:

*Я служу цариці дивній
В опівнічний час німий
Бачиш примулу на луці,
Охоронницю її.
Бачиш шати золоті,
Чисті сполохи зірниць?
То рубіни дорогі —
Подарунок чарівниць...
Я лечу, щоби зірвати
Вранці крапельку-росу,
Кожній примулі росинку,
Мов коштовності несучу.*

В іншому творі геніального драматурга «Бурі» ангел Аріель захоплено промовляє:

*Один нектар із бджолами вживаю,
У жовтій примулі люблю відпочивать,
У квітці чарівній, згорнувшись, гоюдаюсь,
Як тільки сови в хащах закричать.*

Про прекрасну небесну принцесу Ельфа розповідає датська поетична легенда. В ній іде мова, що та, спустившись на землю, палко закохалась у вродливого юнака. Ельфа не послухала богів і не захотіла покинути коханого і повернутись назад на небо. За це боги перетворили непокірну принцесу в первоцвіт, а юнака — у весняну анемону. Ці обидві квітки разом зацвітають і разом відцвітають (гинуть).

Цікавий сюжет знаходимо про походження квітки у древньоруській легенді. Вона розповідає, що цілу довгу і холодну зиму небесна богиня шлюбу і веселоців Лада мучиться у полоні темних хмар і туманів. Навесні, коли пломеніюча блискавка — квітка громовержця Перуна розганяє хмари, зламає стіни темниці, богині вдається визволитися від свого ув'язнення. Вмита зовнішніми водами вона приходить на землю із щедрими дарами — теплими дощами і гарною погодою. На місці, де ударила перша блискавка, виростають перші весняні квіти, щоб своїми ключами-квітами відмикати небесні надра для щедрого росту трав, кущів і дерев.

У древності русини називали примулу *розрив-травою*, бо вона напевно допомагала знаходити підземні скарби. Інша популярна назва її первоцвіт весняний. Народ ще називає його *квіткою-ключиком*, який

відкриває двері до теплої весняної погоди, яка віщує тепле літо.

Рослина належить до представницького роду первоцвітів (*Primula*) з родини первоцвітих. Латинська назва роду *Primula* означає *перший*, а видова *vernus* — *дар весни*. Рід — один з найбагатших, бо нараховує, близько шестисот видів, поширених в Європі, Азії та в Америці.

Чимало видів цього роду є високогірськими рослинами. Різні види цих квітів цвітуть від ранньої весни і до середини літа. На Україні росте дев'ять з них. Це багаторічні рослини з розеткою прикореневих листків та безлистими квітконосними стеблами, увінчаними парасольками-суцвіттями жовтих або рожево-фіолетових трубчастих або колесоподібних чи чашоподібних квіток.

До ранньоквітучих видів у нашій флорі належать низькорослі види, до півтора десятка сантиметрів заввишки, які цвітуть у лютому-квітні.

Первоцвіт безстеблій (*Primula vulgaris* Huds.) з світло-жовтими квітками зростає на лісових галявинах, узліссях, по чагарниках у Гірському Криму, зрідка в передгір'ях і горах Карпат і дуже рідко на Поліссі. Первоцвіт Сибторпа (*Primula sibthorpii* Hoifmagg.) з рожевими, пурпуровими, бузковими, блідо-рожевими або блідо-жовтими квітками росте в гірських лісах, на галявинах у Гірському Криму. Обидва види рясно цвітуть, дуже привабливі, декоративні і навесні є справжньою окрасою гірських лісів.

Пізніше, з половини квітня і до початку червня, яскраво-жовтими квітками на квіткових стрілках до трьох десятків сантиметрів заввишки цвіте первоцвіт весняний або лікарський (*Primula veris* L.). Цей вид зростає на узліссях, галявинах, трав'янистих схилах, у світлих мішаних та листяних лісах, чагарникових заростях звичайно в поліських та лісостепових районах і рідше в північно-східних районах степової зони. Оскільки рослина цвіте в другій половині весни, напередодні літа, а жовті квітки в суцвітті мають вигляд парасольки із зв'язкою мініатюрних золотих ключиків, то в народі її поетично називають *ключики від літа*, *ключ*, *ключики*.

І досі у медицині різних країн використовуються усі частини примули. У народній медицині корені вживаються при бронхіті, запаленні легень, ломоті, болях у суглобах, листки — при гіпо- і авітамінозах. З квіток первоцвіту шляхом зброджування з цукром або медом готують поживний прохолодний напитек.

У гірських районах Швейцарії, Австрії та Франції з примули та меду готують смачну шипучу брагу. Це й не дивно, бо рослина по вмісту вітамінів поступається хіба що тільки шипшині. Примула — чемпіон серед трав за вмістом вітамінів Е, С, А. Доведено, що досить пожувати два її солодкі листочки, щоб поновити добову потребу людини в аскорбіновій кислоті. Завдяки такій властивості має примула у нашого народу такі величання як *медунка*, *медяник*, *медяничка*, *медяничок*. Раз зайшла мова про її лис-

тки, то варта звернути увагу, що поки вони є молоді, то сильно кучерявляться, через що примулу ще називають *баранці, баранчики, котики*.

Досить поширеними на Україні є й такі назви: *пальчики Божої Матері, Божя ручка, ручка Божої матері, ручка, зозулині черевички, сорочачі лапи, дзвінки, сережник, жовтуха*. Таку асоціацію викликає суцвіття рослини.

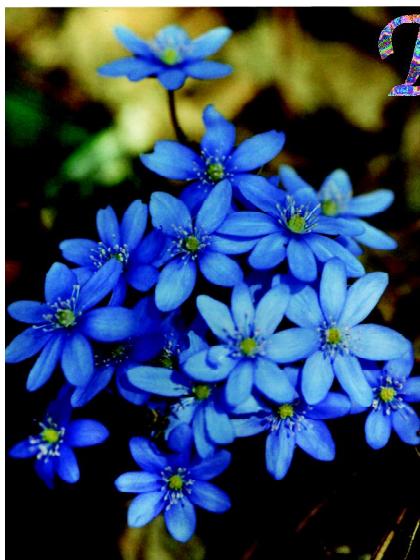
Назви *проліски, попутник* вказують на її місцезростання, а *первоцвіт, веснівка, лід, ледуночка, марківки, первенець, скороспілка* підтверджують про ранньовесняне походження примул, серед яких є немало рідкісних, що знаходяться на межі вимирання.

Вулканологи стверджують, що на острові Ява у горах Пангранго королівська примула розцвітає лише напередодні виверження вулкана, і люди, побачивши її цвіт, охають не від радості, а від страху. Як вважають біологи чудесна вішунська властивість квітки пояснюється ефектом дії ультразвуку на її капіляри, в яких ультразвукові коливання різко прискорюють рух соків. Найбільш вірогідно, що коливання схвильованих надр землі настільки прискорюють процеси обміну речовин у тканинах рослини, що вона несподівано розцвітає.

А кавказькі горяни стверджують, що чарівна *лурісула* (так вони називають королівську примулу) якось розцвіла у горах зовсім не у свій час. Усе місцеве плем'я, побачивши це, спішно покинуло рідні краї, в яких невдовзі землю сколихнуло потужне землетрясіння. Люди йшли все далі і далі на захід, поки не добралися до країв подібних на їх рідні. Осівши тут, кавказькі ібери перетворились в іберів піренейських — предків сучасних басків, тому в їх мові і в деяких елементах культури прослідковуються грузино-балканські зв'язки. Важко стверджувати, чи так воно було насправді, але подібність цих народів багатьма рисами усе ж таки проявляється.

**четверта неділя посту, коли зима вже ніби-то остаточно вмирає*

Печіночниця

ТІЛЬКИ-НО перші теплі весняні промені прогріють невеличкі проталини у снігу на освітлених сонцем пагорбках і горбистих узліссях чи у розріджених чагарниках, особливо у широколистяних лісах Західної України, на них появляються красиві яскраві синьо-блакитно-фіолетові квіти з пишними жовтими тичинками. Крізь побуріле торішнє листя тисячі широко розкритих прекрасних зірочокочей привітно усміхаються до сонця, перших метеликів і бджіл.

Українська народна легенда розповідає, що появилися вони на світ у неспокійні часи Гетьманщини. Тоді козакам

дуже часто доводилося вести важкі кровопролитні бої, захищаючи рідну землю. В одній із битв був важко поранений молодий козак, якого виходила-вилікувала проста сільська дівчина. Вони палко покохали одне одного і скоро мало відбутися весілля, але за порогами на Дніпрі-Славутичі засурмили бойові труби, і козак відправився у далекий турецький похід. Скільки дівчина його не ждала, скільки не проливала гірких сліз, козак так і не повернувся у рідні краї — він хоробро загинув у бою з ворогом.

На тому місці, де упали сльози голубоокої красуні, і спалахнули суцільним килимом голубоокі квіти. Найбільше їх появилося у лісах і чагарниках під кущами ліщини, отож українці і стали називати їх *пролісками, підлісками, підліщиками, перелісками, трилисчатими підлісками*. Мають ці чудесні квіти й багато інших оригінальних і надзвичайно точних народних назв. За раннє цвітіння рослину називають ще *скоролісками, первоцвітом, синіми підсніжниками*, а за те, що цвіте вона під час перших весняних громів — *громашником*.

Наукова назва роду походить від грецького слова *hepar*, що в перекладі означає *печінка*. Як наукова латинська, так і українська назви пов'язані з оригінальними трилопатевиими і серцеподібними при основі листками, які за формою дещо схожі на людську печінку.

У середньовіччя доктор Парацельс висунув теорію, що подібне можна лікувати подібним, отже за теорією його сигнатур хвороби печінки, мовляв, сам Бог велів лікувати печіночницею. І лікують, бо її речовини справді виявилися здатними допомагати при певних захворюваннях печінки та інших органів. У болгарській народній медицині листки цієї рослини використовують при запаленнях печінки, селезінки, сечового міхура, нирок та жовчокам'яній хворобі. Трава містить у собі анемол, глюкози, гепатрилобін та дубильні речовини, тому у великих дозах вона отруйна. В Чехії і Словаччині листки використовуються як сечогінний засіб.

Водну настоянку печіночниці у невеликих дозах вживають при лихоманці, кашлю, золотусі, кровохарканні і проносах. Рослина має антисептичні властивості. Її також використовують для полоскання горла при ангінах, для промивання гнійних ран і виразок, шкірних висипів.

Внутрішнє застосування пролісків, як сильно отруйної рослини, вимагає великої обережності і обов'язкового контролю лікаря. Тим більше на це потрібно звертати увагу, бо проблем з забезпеченням її сировиною нема.

Печіночниця звичайна (*Hepatica nobilis* Mill.) з родини жовтецевих (*Ranunculaceae*) росте практично по всій Європі, за винятком крайніх півдня і півночі, а також в Азії і Північній Америці. До цього роду відноситься 6 видів, а на Україні поширений один з них — багаторічна тіньовитривала печіночниця звичайна. Її висота не перевищує 10-15 см. Зверху листки темнозелені, гладкі, знизу покриті густим фіолетовим опушенням. Минулорічне листя на рослині зимує під снігом. Одночасно з цвітінням розгортається молоде листя, а старе поступово відмирає. Квітки пролісків одинокі, 2–3 сантиметри в діаметрі. Оцвітина складається з шести-восьми синювато-блакитних чи синювато-фіолетових пелюсткоподібних листочків. Тичинок і маточок багато. На ніч та в сиру погоду квітки закриваються і поникають, впадаючи у своєрідний сон. Це пристосування для захисту органів розмноження. Квітки дають багато пилку, їх охоче відвідують комахи, що сприяє перехресному запиленню. Цвіте печіночниця з березня до початку травня. Після цвітіння утворюються плодики-горішки з прозорим білим жировим придатком, які охоче поїдають мурашки. Розтягуючи горішки по всьому лісу, вони сприяють розселенню печіночниці. Вона надзвичайно декоративна, тому масово її культивують уже з XV століття, але спочатку вирощували не як декоративну, а як лікарську рослину. Навесні, коли на клумбах явний брак квітів, синьо-блакитна печіночниця надзвичайно тішить око і серце.

Тепер виведені форми з махровими квітками та з квітками різного забарвлення — рожевого, білого, пурпурового. В природі одна рослина утворює кілька квіточок, а в культурі дуже розростається і утворює їх кілька десятків. Цвітіння триває близько трьох тижнів. Приземкуваті рослини в цей час всуціль усяні чарівними привабливими квіточками. Отож варто їх розвести у себе на клумбах.

Добрий знавець квітів Б. Заверуха у книзі «Квіти дванадцяти місяців» радить розмножувати печіночницю поділом кущиків. При насінневому розмноженні слід висівати щойно зібране насіння, бо воно дуже швидко втрачає схожість. Після сівби увесь перший рік рослини залишаються з сім'ядолями. Справжні листки розвиваються лише на другий рік, а зацвітає рослина на третій-четвертий рік. Добре росте на глинистому перегнійному ґрунті, вимагає затінення. Печіночницю можна успішно культивувати в горщиках. Її сині квітки добре прикрашають парки і сади. Садять їх під пологом дерев і кущів, по краях квітників у вигляді бордюрів, на кам'янистих гірках.

Проліски

РАЗОМ з першими весняними проталинами у світлих листяних лісах та кущах синіми вогниками починають мерехтіти квітки пролісків (*Scilla*).

Ніби клаптики блакитного весняного неба впали на землю і синіють серед голого віття лісових дерев та чагарників. За влучним і образним висловом видатного ботаніка В. Альохіна у дубовому лісі появляється два неба: одне над головою, а друге — під ногами. Подекуди поверхня лісового ґрунту аж пломеніє ніжною лазуровою синявою маленьких зірочок. Недаремно їх німецька народна назва *Blaustern* у перекладі означає *блакитна зірка* і, мабуть, найточніше відображає красу і ніжність квітів пролісків.

Українські назви теж вказують на щире захоплення народу їх кольоровою барвою: *голубе зілля, небесники, синетка, синій ряст, синій прозерень, сині* чи *голубі підсніжники, провісники весни*. І справді сині квіти пролісків надають ще не вкритій зеленню землі особливий колорит.

Ця невимоглива морозостійка рослина з роду лілійних має близько дев'яноста видів, поширених у Південній і Середній Європі, Азії, Північній і Південній Африці. На Україні росте з них чотири. У лютому-квітні в листяних лісах Карпат, Лісостепу і Гірського Криму цвіте проліска дволиста (*Scilla bifolia* L.). Цієї ж пори в Лісостепу і Степу, переважно на Лівобережжі, по чагарниках і лісах цвіте проліска поникла або сибірська (*Scilla cernua* Red., синонім *Scilla sibirica* Andrews). На Закарпатті дуже рідко зустрічається голубоцвіта проліска снігова (*Scilla nivalis* Baker). Та не лише навесні цвітуть проліски. Є види, які зацвітають пізньої осені. До них належить, зокрема, проліска осіння (*Scilla autumnalis* L.) з дрібними фіолетовими квітками. Росте вона на ділянках із степовою рослинністю, на кам'янистих схилах у Криму та зрідка на півдні нашої республіки. З легкої руки видатного шведського ботаніка XVIII століття Карла Ліннея вид рослини відомий світу як проліски сибірські (*Scilla sibirica*). Справа в тому, що в уяві скадинавів усе, що знаходилося східніше Фінської затоки, було Сибіром... Так європейський вид одержав азіатську видову наукову назву, всупереч якій ця рослина в Сибірі не росте — батьківщиною її є Прикарпаття і Карпати, Крим, Кавказ, південь європейської частини Росії, Середня, Центральна і Південна Європа. Досягає вона в рості 10-12 сантиметрів, має 2-4 яскраво-зелені лінійні листки. У суцвітті, як правило, є 1-5 похилених темно-синіх квіток-дзвоників. Є культурні різновиди пролісків сибірських з білими чи ледь жовтими квітами.

На жаль, внесена Карлом Ліннеєм регіональна плутанина, пов'язана з пролісками, цим не обмежується. Проліска перуанська (*Scilla peruviana*) насправді населяє... Середземномор'я.

Як переконують вчені біологи *Scilla* походить від давньогрецької назви цибулі морської і в перекладі означає розколювати, розділяти. І тут же застерігають, що, очевидно, така назва пов'язана з властивістю лусочок цибулини легко відчленовуватись, ніби відколюватись.

Як відомо багато рослин носять імена персонажів античних міфів. Пролісок теж до них належить. З давньогрецької міфології відома героїня, яка мала ім'я Сцілла. Хоча якщо бути точнішим, то це не одна, а дві різні однойменні постаті — злі, підступні і пекучі, як найгостріша цибуля. Пролісок, до речі, як і всі лілійні, є цибулинною рослиною.

Отож одна із Сцілл — це морське чудовисько, яке підстерігало мо-

реплавців на крутій скалі піщаного вузького проливу мису Занклеї, по іншій стороні якого жило інше чудовисько шалена Харібда — уособлення морської доверті, яка то поглинала морську воду, то її вивергала.

Гомер в «Одіссеї» зокрема зазначає, що у Сцілли було шість собачих голів на шести шиях, зуби у три ряди і дванадцять ніг. Вона дочка морського божества Форкія чи Кратеїди (варіанти: Гекати, Єхідни і т. д.) ловить дельфінів, тюленів і могутніх підводних чудовиськ у холодних водах Амфітріти. Мимо не міг жоден мореплавець безперешкодно пробратися. Це вдалося все таки здійснити Одіссею, хоча він і втратив шістьох своїх товаришів, яких Сцілла витягла з корабля своїми відкритими пащами і відразу зжерла.

За Овідієвими «Метаморфозами» Сцілла міксантропічна: у неї жіноче обличчя і туловище, опоясане собаками. Колись прекрасна діва, вона відкидала усіх женихів і зневажливо про них відгукувалася морським німфам, яким особливо вона полюбилася. Грубо повелася вона і з морським богом Главком, який теж домагався її любові. Він звернувся за допомогою до чарівниці Кірки. Але закохана у Главка Кірка із помсти перетворила Сціллу у чудовисько, як пише Овідій, для цього, скаламутивши води затону, вона отруту

*«Лле чародійну туди і шкідливого кореня соком
Скроплює, й тричі по дев'ять разів повторяє, чаклунка,
Темні, лиш їй зрозумілі слова заклиальної пісні.
Сцілла прийшла і пірнула до пояса в води затону.
Раптом жажнувшись, довкіл живота свого бачить, неначе
Звірі якісь гавкотять. Як повірити їй, що ці пащі —
Їй же належать тепер? Утекти, захиститись, відбитись
Хоче від лютих собак, але всюди з собою їх тягне».*

Мабуть, даючи ім'я проліску, науковці вважали, що саме його «шкідливим соком кореня» скористалася чаклунка Кірка для виготовлення своєї «чародійної отрути». Хоча насправді рослина не є отруйною.

За іншою версією, яку доніс до нас древньогрецький письменник Аполлодар у своєму творі «Бібліотека», Сцілла була дочкою царя Мегари Ніса, закохана в царя Міноса, який напав і оточив їхнє місто. Вона вирвала у батька пурпурове волосся, яке робило його безсмертним і було запорукою великої влади, щоб віддати місто Міносу за те, що він пообіцяв одружитися з нею. Але загарбавши чуже місто, Мінос, побоюючись Сцілли, втопив її.

Овідій у «Метаморфозах» дану драматичну сцену подає в іншому ракурсі. Він зазначає, що коли Сцілла зрозуміла, що її зраду не прий-

няв благородний Мінос, і надавши переможеним справедливі закони та поспішно сів на свої кораблі, вона стрибнула у море.

*Вже й до корми дотяглася (жага їй примножила сили),
Вже он за кноським судном, невідчепна супутниця в'ється,
Батько її спостеріг (перемінений в хижого птаха,
Він понад морем ширяв, жовтуваті розправивши крила), —
Тут же на неї упав, щоб ударити загнутим дзьобом.
Та ж налякавшись, корму відпустила, вже падала у море —
Й тут мов легкий вітерець їй не дав доторкнутись до хвилі:
Крила були — замінилась у птицю й вона, що на згадку
Про волосок, по-злочинному зветься «Кіріда».*

Зрозуміло, що раз пролісок (Scilla) пов'язаний з такими персонажами античної міфології, то й зажив він у різних народів світу слави магічної рослини. В більшості європейських країн побутує повір'я, що коли носити цю траву на собі, можна одержати велику і несподівану допомогу — навіть від високопосадових осіб, а також здобути усе, що тільки забажаєш.

Українці переконані в тому, якщо на Благовіщення Пресвятої Богородиці (7 квітня) хтось потопче ногами проліски, то матиме силу в руках і ногах, бо земля цю силу радо передає. Правда, топтанням пролісків тепер не варта занадто захоплюватися, бо невдовзі через наше недбале ставлення до навколишнього світу їх може не залишитися в природі зовсім.

Українці також радять тим, хто знайде проліски на Благовіщення, зірвати їх і покласти у пазуху. Носити їх годиться до того часу, поки на Великдень не заспівають «Христос Воскрес!». Після всеношної служби, вдома потрібно виїняти їх з пазухи і покласти під святими образами на щастя. Рекомендується також знайдені рано-вранці на Благовіщення проліски покласти у миску з наливою чистою холодною водою і в ній добре вимитися — це обов'язково принесе щастя, бо навіть сама благовіщенська вода має чарівні властивості — прихиляє добрі сили й відвертає лихі, а в поєднанні з пролісками її сила подвоюється. Проліски є символом надії, щастя, молодості краси.

Однак попри це народ застерігає, що проліски, як і ковила, не можна приносити додому — може трапитися нещастя. Неначе підтвердженням сказаного є одна цікава розповідь, колись почута мною у дитинстві на пасовищі від старенького уже в ті роки сусіда Андрія Козаревого (Бержука). Він багато знав легенд і охоче їх розказував. Мені було цікаво слухати, а йому у розмовах швидше минав час.

Неподалік нашого пасовища на мочарах, колись давним давно про-

цвітали ніби-то два містечка-городища Підлипки і Піддубки (підтвердженням їхнього існування були часті наші знахідки на місці давно засипаних глиною руїн черепків цегли, глиняного посуду, залишків мечів і шабель). Підлипками і досі називаються те урочище і куток села Мишина Коломийського району.

Так ось в одному з тих містечок дівчата, набравшись чарівної сили і краси від купелі у благовіщенській воді з пролісками, святково одяглися і пішли до церкви на службу Богу. Після неї на подвір'ї біля невеличкої церковці, побравшись за руки довгою черідкою кружляли синьооокі дівчата поміж трьома вербовими кілочками, застромленими в землю, і виводили перший весняний хорівід «Кривий танець»:

*Ми кривого танцю йдемо,
Кінця йому не знайдемо, —
То в гору, то в долину,
То в ружу, то в калину...*

Дівчата радісно виспівували і плелися у танці одна поміж іншою. Потім, знову побравшись за руки, пішли хороводом і співали:

*Дівки-чарівниці терем будували,
Терем будували, вікон не виймали,
Щоб не вилетів сивий соколенько
Та щоб не виніс дівочої краси,
Дівочої краси, весняної роси...*

До цього часу весну тільки виглядали та закликали, а тепер вона вже тут, вона вже прийшла і вступила у свої права. Тому всі цьому дуже зраділи. Щиро тішилися весні і дівчата, але раптом з-за лісу налетіла чорна татарська хмара. Дівчата миттю заховалися у церковці. Вона хоча і була старенькою, але чужинці не змогли вдертися до неї і тому святиню підпалили. У страшному вогні згоріла церковця до тла, а в ній і всі синьооокі красуні-дівчата.

Заплакала з горя весна і щедро полила згарище своїми теплими дощовими сльозами. Наступного ранку з попелу до сонця потяглися досі не бачені тут прекрасні синьооокі квіти, зібрані у бутон, наче купол церковці. Відтоді у моєму рідному селі і називають синьооокі проліски ще *церковцями*.

Ряст

КОЛИ ранньою весною відцвітає ліщина, то ліси, діброви й чагарники вкриваються густими заростями рясту. Його цвітіння — картина незвичайної краси. Над килимом сизуватого листя піднімається справжнє море лілових квітів, які мають приємний аромат меду з ваніліном. Українська назва цієї чудової квітки немов би нагадує, що рослина ніколи не росте поодинокі, а рясно утворює квіткові килими. Вважається, що рослина має надзвичайну магічну силу, особливо на Благовіщення Пресвятої Богородиці, яке припадає на 7 квітня, коли Бог благословляє землю, рослини і все живе на ній. Для Церкви Благовіщення — це початок життєпи-

су Спасителя Ісуса Христа. Тому є великим гріхом у таке велике свято братися за будь-яку роботу.

Традиційно в цей день повсюдно на Україні ще здавна тягнеться і мале, і старе до лісу, щоб босоніж потоптатися у пухких квіткових перинах рясту.

За українськими народними віруваннями і прикметами топтання квітів рясту саме на Благовіщення є надзвичайно помічним, особливо хворим й літнім людям, які відшукавши ранньоцвіт, повинні його топтати, примовляючи: *«Топчу, топчу ряст, ряст, Дай, Боже, діждати і на той рік топтати!»*

Для дітей топтання рясту поки що ще є веселою забавою, тому вони гуртами відправляються у його зарості і там, пританцьовуючи, виспівують: *«Топчу, топчу ряст, ряст, Бог здоров'я дасть, дасть. Іще буду топтати, Щоб на той рік діждати!»*

Дуже часто дитяча пісенька супроводжується зозулиним куканням, під яке хлопчики й дівчатка з радістю натоптують собі майбутні щасливі роки, а рослину безпідставно величають *зозулиним рястом*. Старші дівчата в цей час шукають ряст уже з конкретною метою. Вони зривають первоцвіт і старанно ховають за пазуху, бо вірять, що коли

його носити аж до того часу, коли на Великдень заспівають «Христос Воскрес!» і після цього покласти за святі образи, то це неодмінно принесе щастя. Котра дівка бажає вийти заміж і дотримається даного обряду, то може чекати того року й сватів. Немічні вірять, що топтання рясту продовжить їм життя. Звідси й переконання, що, хто не може вже з цим справитися, його дні на білому світі лічені.

Для свого розвитку ряст вимагає багато сонця, а тому і появляється на світ, коли листя на деревах не розпустилося, і сонячне проміння безперешкодно досягає земної поверхні. Ще зовсім недавно ліловими шапками рясту були майже повсюдно затягнуті малонарушені тіністі широколистяні ліси і пагорби. Та варварське лісокористування, масове нищення квітів для перших весняних букетів привели до того, що навколо уже й не зовсім великих міст рідко їх можна побачити.

Зривати квіти рясту на букети немає ніякої потреби, бо вони дуже швидко в'януть і свіжими їх важко навіть донести додому, тому доводиться викидати. Українське народне прислів'я неначе саме про цей випадок повчає: «Коли квіти зів'яли — жди без причини печалі!» Квітами рясту найкраще любоватися на місці у лісі.

У природі нараховується біля 90 видів рясту (*Corydalis cheilanthifolia* hemsl.), які належать до родини макових Papaveraceae. У більшості з них листя дрібнорозсічене, квіти явно пропорційні, зі шпорами, і зібрані у крихкі суцвіття. У наших краях росте шість видів рослини, найбільш розповсюдженим з них є ряст Галлера (*Corydalis Halleri* Willd.), названий на честь відомого швейцарського природодослідника. Квіти фіолетово-рожеві, зрідка білуваті у коротких щільних китицях. Цвіте у березні — на початку травня 25-30 днів.

Після запилення, рослина утворює плід-коробочку, яка майже втричі довша за квітконіжку. При дозріванні насіння стебла і листя відмирають, підземна частина рослини (яйцеподібна невелика, жовтуватого кольору бульбочка, у численних порожнинах якої запасені поживні речовини) переходить у стадію спокою і сплячки. Бульбочки рясту, як і цибулини гусячої цибулі, заглиблюються в землю на глибину, яка залежить від прикриття їх зверху. Під шаром опалого букового листя вони розміщуються близько від поверхні, а на відкритому лузі — втричі глибше, ніж під буком.

В Карпатах поширений ряст проміжний (*Corydalis intermedia* (L.) Merat), зрідка зустрічається ряст рутковий (*Carydalis capnoides* (L.) Pers.) з блідо-жовтими квітками. На Лівобережжі і в Гірському Криму поширений ряст Маршалів (*Corydalis tar-schalliana* Pers), що також має блідо-жовті квітки. Цей вид названий іменем відомого ботаніка Маршала Біберштейна (1768-1826), який вніс цінний вклад у пізнання флори Криму й

Кавказу. Вчений зібрав великий гербарій, який зберігається в Ботанічному інституті ім. В. Комарова АН колишнього СРСР в Санкт-Петербурзі. На півдні України та в Криму поширений ще рясст Пачоського (*Corydalis raczinskii* N. Busch) з рожево-фіолетовими квітками. Цей вид названий іменем видатного флориста, геоботаніка і біолога Йосифа Кіндратовича Пачоського (1864-1942), одного з засновників фітоценології, тобто вчення про рослинні угруповання, та одного з кращих знавців рослинності південноукраїнських степів, Польщі та лісів Східної Європи.

Рідко трапляється у нас і південноєвропейський представник роду жовтий рясст (*Corydalis lutea* L.), який виростаючи, розвиває велику кількість паростків і утворює циліндричні чи шаровидні кущі 20-40 сантиметрів висоти. Листя світло-жовте, зібране у короткі китиці. Цвіте з червня до осені. Плід — подібна на чашечку коробочка з чорними блискучими насінинами.

Наукова назва роду походить від грецького слова *korydalis*, що в перекладі означає *чуб* (або *ковпак*) *жайворонка*. І справді дві внутрішні пелюстки квітки утворюють щось подібне на чуб, який захищає органи розмноження — тичинки та маточку. Верхня пелюстка у багатьох видів має довгу шпору, яку щедро наповнює смачний нектар. З цим пов'язана німецька назва рослини, яка в перекладі означає *шпора жайворонка*.

Прибалтійці теж пов'язують рясст з даними птахами і називають квітку *гличиками жайворонка*. А ось кримська легенда уточнює, що напровесні летіли над лісом жайворонки, посварились між собою та й почали битися. Чубилися так, що аж погубили свої пір'ячі чубчики з голів і шпори з кігтів ніг. Попадали вони на родючу землю і дружно проросли рясстом.

На Україні траву пов'язують й з іншими птахами. Вона відома ще і як *кокірчики*, *кукурчики*, *півники*, *курочки*. Мабуть, це пов'язано з легендою, в якій оповідається, що в одному пралісі жила відьма. Вночі вона безугаву моталася на мітлі, а вдосвіта ледь тепла поверталася до своєї лісової хатини, щоб захватись від людських очей і відпочити. Лишень задрімає, а вже півень починає кукурікати і спати відьмі не дає. Розсердилась вона на півня та й перетворила його на квітку ряссту, яка дещо подібна своєю формою на голову півня. А звідси ще одна українська та російська назва рослини *хохлатка* (так називають в Росії *курей*): похідне від *хохолка* — *чуба*.

Такі асоціації в людей викликає своєрідна будова квітки, віночки якої неправильні, складаються з чотирьох пелюсток, верхня з якої має шпорку і піднімається над квіткою у вигляді чуба-хохолка. Правда, і саме поникле на одну сторону суцвіття ряссту теж нагадує чуб або й гриву чи

голову коня, тому рослину на Гуцульщині і Покутті часто називають *коники*. У шпорці квітки знаходиться нектар, дістати який можуть лише комахи з довгим хоботком — метелики і деякі бджоли, які й сприяють перехресному запиленню. А джмелі, які мають короткий хоботок, хитрують: вони прокушують шпорець і таким чином добираються до нектару. В рясту крім них добрими друзями є ще мурашки, які допомагають рослині розмножувати насіння. Для них у дрібних чорних насінинах рясту є приманка — білі м'ясисті нарости. Їх мурашки з'їдають, а ось насінини залишаються непошкодженими. Нова рослина з маленьких зерняток з'явиться тільки через 3-4 роки.

Медунка

МОЄМУ рідному селі Спасі біля Коломиї тільки на перші весняні сонячні промені хоча б трохи прогріють землю і розтоплять сніги, діти масово відправляються у ліс та корчі (кущі, чагарники) за першими квітами. Чи не найбільше радіє малеча появі медуниць. Вони хоча й мають маленькі квіточки, але в них так багато є солодкого нектару, що ним можуть ласувати не тільки бджоли та інші комахи, але й хлопчики та дівчатка. Досить висмикнути квіточку і її посмоктати, як по устах розпливається цілющий сік-напиток, солодкий як мід. Рослина є чудовим весняним медоносом, від чого й походить українська наукова ботанічна родова назва — *медунка* та безліч

народних: *медяник, медуниця, медунишник, медунчики, медовик, смоктушники, жива трава* і т.п.

Але медункою на території України вважають також гадючника в'язолистого (*Filipendula ulmaria* L.), глуху кропиву білу (*Laminum album* L.), первоцвіт весняний (*Primula veris* L.), котячу м'яту справжню (*Nepeta cataria* L.), перестріча гайового (*Melampyrum nemorosum* L.), чистця од-

норічного (*Stachys annua* L.) та інші рослини-медоноси.

Слово медовий пов'язане з медом. У тлумачному словнику В. Даля знаходимо пояснення, що термін *медуниця* означає загалом бджолу, робочу бджолу, не матку і не трутня. Саме з бджолою пов'язаний один з важливих елементів родючості — відкриття весни. Бджола нерідко виступає у ньому як промисел Бога і тому активно сприяє пробудженню (виклику) Божої родючості. Ця комаха у космогонічних міфах і легендах виступає на стороні Бога та проти злого духа. У первісному християнстві у мистецтві катакомб вона символізувала воскреслого із смерті Христа, безсмертя.

В древньогрецькій міфології, наприклад, покровителька тварин і рослин Артеміда (у римлян Діана) розглядається як образ священної бджоли, яка для богині була культовою. Тому жриці Артемиди називались медунками, як і наші ранньовесняні квіти. Рід медунки нараховує п'ятнадцять видів, поширених у Центральній та Південній Європі й Азії, п'ять з них є у природі України. Найпоширеніші з них — медунка лікарська (*Pulmonaria officinalis* L.) та темна (*Pulmonaria obscura* Dum.). Переважно в лісових і лісостепових районах, рідше в Степу, у лісах і чагарниках ростуть медунки м'якенька (*Pulmonaria mollissima* Kern.) та вузьколиста (*Pulmonaria angustifolia* L.). Ці види також цвітуть у квітні-травні. Два інших види з червоними квітками, які цвітуть у червні-липні, поширені в гірських лісах та на галявинах і полонинах Карпат.

Належать медунки до родини шорстколистих і мають, крім уже названих, ще досить багато інших влучних українських народних назв. За подібність прикореневих листків до тваринного язика їх нерідко називаємо *воловим язиком*. З інших народних назв можна згадати такі, як *крокиш*, *куряча сліпота*, *щемена*, *згар*, *попель*. Трубчаста форма віночків квіток викликала появу назви *дзвоники*.

Медунка є дивовижною рослиною. Протягом короткого, але яскравого життя, їй вдається неодноразово змінювати своє забарвлення, що породило такі назви як *брат і сестра*, *сватики*, *сварник*. Відомий вчений Б. Заверуха, який уважно вивчив цю особливість рослини, у своїй цікавій книзі «Квіти дванадцяти місяців» стверджує, що постійно спостерігається закономірність: квітка, яка щойно розпустилася, має рожево-червоний колір, але не мине яких і три-чотири години, як вона стає фіолетовою, а потім голубою. Така зміна кольору квіток, зазначає дослідник, можлива тому, що в пелюстках рослини містяться особливі фарбувальні речовини антоціани — глікозид, які мають сполуки цукру з неуглеводною частиною, так званим агліконом, які, мов лакмус, міняють своє забарвлення в залежності від кислотності і лужності розчину. У кисло-

му соці ці речовини мають червоний колір, а у слаболужному — синій. Клітковий сік рослини, в якій розчинений пігмент, має кислу реакцію, а цитоплазма — лужну, і саме їх взаємодія приводить в кінцевому результаті до зміни кольору пелюсток. На ранній стадії цвітіння сік у пелюстках медунки має слабокислу реакцію, пізніше — слаболужну. Саме через це і перефарбовуються пелюстки, тому одночасно можна побачити на одній і тій же рослині протягом різних часових відтінків цілу гаму переходів від яскравого рожево-червоного до червонясто-фіолетового, фіолетового, а пізніше — до блакитного й синього. Зміна кольору квіток — своєрідна сигналізація для комах-запилювачів: мовляв, квітки варто відвідувати, в них є нектар і вони потребують запилення, а інші вже відцвітають і не варті уваги. До того ж, самі квітки пристосовані до перехресного запилення, бо в одних тичинки прикріплені у зіві очка, а стовпчики маточок короткі, заховані в трубочці віночка. В інших тичинки розташовані всередині трубки віночка, а стовпчики довші від них, і самі квітки дещо більші. Таке явище в квітках називається гетеростилією, або різностовпчиковістю. Можливо, це робиться для того, щоб привернути увагу якомога більшої кількості комах-запилювачів, адже медунка прекрасний медонос. Але не тільки.

У давнину медунку, зокрема її листя, використовували для лікування легеневих недуг, тому українці часто називають її *легеневою травою*. Власне це є науковою назвою роду рослини, бо походить від латинського слова *Pulmo*, що означає *легені*.

У листках і стеблах медунки виявлено значну кількість каротину, аскорбінової кислоти, рутину, слизистих дубильних речовин з високим вмістом поліфенолів, комплексу мікроелементів, головним чином марганцю (до 10-12% від ваги попелу), а також калію, кальцію, міді, заліза і кремнійорганічних сполук. Такий різноманітний і багатий біохімічний склад медунки став корисним в'язучим і протизапальним засобом при екземах, зобі, геморої, хворобах печінки, каменях у сечовому міхурі, для заживлення ран. Рослина також має прекрасні мочегонні і відхаркувальні властивості, нею лікують туберкульоз, верхні дихальні шляхи, кашель, грижу.

Завдяки великому вмісту вітамінів, ранньому відростанню та ніжності свіжі листки використовуються також для приготування корисних і смачних весняних салатів, вітамінних пюре, супів, маринадів, а варені — як овочевий додаток до картоплі. В Англії для цього медунку спеціально розводять як цінну салатну рослину. Листя рослини зберігає свої високопоживні харчові властивості у свіжому, сухому та консервованому вигляді досить тривалий час.

Анемона

АННЬОЮ весною, коли в лісі pojawiaються перші квіти підсніжників, первоцвітів, пролісків, рясту, тоді поміж ворожбитськими примовками і приспівками можна почути й веселі дитячі голоси:

*Ой зеленая травина
З вітром говорила...*

О, та з вітром нарівні може спілкуватися хіба що богатирська трава. Саме такою і видалася надзвичайно ніжна і красива рослина — анемона дібровна (*Anemone nemorosa* L.) з родини жовтецевих. Ні, не своїм ростом. Витяглася вона то ввись всього якихось сантиметрів двадцять. Але як тільки на весні посилюються вітри у наших широколистяних і мішаних лісах, вона масово

зацвітає і на вітрі її білі голівки тріпочуть своїми пелюстками, хвилюючи білопінну поверхню квіткового моря.

Наукова назва роду походить від грецького слова *anemos*, що в перекладі означає *вітер*. Рід об'єднує біля 150 видів трав'янистих багаторічних рослин, поширених у помірній зоні Північної півкулі. Декілька видів росте у Північній Африці (на Україні — п'ять).

Земля у лісах, облюбованих анемонами, ніби встелена ніжним білим мереживом. Чарівниця-весна щедрою рукою розсипає сніжно-білі квіти серед яскравої зелені трійчастих листків, ніби вигаптовує казкової краси візерунчасте покривало.

На ніч, у негоду і перед дощем анемони закриваються і схиляються до землі — так вони захищають пилок від вологи і холоду. Хоч який рвучкий буває весняний вітер, а все ж не здолати йому ніжної на перший погляд тендітної квітки. Вона вміє нарівні розмовляти з вітром, знає всі його примхи та вади, не кориться їм, а, навпаки, за народною уявою, — впливає на природну стихію, виходить з суперечки з нею переможцем, за що українці возвеличили її *вітреницею*, а росіяни — *ветреница*.

Чому саме так, існує чимало пояснень. Одне з них згадує, що ще під час створення світу у далеких північних краях дуже вільно себе почувала білоцвіта анемона. Тоді ще не помирили небесні світила, і велике тепло ласкало землю-матінку від краю до краю, заливаючи немеркнучим сяйвом безлюдний світ. Земля не знала довгих зим та темних ночей. Вологі і теплі були вітри, які гуляли віковичними дубравами аж до крайніх північних пусток. Але холоднюча Морана, з якою навіть вогняний Еждер не міг і близько зрівнятися, ненавидячи все живе, вдерлася у тендітний світ із своєю злою силою, і сяйво погасло.

Вічна ніч окутала сиру землю. Пронизливі пекучі північні вітри подули з полюсу холоду, снігами покриваючи благодатний край. Відступили тоді і звірі, і трави, і квіти, і дерева на Південь, поближче до теплих літніх країв, подалі від злого Ворога.

Захопило опустілі землі безкрайне чорнолісся, ялиці та осинники, які не боялися холодного подиху вітрів. І лише анемона залишилася у ріднім краю. Не захотіла покидати землю-матінку, яка її випестила, не могла її зраджувати. Правда, розцвітала вона тепер рідко — лише коли відступали холоди і молоде сонце, повне нових сил, проганяло ніч з небозводу. І знову безкінечним був день, як і в ту далеку старовину. Тому за вірність і відвагу, та за те, що тепер кожної весни рослина тішить теплим своїм ароматом світ наперекір холодним північним вітрам, і називали її *вітреницею*.

Подібно ми називаємо також і *вихор* — *вітриця*, *вітерка*.

За народним переконанням у вихорі перебуває нечистий. Там він справляє своє весілля, а відьми на ньому гуляють. Тому, коли людина потрапляє в цупкі обійми вихору, то довго після цього чахне, хворіє. Буває так, що й все життя стає нещасною. Її чіпляється важка недуга підвій. І все ж, кажуть, що знахарі можуть її подолати. Досить їм з примовками покрутити, як у вихорі, навколо хворого яйце чи хлібний м'якуш у жмені з вітреницею-анемоною, і біль відступає. Взагалі-то ворожити і чаклуни збирають ранньою весною перші її найкращі квіти, зав'язують у пучок червоною тканиною і використовують як цілющий талісман чи амулет для захисту від хворіб. Вважається, що ці перші квіти мають особливу магічну силу на Благовіщення, коли Бог благословляє землю і все живе на ній. Рослини після цього буйно кидаються в ріст. Люди переконані, що в такий великий святий день вони саме тому і надзвичайно помічні, особливо хворим й літнім людям. Для того, щоб подолати недугу, коли вони знаходять ранньоцвіт рясту-анемони, повинні роззутися й босоніж його потоптати.

Анемони ототожнюються з біблійними «квітами полів», бо появили-

ся вони за легендою у тих місцях, де на землю пролилася кров розп'ятого Христа. Анемона тому іноді присутня на картинах художників, які зображують сцени розп'яття чи оплакування Христа, що служить вказівкою на скорботу Діви Марії. З тих часів так званий «червоний очний колір» (кравлі на пелюстках квітки) став символом крові Христа і мучеників, а також страждання і муки во ім'я віри, «бо сказано, що на вечір після розп'яття на Голгофі вирости анемони».

Ця легенда повторює міф про Адоніса. За одним з варіантів древньогрецької легенди квітка виросла із сліз богині Афродіти, яка, знайшовши прекрасного юнака Адоніса, загинлого від ікл дикого кабана, гірко плакала над його тілом. Щоб завжди зберігалася пам'ять про нього, звеліла богиня вирости з крові Адоніса ніжній анемоні.

Деякі древньогрецькі міфи уточнюють, що Адоніс помер на одрі з білих анемонів, які після цього стали червоними. Та квіти анемони дібрової мають білий, а не червоний колір. А ось у дикому вигляді на Близькому Сході (Палестина, Сирія) росте якраз багряно-червона анемона (*Anemone coronaria*). Появляється вона, як правило, на Паску. Символіка рослини виводиться із недовговічності та червоного кольору пелюсток і означає, що її цінність короткочасна, блиск швидкоплинний і скороминучий через виняткову крихкість. У ранньому християнстві тридільний листок рослини виступав символом Трійці. Квітка тому наділяється властивістю протистояти шкідливій магії, особливо тим магам, які спрямовують гострі шпильки у тіла своїх жертв.

У різних народів існує й багато інших легенд та повір'їв, пов'язаних з цією красивою квіткою. Наприклад, одна з датських легенд, розповідає, що якось принцеса ельфів була відпущена своєю мамою-царицею на землю. Тут вона покохала юнака й зовсім забула за свій рідний край. За це її покарали і перетворили на первоцвіт (примулу), а юнака — на весняну праліску (анемону). З того часу вони завжди разом ранньою весною зацвітають і разом влітку в'януть.

Видова назва анемони в перекладі з латинської мови *nemorosa* означає *дібровна* — та, що зростає в листяних і змішаних дібровах та лісах і цвіте у березні-травні. Її поява серед ще голих дерев та кущів і темно-бурої, непокритої травою землі дає сигнал грибникам про те, що настає пора тихого полювання. Одночасно з квітами на відігрітій весняним сонцем землі появляються і перші гриби — сморчки і строчки.

Відомий український вчений Б. Заверуха у своїй книзі «Квіти дванадцяти місяців» так описує анемону дібровну. Анемона дібровна — багаторічна кореневищна тендітна рослина з поодинокими квітками на кінці стебла. Оцвітина проста, пелюсткоподібна, складається з шести-

восьми ніжно-білих, інколи зовні трохи рожевих чи фіолетових пелюсток. В середині квітки багато тичинок і маточок...

Своєю невибагливою красою, яка підкреслює тільки чарівність, рослина повсякчас манить до себе не тільки людей. Анемона прекрасний медонос, тому ранньою весною вона стає справжнім привіллям для бджіл, метеликів та різних комах. А це вже спокуслива приманка для жаб. Тому удостоїлася праліска в народі ще й назви *жаб'яче зілля*. Серед народних назв анемони дібрової можна зустріти такі, що відображають характер умов, у яких вона зростає: *колопенька*, тобто рослина, що зростає в лісах коло пеньків, *праліска*, *приліска*. За раннє цвітіння і білий колір квіток рослину називають ще *снігурка*, *раст білий*, *ягличка весняна*, *праліска біла*, *колопенька біла*. А от анемону жовтецеву називають в народі *козелець*, *вітряк*, *сліпота жовта*, *куроліска*. Та й самі анемони лісова і дібровна відзначаються оригінальною пишністю, за що в багатьох місцях України їх знають як *овече рунечко*, *козенька*, *конопелька*, *ясличка біла весняна*. Відчуваєте натяк. Квітка порівнюється з шерстю різних тварин та рослиною, з якої одержують високоякісні нитки. Деякі види рослини мають цікаві декоративні форми. Їх широко культивують у домашніх квітниках. Навіть у садах древньої Помпеї італійці ще до нашої ери поряд з іншими декоративними квітами вирощували ранньоквітучі анемони.

Але ж народ не міг би наділити праліску такими різноманітними магічними рисами, якби вона не мала справді великих цілющих властивостей. Анемона — цінна лікарська рослина, багата на біологічно активні речовини. Доведено, що всі її частини містять камфору-анемонал, яка є добрим болетамувальним і протиспазматичним засобом.

А ще анемона має сапоніни, вітамін С, протоанемонін. Останній є досить отруйним з сильновираженою бактерицидною і фунгіцидною дією, тобто дуже швидко нищить хвороботворні стафілококи, деякі інші бактерії і плісняві гриби, тому його застосовують при гнійних і важкозагоюваних ранах та гнійних процесах. Якщо сік потрапляє на шкіру, pojawiaється почервоніння, в очі — сильний опік. Можливо, через це анемона дістала ще назви *куряча сліпота*, *куросліп*, *сліпота біла*. Не можна брати рослину у рот — псує зубну емаль. Чи не найотруйнішою серед роду вважається камчатська анемона. З її соку місцеві жителі виготовляли отруту для стріл, подібну за дією до смертельної індійської отрути кураре. Одна стріла вбиває моржа. Подібну отруту (на щастя, набагато слабшу) містить і сон-трава. Чи не тому анемона відома ще й як *сон*. І справедливо, бо встановлено, що листки рослини мають наркотичні властивості. Тому народна медицина здавна використовує праліску

проти паралічу, болей у шлунку, коклюшу, рахіту, для посилення діяльності нирок і легень та ряду інших недуг.

Ось яка цікава й оригінальна наша праліска-анемона, одна з перших весняних квіток. Про те, що вона дійсно належить до первоцвітів засвідчують ще й такі її народні назви як *веснуха* і *снігур*.

Немов би узагальненням усіх українських народних назв анемони виступають її назви *ляльочка* та *короліска*. Остання назва «короліска» звучить мило і ласкаво, як король ліска. А чому б і ні? На жаль, уже багато видів анемони занесені до списків рідких та таких, що знаходяться на грані вимирання. Тому необхідно докладати немалих зусиль, щоб зберегти рослину для майбутніх поколінь.

Адоніс (горицвіт)

СВІТОВІЙ літературі неодноразово згадується красива оповідь про рослину *горицвіт*, латинська назва якої є *Adonis*. *Adonai* чи *Адоніс* — єврейське ім'я Господа, яке часто зустрічається у священних книгах Старого Заповіту, воно нерідко пов'язується з особливо поважними і шанованими людьми, щоб підкреслити їх високий статус владики, господаря. Новітні іудеї із благовоління до цього священного імені завжди вимовляють Адонай, коли зустрічають у тексті ім'я бога Ієгови.

Адоніс був надзвичайно популярним в античному світі і в епоху Відродження. Найбільш повно перепоїв древньогрецький

міф про цього прекрасного юнака античний поет Публій Овідій Назон у своїй десятій книзі «Метаморфоз». У ній він веде мову про те, що найпривабливіша серед дочок верховного олімпійського бога Зевса (Юпітера) богиня кохання і краси Афродіта (Венера), розсердившись на дочку царя острова Кіпру за те, що та недостатньо визнавала її, нав'яла їй пристрасть до власного батька. Цар Кінір вступає в аморальний

зв'язок, не підозрюючи, що має справу з власною дочкою, а дізнавшись, проклинає її.

Боги жжалілись над дівчиною і перетворили її у дерево мірру. Через деякий час його ствол тріснув і з нього вийшов на світ юнак незрівняної краси.

Афродіта передає дитину на виховання цариці підземного царства Персефоні. Коли Адоніс виріс, вона не захотіла його відпускати.

Суперечку богинь розсудив Зевс. Влітку Адоніс мав жити на Землі з Афродітою, а взимку повертатися з Персефоною під землю. Але якимось пустотливий син Афродіти Ерот ненароком дряпнув її ніжні груди золотою стрілою.

Прекрасна богиня вперше відчула, як боляче ранять стріли її сина. Тепер її думки линули тільки до Адоніса. Ніхто зі смертних не був рівний йому красою, він був красивіший навіть за богів-олімпійців. Забула через нього Афродіта і Патмос, і квітучу Кіферу. Адоніс був їй миліший навіть від світлого Олімпу. Весь час вона проводила з юним Адонісом. З ним полювала вона в горах і лісах Кіпру на дрібну дичину, але завжди просила Адоніса не чіпати великого звіра. І він її слухав. Але одного разу, коли не було Афродіти поруч, собаки Адоніса під час полювання натрапили на великого кабана. Валуючи на весь ліс, погнали вони звіра до лісової поляни, де вже чекав Адоніс, піднявши гострого списа. Тільки-но мисливець приготувався проткнути ним розлюченого кабана, як той своїми величезними іклами на смерть поранив улюбленця Афродіти. Вмер Адоніс від страшної рани.

Це так відімстилася юнакові богиня полювання Артеміда, яка була розлючена на нього через те, що він віддав перевагу богині кохання, а не їй. Тому вона й направила на нього кабана.

За іншими переказами у засліпленого вепра перетворився сам бог війни Арес, ревнивий чоловік Афродіти, якому не менш ревнива Персефона розказала про нового коханця його дружини. Арес у люті і розправився з Адонісом.

Інші вважають, що це чудовисько підіслав Аполлон, як помсту Афродіті, а, можливо, і сама Артеміда, у якої було багато непорозумінь з богинею кохання.

Коли Афродіта дізналася про смерть Адоніса, то, повна невимовного горя, сама пішла в гори Кіпру шукати його тіло. По стрімких гірських кручах, серед похмурих ущелин, по краях глибоких прірв ішла вона. Гостре каміння і колючки тернини поранили ніжні ноги богині. Краплі її крові падали на землю, залишаючи слід усюди, де вона проходила. Там, де падали з пораниених ніг богині краплі крові, вирости пишні тро-

Народження Адоніса із ствола мироносного дерева. Зображення на блюді. Фаянс. 16 ст. Урбіно. Національна галерея Марке

янди, ясночервоні, мов кров Афродіти.

Нарешті, коли знайшла Афродіта тіло Адоніса, гірко заплакала вона над рано загиблим прекрасним юнаком. Разом з нею плакали харіти (римські грації) і навіть три безжалісні богині долі мойри.

Щоб завжди зберігалася пам'ять про нього, звеліла богиня вирости з крові Адоніса ніжному золотисто-червоному адонісу-голиці (за деякими текстами червоною анемоною). Та життя в рослині недовге, як недовге було Адонісове кохання. Лише кілька днів пломеніє квітка на осонні у лісі, а потім від найменшого подиху весняного вітру її пелюстки опадають додолу.

Сюжети про Адоніса можна знайти на античних вазах, фресках Помпеї, середньовікових мініатюрах і картинах. Сцени «Венера і Адоніс», «Смерть Адоніса», «Венера оплакує Адоніса» відтворили на своїх картинах середньовічні художники Веронезе, Джорджоне, Тиціан, Тінторетто, Рубенс, Пуссен і багато інших геніальних живописців. Не обійшли увагою цей сюжет і скульптори — Канова, Торвальдсен, Роден, Мацціола.

У європейській поезії і драматургії сюжет про любов богині і прекрасного юнака розробляли Шекспір, Лопе де Вега, Лафонтен.

Є ще легенда, яка стверджує, що рослина дістала ім'я Адоніса в честь щорічно помираючого восени і воскресаючого навесні бога сонця Адона (Адон — господар, владика — фінік.), чоловіка богині Астарти — головного жіночого божества у фінікійців і ассирійців, подібно до того, як Ваал був головним чоловічим їх божеством, шанованого також филистимлянами та іншими древніми біблійними народами.

Саме така вічна гармонія у поєднанні життя і смерті поступово народила у всьому древньому світі (особливо серед стародавніх фінікійців, сірійців, греків, фрігійців, єгиптян, ассирійців, вавілонців) культ Адоніса, Аттіса, Озіріса, Таммуза — божеств з яскраво вираженими рослинними функціями, пов'язаними з періодичним замиранням і відродженням.

ням природи. В їх образах жінки, учасниці свята, плакали, співали пісні, били себе в груди. Все це відбувалося над лялькою, що зображувала Адоніса під акомпанемент флейти. Через день Адоніс прокидався, оживав і жінки з цього приводу раділи. Отже, святкування складалося із двох головних актів: сумного й веселого.

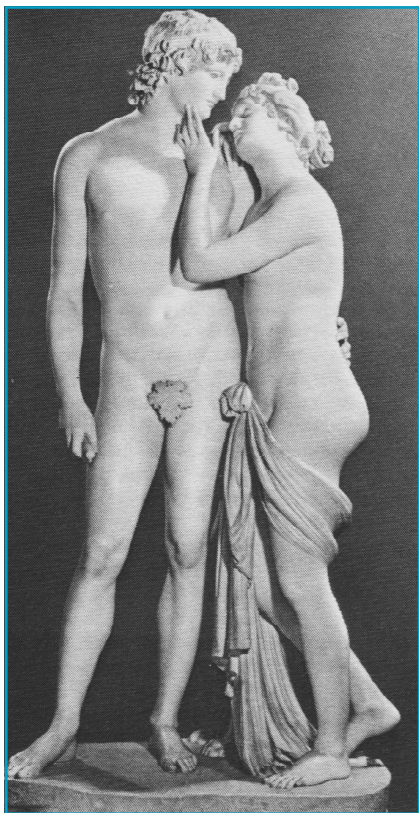
В епоху поширення греко-східних культур, так званого еллінізму, пізньо навесні і рано восени жінки виставляли також невеликі горшечки з квітами, які швидко розпускалися і так же швидко в'янули. Ці «садки» символізували миттєвість земного буття.

Ехо свята докотилося і до наших земель. Ще донедавна у багатьох місцевостях України хлопці і дівчата на честь весняного пробудження, провісником якого виступала і квітка адоніс, яку в нас найчастіше називають *горицвіт*, виготовляли опудало, називали його Кострубом, прикрашали квітами, різнокольоровими стрічками. При цьому вони влаштовували хороводи, а потім усі йшли до річки чи до озера і кидали свого героя у воду. Це було сигналом для масового гуляння.

Не одне юне серце загоралося тоді любов'ю. Призвідником цього ставала квітка адоніс, яка і сама появлялася на світі від великого кохання. Якось відомий лікар і травник Іван Носаль жартома зауважив своєму товаришеві письменнику Євгену Шморгуну, що, мабуть, саме тому горицвіт і став ліками від хворого серця. Тепер, либонь, нема жодної аптеки у світі, де б не було ліків виготовлених з цієї рослини.

Фармаколог В. Сало з цього приводу розповів цікаву передісторію. У середині позаминулого століття англієць Давид Лінгвінстон подався у довготривалу мандрівку по Південній і Центральній Африці. Серед членів його експедиції був лікар Кірк, якого цікавили походження отруйних речовин, які використовувало місцеве населення. Невдовзі його сумка наповнилася небезпечним різнотрав'ям. Він його перебрав до іншого схрону, а в сумку вкинув зубну щітку. Якось, почистивши нею зуби, відчув сильне серцебиття. Дослідник зрозумів, що причиною цього є мізерна частка отрути, що залишилася від якоїсь рослини. Вивчивши свої знахідки, він догадався, що біль викликала ліана-строфантин. В 1872 році фармаколог Фразер виділив з неї речовину строфантин, яка дістала всесвітню славу за швидкий ефект у тих випадках, коли для сердечника все вирішують секунди.

Але в європейських країнах ліана не росла. Тому почалися пошуки її замітника. А замітник ріс під ногами. Ним виявився наш горицвіт-адоніс, який здавна широко застосовувався у народній медицині, а в офіційну медицину увійшов у XIX столітті завдяки російському лікареві Бубнову. Листки і квітки мають гіркий смак і є отруйними. Але це не є

Адоніс і Венера. Скульптурна група А. Канови. Мрамур, 1789-1794. Женева, вілла Ла Гранд

сока трав'яниста рослина з коротким кореневищем та малогалузистим густовкритим листям стеблом.

Потреба у сировині цієї цінної лікарської рослини величезна, а природні запаси її через надмірну заготовівлю значно зменшились. Тому горіцвіт розводять на спеціальних плантаціях, але поки що в недостатній кількості, і продовжують заготовляти в природних насадженнях. На Україні він вимагає державної охорони та суворої регламентації заготовітель.

Горіцвіти є незамінною сировиною для одержання таких відомих препаратів як Адонізид і Адонісбром. На відміну від багатьох серцевих ліків ці препарати не викликають звикання і не нагромаджуються в

перепоною для використання їх при серцево-судинних хворобах, нирковій водянці та гострому запаленні нирок, задусі, набряку ніг, інфекційних захворюваннях (тиф, грип, скарлатина тощо).

Більшість видів горіцвітів — цінні лікарські рослини. Цей рід з родини жовтецевих нараховує близько двох десятків видів багаторічних і однорічних рослин з яскравими жовтими або червоними квітками. Листки багаторазово перисто- або пальчато-розсічені. Рослини роду поширені в помірній зоні Європи та Азії. Вони світлолюбні, ростуть у степових та лучно-степових рослинних угрупованнях, а також у світлих лісах. Частина видів однорічників є поширеними бур'янами. На Україні нараховується п'ять видів цього роду.

На степових і лучно-степових ділянках, галявинах світлих лісів, узліссях, у лісостепових і степових районах України, на яйлі в Криму та зрідка на лучностепових схилах в Розточчі-Опіллі й на півдні Полісся зростає горіцвіт весняний (*Adonis vernalis* L.). Це багаторічна неви-

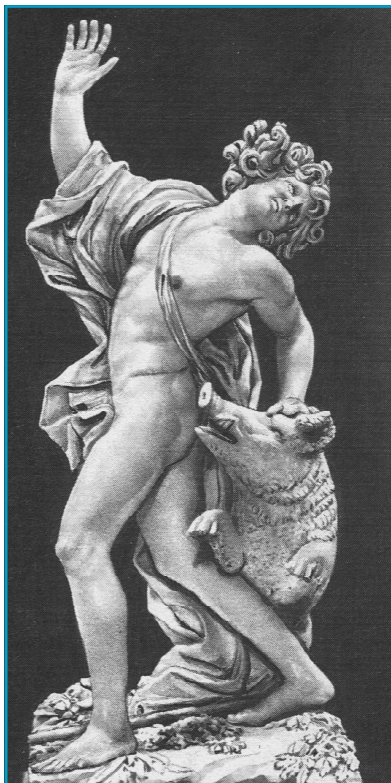
організмі при тривалому прийомі, а тому безпечні.

Міцним чаєм горицвіту лікують також пропасницю та водянку. Звідси походить стародавня народна назва рослини *запірна трава* (у той час набряки називали запором води).

В. Милорадович у своїй книзі «Народная медицина в Лубенском уезде Полтавской губернии» зазначав, що 5-6 жінок рано-вранці натщесерце, відправляючись 10 травня в день Симеона за лікувальним зіллям, починали збирати його тільки після того, як кидали у траву копійку. Зілля хрестили, а тоді рвали, примовляючи: «А ти, горицвіт, цвітеш хороше і жовто, і навхрест, і мені здасись!» Щоб він, як й інше цілюще зілля, мав більшу силу, ще примовляли: «Святий Овраам на се зілля орав, Матір Божа ходила, своїми сльозами росила, і Бога прохала, і нам помагала». Або так: «Пречиста поливала, нам поміч давала», «Мати Божа ходила, поливала і нам позволяла, щоб ми рвали і людей спасали».

Нарвавши трав, жінки мили їх в ріці, далі приповідати: «Пополощим іще й горілкою, приллємо, щоб пользовите було». Потім складалися по восьмині і пили там же, на пагорбку, або йшли у корчму і там розпивали горілку, примовляючи: «Дай Боже, щоб се зілля попользувало хороше усякому чоловіку». Частину трав потім сушили і несли додому. Горицвіт сушили обов'язково у затінку, бо висушений на сонці він втрачає свої лікувальні властивості.

Але ось що цікаво. У радянській та сучасній українській літературі про лікарські рослини і в багатьох книгах, що переказують легенди про рослини, сюжет про Адоніса обов'язково пов'язується з горицвітом весняним, який так названий за свої яскраві, блискучі, дійсно, подібні до

Смерть Адоніса. Скульптура Дж. Мацціоли. Мармур. Санкт-Петербург. Ермітаж

палаючого сонця, але... сліпуче жовті квітки.

Як же з червоної крові, про що ясно сказано в легенді, могли вирости жовті квіти Адоніса?

Отож яку рослину мали на увазі древні греки? У передгір'ях Греції, а також на всіх островах і півостровах європейського Середземномор'я і на півночі Африки, а також у Сербії, на Піренеях та в Альпах уже тепер рідко зустрічається однорічний горицвіт літній та ще рідше подібні на нього горицвіт осінній і пломенючий. У більшості цих порівняно невеликих рослин квітки густого кроваво-яскравого кольору, дійсно подібні на краплі крові. Ось вони то по-праву і одержали ім'я Адоніса.

Цікаво, що горицвіти бувають не тільки жовтими і червоними. У горах Тибету і в Монголії зустрічаються види з білими (горицвіт монгольський), ніжно-бузковими і навіть яскравими голубими пелюстками (горицвіт голубий).

Червоні однорічні горицвіти можна зустріти і в Україні, де вони ростуть як бур'яни у посівах і в збережених куточках степового ландшафту. Горицвіт знають на Україні як *жовтоцвіт*, *заячий мак*, *пожарна квітка*, *сосенка*, *тирлич*... Відомі ще й такі його назви як *чорногорка*, *стародубка*. Вони вказують, що водиться рослина на схилах гір і пагорбів, на узліссях і луках, які нагріваються добре сонцем і тому утворюють перші проталини, де розпускається яскравим жовтогарячим вогником квітка. Звідси — за переконанням багатьох і пішла найбільш вживана народна назва квітки, бо пов'язана вона... Одні твердять — з горою, а інші впевнені, що походить вона від слова горіти, бо має гарячий вогняний колір.

Горицвіт рідкісна багаторічна рослина, занесена у Червону книгу України, хоча й може досягати досить поважного віку — 100 років.

Кожного року ранньою весною відпускає вона короткий пагін, який завершується однією крупною золотисто-жовтою квіткою. Під час цвітіння і плодоношення розвивається декілька бокових пагонів, які теж мають по одній крупній квітці. До середини літа рослина набуває форму невеликого (до 40 сантиметрів) пухнастого кущика. Численні листки розсічені на тоненькі доли, що і послужило ще однією його назвою — *волосатик*.

Багаторічні види горицвіту — дуже древні рослини, які вперше появились у Південно-Східній Азії ще до підняття гір Тибету і Гімалаїв. Розвиваються вони надто повільно. Наприклад, горицвіт весняний у природі зацвітає на 6-7-й рік, а горицвіт золотистий, який росте в горах Тянь-Шаню, — лише на 30-40-й рік! Відрізняються ці трави завидною довговічністю. Приміром, до 300 років живе горицвіт золотистий.

Всі види горицвітів надзвичайно декоративні, цвітуть, починаючи з ранньої весни, формуючи пишні кушки з яскравими квітами. На жаль, повільний ріст стримує їх поширення як декоративних рослин. Тим не менше горицвіти амурський, короткостовбуревий і весняний іноді зустрічаються у наших квітниках.

Чемерник

ОЛИ ще я ходив до школи, то взимку разом з друзями немало часу проводив на замерзлій річці Пістиньці. На ній не раз набивав собі гупи, граючи в хокей, або катаючись на ковзанах. Найбільше вільного часу забирали у мене все таки не ковзани, а санки і лижі. Однак, на нашій стороні села хоча і не бракує різних горбів — стрімких та похилих, але вони значно програють схилам на протилежній східній стороні села, де високим масивним хребтом з-під Коломиї аж до Косова тягнеться суцільний гірський хребет. Коли піднятися на його вершину у Клибацині, Монастирі, Хащах, чи в інших місцях, то вниз села можна спус-

катися трасами найрізноманітнішої складності і протяжності. За радянських часів їх навіть облюбували були собі мотоциклісти, які не раз тут проводили всесоюзні та республіканські мотокроси.

Одного року, десь приблизно в середині лютого, я на декілька днів затримався у своїй рідній сестри Анни, яка мешкає неподалік від хребта. Погода у той час була, як звикле на цей час. Декілька днів підряд бушували лютневі хурделиці, але навіть не встигли вони, як годиться, вгомнитися, а найвищу вершину села Стирчик уже пробувало здолати ледь тепле зимове сонце. Тому особливо мені і моїм племінникам з їх друзями переживати не доводилося: снігу для катання на лижах у цих місцях ще вистачало надовго.

Ми забралися на горби Ленії. З них можна спускатися по одній стороні у село, а по іншій — до величезних лісових масивів Вербок, Грабини, Пнів, Корнеччини і т.п. Часу було у нас вдосталь, бо сонце ще не дійшло до свого обіднього zenіту, і тому ми гарцювали не тільки по накатаній трасі, а кожен на свій смак і розсуд прокладав собі нову лижню. Мені закортіло чомусь побувати у Грубому лісі, де кожного року влітку я знаходив найбільше боровиків. Правда, Грубим лісом, тобто таким, в якому дерева є грубі, він був давненько. У ньому ростуть тепер молоді 40-60-річні буки з невеликою домішкою граба, берези і дуба.

Коли, прошиваючи снігові замети у видолинках і майже оголені місця на пагорбках, я набрав небезпечної для себе швидкості, то звісно не зміг утриматися на лижах і бухнувся у сніг. Задоволення далеко не з приємних, але й лежати у снігу далеко є не найкращим виходом. Тому, добряче покректуючи від болю, піднявся...

І раптом на першій проталині мені у ніс увіткнувся червонястий квітконіс. Я протер очі, бо не повірив побаченому. Та ні. Переді мною на блискучому від сонця снігу до неба тяглися красиві крупні зовні блідо-фіолетові трохи червонуваті квіти. Їх щедро оточували пальчато-розсічені, зачеплені інешм зелені листки, які виглядали надзвичайно ефектно на фоні загальної сірості і безбарвності. Незнайома рослина заворожувала і насторожувала.

На той час з квітами я був обізнаний мало, але добре пам'ятав просту селянську мудрість, яку не промине втокмачити у голову своїй дитині будь-яка мама: ніколи не чіпай, а тим більше не тягни до рота незнайомих грибів, ягід і квітів. Тому, стоячи перед заворожуючою красою квітки, наче кинутою мені десь із казкового світу Сніговою королевою, доторкатися до неї, а тим більше зривати чи нюхати у мене не було ні найменшого бажання. І не дарма...

З того часу минуло уже чимало років. Нарешті я згадав про свою колишню пригоду і мені закортіло дізнатися щось більше про ту дивну квітку з безтурботного дитинства. Набагато пізніше дізнався, що знайдена мною у лісі квітка представляє один з видів чемерників з родини жовтецевих. Це багаторічна морозостійка рослина з повзучим кореневищем, як і всі жовтецеві, сильно отруйна і фамільярностей та панібратства до себе не прощає. Тому моя настороженість була цілком виправданою.

У вільному перекладі наукова латинська назва рослини *Helleborus*, яка зустрічається ще у Плінія, якраз і вказує на її отруйність. Пов'язана назва з грецькими словами *helein* — *убивати* і *bora* — *їжа*, тобто буквально — *їда, яка убиває*, у вільному перекладі це означає: «Якщо з'їш — помреш!» На жаль, усі відомі види чемерників отруйні.

Існує й інша версія походження назви трави. Її зв'язують з назвою ріки Геллеборус, на берегах якої вона зустрічалася.

Проте важко назвати яку-небудь іншу рослину, яка цвіте до пізньої осені, раптово може розцвісти посеред зими, а навесні розпускає квіти, як тільки осідає сніг і встановлюється плюсова температура. У Карпатах на висоті 1000-1400 метрів над рівнем океану на верхній межі букових лісів на полянах, узліссях, у заростях кущів зустрічається чемерник червонуватий або червоніючий (*Helleborus purpurascens* Waldst. et Kit.). Крім Карпат, в Україні цей східнокарпатський вид зустрічається ще на Західному Поділлі.

А ось у широколистяних лісах Хмельницької та Одеської областей іноді можна зустріти ще один вид чемерника — чорний (*Helleborus niger* L.). Він зацвітає у нас на Україні, як правило, у лютому-березні і вважається одним з найкрасивіших і найбільш морозостійких видів. Зустрічається все таки найчастіше у Південній і Західній Європі, де росте у дикому виді і цвіте взимку з грудня до лютого, а північніше його вирощують у холодних оранжереях як вигоночну культуру, так, щоб вона зацвіла якраз до Різдва Христового. Найчастіше квітку у цих краях і називають *Різдвяною трояндою*. Пояснюється це тим, що в Австрійських Альпах чемерник чорний у природніх умовах зацвітає у грудні, напередодні католицького Різдва Христового, крупними сніжно-білими або біло-рожевими ледь похиленими квітами діаметром до восьми сантиметрів з зеленим нальотом, подібними за формою до квітів шипшини чи дикої троянди. Іноді зовні квіти бувають білими з легко рожевуватим відтінком. Видову назву дано не за кольором квітів, а через чорне коріння рослини.

Але чи не найвідомішим у квітникарському товаристві є чемерник кавказький (*Helleborus caucasicus*). У природі росте у вологих гірських лісах Кавказу, має блідо-зелені або жовто-зелені, іноді майже білі з пурпуровими крапинами чашелистки. Йому притаманне красиве листя, яке зберігається протягом усього літа, а іноді і взимку. Зацвітає рано, навіть іноді у грудні. Квітки крупні, до 7-8 сантиметрів у діаметрі, пониклі, до трьох штук на квітконосі, чашеподібні, біло-зелені з рожевими штрихами, рідко рожеві.

Тільки на Західному Кавказі росте чемерник абхазький (*Helleborus abchasicus*), який виділяється своїми темно-пурпуровими, фіолетовими, карміно-червоними, часто крапчатими з великим розмаїттям чашелистків. Кавказькі види чемерників цвітуть у природних місцях поширення з грудня по квітень і зимують з зеленим листям.

На жаль, скільки рід чемерників нараховує тепер видів, важко точно довідатися, бо їх кількість у наукових колах варіюється в межах від

15 до 26 представників. Майже всі види поліморфні, мають багато природних різновидів, серед яких часто зустрічаються міжвидові гібриди. У Європі чемерники культивувалися з давніх часів, у культурі вирощено багато сортів, гібридів, садових форм і різновидів.

Поширені чемерники в основному на узліссях гірських листяних лісів Серенної і Південної Європи, Західної Азії і Середземномор'я. Найбільше видів зустрічається на Балканах. Хоча усі чемерники витривалі і невибагливі — їх квіти витримують морози до шести градусів та раптові хурделиці і снігопади, але через посилений збір на букети та порушення місць їх зростання вони стали рідкісними у природі. Всі їх види в Україні занесені до Червоної книги, у місцях природного поширення збір рослин суворо заборонений.

Наприкінці XVIII століття рослиною зацікавився відомий натураліст і академік П.С. Паллас, який мандрував Росією і досліджував її флору. Рання весною він і побачив дивну рослину, яка стійко переносила морози і цвіла красивими крупними білими квітами, що росли прямо з-під снігу. Учений, довго не думаючи та багато не вигадуючи, назвав квітку *морозником*. Але те, що він сприйняв за пелюстки квітки, насправді є великими різнобарвними чашечками, які після закінчення цвітіння не в'януть, а набувають зеленого забарвлення і надають рослині особливої декоративності. Справжні ж квітки — дрібні і зібрані всередині привабливої чашечки у головчате суцвіття. Морозник має велике розсічене листя, яке оновлюється після цвітіння. Рослина справді надзвичайно цікава і загадкова.

Ось що про неї пише одна з квітникарських книг, виданих у Росії наприкінці XIX століття: «Морозник — це прекрасна гірська рослина, яка росте у дикому вигляді в австрійських Альпах і в Швейцарії, де народ називає її Різдвяною або Христовою трояндою. Вона чудова у декількох відношеннях. У наших садах вона належить до числа найкращих рослин, які цвітуть навесні, але, посаджена у ґрунт, ця чемериця часто уже восени дає декілька квіток, іноді, правда, не досить добре розвинутих. Потім, якщо протягом зими наступить декілька більш-менш тривалих потеплень, то частенько появляється можливість зірвати в саду, на оголеній від снігу грядці, досить розвинену квітку чемериці. (Так раніше часто називали чемерник. До речі, у довідниках XIX століття морозника нема, однак крім чорної та зеленої представлена і біла чемериця, якою ніби-то лікував Гіппократ. Тому чітко розмежувати у старих текстах чемерник і чемерицю неможливо, а вже на рубежі XIX-XX століть практичне використання і однієї й іншої рослини в медицині, переважно очищувальне, залишилося в історії).

Колись усе ж Христова троянда викликала здивування в народі, і

він у багатьох країнах Західної Європи з давніх давен шанував її, визнавав священною рослиною і приписував надприродну силу».

Історія застосування чемерника має декілька тисячоліть. Небагато рослин може зрівнятися з ним за кількістю міфів, легенд і переказів, де він згадується. Про морозник можна прочитати у християнській літературі: про нього, вербу і тополю написано у «Шестидневі» Іоанна Екзарха (VII ст.), а ось одна з древніх легенд розповідає, що сам Христос вживав і цінував цю рослину, звідки і пішла ще одна неофіційна її назва — *Христова трава*. Інша легенда повідомляє, що чемерник був знайдений біля печери, в якій народився Христос, і з тих пір на пам'ять про цю визначну світову подію він цвіте взимку. Є красива легенда, яка розповідає, що коли віфлеємські пастухи прийшли у яскиню до маленького Ісуса Христа, з ними була сільська дівчина. Побачивши Святе немовля, вона гірко заплакала, бо не могла нічого йому подарувати, навіть квітки, бо надворі була зима. Але на той час нагодився Ангел, він вивів дівчинку з печери, де в яслях лежав новонароджений Христос, і доторкнувся до холодної землі, з якої тут же виросла і розцвіла Різдвяна Христова троянда.

Цю подію ще одна старовинна легенда подає дещо в іншому світлі. Вона стверджує, що коли віфлеємські пастухи дізналися про народження нашого Спасителя, то вирішили принести йому свої дари. Один з пастушків ніяк не міг підібрати гідного подарунку. З горя він гірко заплакав. У тому місці, де сльози упали на сніг, раптом появились прекрасні квіти. Хлопчик дуже зрадів, зібрав великий букет і приніс його маленькому Ісусикові...

Відтоді виникла традиція дарувати у цей світлий святковий день Різдвяні чи Снігові троянди. Особливо це стосується Німеччини, де приносити у гості на Різдво морозник у горшечку чи в букеті, стало національною традицією. Нема більше жодної країни, де напередодні Різдвяних свят чемерники користувалися б таким попитом і популярністю.

З давніх-давен у Європі відомі властивості чемерників. Про них згадується в багатьох легендах. В одній з давньогрецьких легенд, яку переповів Діоскорід, говориться про те, що пастух Меламрус Пілоський, який першим побачив як діє ця трава на кіз, успішно використав її, щоб врятувати трьох дочок Фрутуса (Протея) від божевілля, викликаного Діонісієм, який заставляв їх бігати голими по місту, кричати, пищати і плакати. В іншому варіанті цього міфа стверджується, що відомий віщун і лікар Мелампій Аргоський завдяки чемернику зумів зцілити трьох дочок Протея, які втратили здоровий глузд. Все сталося через те, що самолюбиві і горді дочки царя відмовилися брати участь у святі на честь бога виноградарства і вино-

робства Діоніса. Нещасні дівчата накликали на себе гнів богині Юони, яка заставила їх уявляти себе коровами. Вони марне шукали у себе роги, жалібно мукали, але не прагнули до парування з биками. Зцілювати їх взявся Мелампій Аргоський, але за свою послугу він вимагав, щоб цар віддав йому третину царства. Жаль було дочок, але царства тим більше і цар відмовив знахарю. Однак хвороба виявилася заразною і швидко поширювалася серед інших жінок. У безтямі вони вбивали своїх дітей і здійснювали інші страшні злочини. Від жаху цар знаходить Мелампія і повідомляє йому, що він згідний на його умови. Але цим разом знахар вимагає уже дві третини царства. Довелося царю погодитися на такі кабальні умови. Мелампій з загonom юнаків відправився у гори, виловив після довгих переслідувань божевільних жінок, виликував їх, а Протей віддав Мелампію у дружини одну з дочок...

Допомагали *Снігові троянди* позбавлятися від осялячого обличчя також жертвам фессалійських чаклунок і повертати собі людську подобу. Чемерники здатні виганяти усяку нечисту силу, відьом, вовкулаків та позбавляти від чаклунств і заклять. В Англії, наприклад, ще й досі інколи чемерник висаджують біля дверей будинку, вірячи, що він захистить від злих духів і чаклунства, не допустить проникненню у помешкання нечистої сили. Вважається, що він може дуже легко викликати демонів.

У деяких країнах є люди, які вмочують цю рослину у воду і обприскують нею кімнати, надіючись, що вона очистить все навколо. Тому, коли вони хочуть вирвати для цього чемерник з землі, моляться Богу, підкопують його, але дуже остерігаються, щоб над ними не пролетів орел, бо це може накликати на них смерть. Той, хто підкопує, повинен відповідно дуже робити це швидко, тим більше, що запах морозника викликає болі в голові. Щоб захиститися від шкідливості, з метою запобіжних заходів перед цим слід поїсти часнику і випити вина.

Здатна рослина і нашкодити. У Греції відьми могли проклясти будького, певним чином розрізавши чемерник, стоячи обличчям на захід і вимовивши закляття. Використовували відьми морозник також для виготовлення пахощів, які у свою чергу включали до складу «літальних мазей» та курива під час медитацій. Рослина сприяє не розслабленому, заспокійливому стану, а, навпаки, може ввести людину в екстаз, заставити галюцинаціями та шаленими танцями уявляти себе в іншому тілі, довести саму себе до несамовитості і нестями. Існувало повір'я, що разом з заклинаннями чемерник міг зробити не тільки «невидимими» у польотах відьом, але й будь кого з простих смертних. Для цього слід тільки узяти корінь чорного чемерника, висушити його певним чином, розтерти і розсіяти по підлозі. Хто на нього наступить, відразу стає

невидимим. Інколи злі недоброзичливці підкидали морозник у лампи, підсвічники і навіть у церковне кадило, щоб під час Богослужіння викликати у віруючих зовсім неадекватні урочистій і поважній події стан і поведінку. Тому навіть відьми і чаклуни не так часто вживали чемерники самі, однак з їх допомогою могли наслати «одержимість» на будь-кого.

Слід зазначити, що навіть не зважаючи на красу рослини, поблизу неї, як і біля борщівника та кліщинця плямистого, ми крутимо носом: нам не подобаються їх запахи, які нагадують то гниле м'ясо, а то і, вибачте, фекалії. Аналіз пахучих речовин квіток і справді виявив їх ідентичність з речовинами, які входять до запахів падалиці та екстрементів. Основну лепту у ці запахи вносять діаміни, путресцин, кадаверін, скатол, індол (останні два і обумовлюють запах фекалій), бутилова кислота (запах тухлятини), моноаміни (запах надовго забутої у виключеному холодильнику риби). А ось деяких комах — і треба ж! — ці запахи зводять з розуму, вкидають у справжнє шаленство. Вони масово злітаються поживитися смачною запашною для них стравою-нектаром. А це сприяє доброму запиленню рослини.

Взагалі ж слід зазначити, що хімічний склад чемерників і їхні лікувальні властивості вивчені ще далеко не повністю, хоча вважається, що саме чемерник вперше в історії людства був застосований як зброя масового знищення. Трапилося це у 585 році до н.е. під час облоги міста Кіри. Древньогрецькі війська під проводом Солон під час війни з сіргарійцями розмістилися на березі ріки Плейтус, яка протікала через місто Кіру. Для взяття міста Солон наказав перегородити ріку, щоб залишити неприятеля без води. Однак сіргарійці не здавалися і довго витримували облогу: у місті були колодязі з питною водою, які наповнювалися після дощів. Тоді Солон розпорядився накопати коріння чемерника, яке у великій кількості вкинули у водосховище, утворене після того, як перегородили Плейтус. Потім за наказом Солон отруйний потік пустили попереднім руслом. Сіргарійці, нічого не підозрюючи, кинулись пити цю воду, і невдовзі у місті почалися повальні отруєння. Оборонці більше не змогли чинити опір ворогу і здалися на його милість...

Деякі історики вважають, що Олександр Великий помер через передозування чемерником, яким намагався вилікуватися.

Але ця рослина справді може допомогти людині подолати чимало недуг. І не дивно: багато отрут у малих дозах є ефективними ліками. Лікувальні властивості морозника відомі з древніх часів, він широко застосовувався у східній, тибетській і західноєвропейській медицині. Чимало античних авторів, серед них Платон, Діоскорід, Арістофан у

своїх творах згадували морозник як цінну лікарську рослину. Саме їхніми рекомендаціями користувалися у середньовіччі, про що свідчать записи Одо із Мена:

*Випити її — і вона полегшить біль суглобів,
Жовчі різних видів і флегму виводить шлунком,
З очей потемніння геть виганяють приготовлені відвари;
Зробивши припарку, ти дозріти затвердінням гнійним
Даш і очистиш їх потім...*

Древні цілителі Сходу вважали морозник однією із шести магічних рослин нашого світу. З давніх часів морозник наділяли надприродною силою і визнавали священною рослиною, яка служила панацеєю чи не від усіх хвороб. Рослині приписувалися можливості продовжувати життя, очищувати кров, виліковувати епілепсію...

Кремена

РАННЬОЮ весною у Лісостепу, зрідка на Поліссі, ще досить часто на Прикарпатті, у Карпатах та інколи в гірському Криму понад берегами річок і струмків, боліт і озер на вологих добре освітлених місцях можна побачити на товстому стеблі чудні, щільно уतिकані кремово-жовтуватобілі квітки на шаровидних довгастих гроноподібних суцвіттях. Інколи траву можна зустріти і на вологих узліссях. Її зарості добре укріплюють наноси піску і намулу. Ранньою весною, коли у природі ще обмаль медоносних рослин, її радо відвідують бджоли, метелики та інші комахи.

Звичайно, що багато людей її бачило, а от як називається та до чого годиться, не кожен зможе щось менш-більш зрозумілого сказати. Можливо, і плутанина серед народу через це існує — називають траву і *підбілом*, і *болотяним підбілом*, і *болотяною мати-й-мачухою* (це знову ж таки підбіл), і *водяним* та *піщаним лопухом* — рослинами хоча зовнішньо досить і подібними, але все ж таки різними.

Квіти цієї трави, які піднімаються на рожевому стеблі над землею ще до появи листя, іноді багатьма помилково сприймаються навіть за Петрового хреста. Тим більше, що цвітуть вони приблизно одночасно у березні-травні і нерідко ростуть поруч, як це має місце, наприклад, у центрі Косова на березі річки Рибниця біля стадіону середньої загальноосвітньої школи №2.

Українські ботаніки назвали траву кремена. Найвірогідніше таку назву породив кремений колір квіток, хоча слово кремена при вигляді рослини більше асоціюється із словом кремезна, що відповідає її росту і розмірам. На наших землях найчастіше зустрічаються кремена гібридна лікарська (*Petasites hybridus* (L.) і кремена несправжня (*Petasites spurius*). Належить трава до родини Айстрових (складноцвітних) *Asteraceae* (*Compositae*).

І все ж, як стверджують дослідники, найбільш громіздкі представники сімейства ростуть на Далекому Сході. На Сахаліні, Курильських островах і в Японії в окремих місцях кремена японська (*Petasites japonicus*) утворює суцільні непролазні хащі, в яких людина запросто може заблудитися. Листя рослини тут і насправді величезні. Вони досягають у діаметрі 150 сантиметрів і звисають на двометрових стеблах. Місцеві мешканці під час дощів часто ефективно користуються ними замість парасоль.

Досвідом нанайців, удигейців, ульчів скористався під час своїх наукових розвідок відомий російський мандрівник, дослідник Далекого Сходу В. Арсеньєв, який не тільки часто знаходив дах під цією гігантською травою, але й використовував її для приготування різноманітних вітамінних страв та для вгамування спраги. За смаком гігант нагадує злегка солодкуватий огірок. Тварини, особливо благородні олені та ведмеді, теж з великим задоволенням смакують травою.

Слід зазначити, що ведмідь для корінних народів Далекого Сходу часто виступає могутньою культовою твариною. Як зазначав російський письменник Григорій Перм'як, айни з покоління в покоління передають древню легенду про те, що колись їх народ замучили безкінечні дощі. Уже і священні черепи в море знесло, скелети предків змило, а дощ все лив і лив. Грімилі потоки, здувалися ріки, шалаші айнів геть забрало. Мокли під дощем жінки і перестарілі, мокли діти. Коли на луках тетива тріскати стала, коли нічим стало у звірів стріляти, бородаті айни стали у молитвах просити:

— Допоможи нам, великий Ведмедю! Врятуй нас від злісної води!

Довго думав всемогутній Ведмідь, довго бурчав, але зжалівся врешті-решт над людьми і сказав:

— Нехай вас покрийє трава.

У ту ж хвилю шум появився: з води трава піднялася така висока, як курінь! А листя! — руки в сторони розставиш і від краю до краю не дістанеш. Таке велике. Сів айн під лист, а діти і по четверо вмістилися. Не страшний відтоді став людям дощ. Нову рослину назвали *травою з великим листям*.

Латинська родова назва кремени теж близька протидощовому змісту легенди. Вона утворена від грецького слова *Petasos*, що в перекладі означає *широкопола сонцезахисна шапка*. Від древніх греків ця назва перекочувала і на наші землі, де також відома народу як *шапошник*.

Досить поширеною назвою рослини серед українців є і *білокопитник* — від форми опушеного низу білого, подібного на кінське копито листя. У росіян *белокопытник* є навіть науковою ботанічною назвою рослини.

Книги з медицини, зазначають, що кремена високо цінується у народній медицині і широко використовується у сучасній фітотерапії. Листя і коріння трави містять макроелементи, органічні кислоти, дубильні речовини, ефірне масло, алкалоїди, смолисті речовини. Рослина має потогінні, відхаркувальні, обезболюючі і ранозаживлювальні властивості. Припарки з листя прикладають до хворих місць при ревматизмі і подагрі. Найчастіше розтерте свіже листя прикладають до ран, синяків, набряків, застарілих виразок (фітонцидна дія) для їх заживлення. З цим і пов'язана народна назва рослини — *камчужна трава* (камчуг — недозрілий нарив, чиряк). Водну настойку листя і кореневищ п'ють при простуді, хрипоті, задусі, істеричних нападах. В давнину коренем лікували чуму.

Кремена лікарська — одна з дванадцяти магічних трав, які використовувалися Братством розенкрейцерів під час своїх закритих масонських обрядів і ритуалів, особливо під покровом зодіакального знаку Меркурія, до якого вона належить.

Траву часто штучно розводять з декоративною метою у парках, садах і скверах.

Мати-і-мачуха (підбіл)

АДВОРІ панує повноправна зима, у лісі, на полях ще багато снігу і потрібно буде немало днів, щоб він розтопився, але уже у лютому починають рости закладені ще восени під снігом паростки найромантичнішої квітки наших країв мати-і-мачухи. Коли в цей час відкопати рослину, то можна побачити, що навколо неї у сніговому покриві розтопилася маленька виїмка. Тому уже під час кількадечних відлиг на вологих ділянках нив і пагорбків, осушених торф'яників, берегах річок, канав, вздовж дорожніх насипів на ледь пригрітій землі зі сходом сонця спалахують яскравим сяйвом перші соковито-жовті запашні квіти підбілу (*Tussilago farfara* L.).

Вони створюють хвилюючий контраст перших живих квітів і останнього снігу, сигналізують, що наступають після зимової сплячки теплі дні.

Підбіл є багаторічною рослиною з родини складноцвітних. Рід трави монотипний, тобто він складається лише з одного-єдиного виду мати-і-мачухи. Поширений по всій Палеарктиці, яка охоплює помірну зону Євразії. Схильність рослини рости на вологих місцях спонукала ще древніх римлян визначати її, як ознаку того, що близько до поверхні землі знаходяться водяні джерела.

Квіти підбілу подібні до кульбаби — золотисто-жовті, зібрані в одиночні кошички, у центрі яких трубчасті двополі квітки, а по краях — жіночі, язичкові. Квіти розкриваються вранці при сонячному світлі, а ввечері та навіть і вдень, коли сонце ненадовго ховається за хмару, вони закриваються, що дозволяє їм бути своєрідним природним годинником і барометром. За їх поведінкою можна орієнтуватися, котра година. О 9-10 годині квіткові корзинки розкриваються, а о 17-18 — закриваються і створюється враження, що квітка спить.

Рослина має довге повзуче гіллясте кореневище. Від нього навесні відростають прямостоячі, покриті лускатими яйцевидно-ланцето-

видними буруватими листочками квітконосні стебла висотою 10-25 сантиметрів.

Прикориневе листя появляється після цвітіння, воно округло-серцевидне з виїмково-зубчатими краями, 10-25 сантиметрів у поперечнику, на довгих черенках, спочатку з обох боків, пізніше тільки нижня сторона листка вкрита білим, м'яким і теплим пухом, її порівнюють з матір'ю, а верхня — холодна, гладка і гола, як мачуха. Отож і називаємо цю дивну і загадкову рослину ще *мату-і-мачуха*.

Англіцям вона відома як *Son-before-father*, що означає *син-раніше-батька*. Пояснюється це знову ж таки специфікою рослини: навесні на пригрітих схилах тільки-но зійде сніг, спочатку появляються жовті суцвіття-кошички (син), а потім, значно пізніше розгортається округло-серцевидне листя з крупними зубцями на краях (батько).

У народних легендах існує своє пояснення походження рослини і її назви. Наприклад, на Київщині розповідають, що в якомусь селі жив працьовитий чоловік, який вмів все до ладу довести. Знав толк і як хату звести, і криницю викопати, і в теслярській справі перший був на всю околицю. Але зуміла до нього підступно підійти влєслива чужа жінка, і почав він все частіше в неї заночовувати, аж поки одного разу не залишився там назавжди.

Погорювала дружина з дочкою, поплакала, але від того легше не ставало. Хіба що маловтішною розрадою було те, що інколи навідувався чоловік додому: то платтячко дочці принесе, то хустинку. Любив він дочку, і, мабуть, довго не міг без неї бути.

Дізналася його співжителька, що він дочці подарунки носить і це не на жарт її заїло. Боялася, щоб він не повернувся до дружини, та й задумала лихе.

Якось підпоїла вона чоловіка та упросила, щоб він дочку привів до себе хоча б на один день. Мовляв, накупила вона їй гостинців та й глянути на його дочку хоче, ближче познайомитися. Та напоумила так чоловіка, щоб він це все потайки від своєї дружини зробив, бо та ж, звісно, не відпустить дитину.

Дівчинці виповнилося на той час шість років, то й батько підмовив її легко піти з ним до його нової домівки за гостинцями.

Незвана мачуха зустріла дитину привітно, ще й сльозу пустила, що любить її і батька сердечно. Вгощення наставила всякого. А що дитині треба? Вона й рада, а батько, випивши добряче на радощах, міцно заснув.

Уже й звечоріло, батько не прокидається, а дитя ж з ним додому хоче повертатися. Тут мачуха запропонувала дівчинці прогулятися, поки

тато проспиться. Дійшли вони до крутої кручі, і дівчинка навіть не зчулася як полетіла вниз головою від поштовху злої мачухи. Падаючи, болісно ударилася об якийсь камінь, зламала собі на ньому ногу, а платтячком зачепилася за нього й повисла над урвищем.

Мати трохи впоравшись з хатніми турботами, помітила довгу відсутність доньки і кинулася її шукати. Душа відчула біду. Питає сусідів, чи хто не бачив її дитини. Якийсь дід, що сидів під хатою на призьбі, розказав їй, що бачив як приходив її чоловік, переодягнув дочку в нове платтячко і повів її кудись із собою. Старе плаття на тину почепив, де воно й висить.

Прибігла вона до хати, де чоловік міцним сном спав, з трудом розбудила його і питає: «Де Онися?»

П'яний чоловік ледь прочумався та ще й нагрюкав на неї: «Чому галас зняла? Пішла прогулятися...»

Стрімголов полетіла вона до кручі, а там уже люди зібралися на дитячий крик. Підбігла, глянула, а там у прірві донечка висить на камені. Стала микати на собі в нестямі волосся та безперервно рватися в урвище.

А мачуха все виправдовувалася, що, мовляв, Онися бігла, спіткнулася й полетіла у прірву. Рідна мати серцем відчула фальш у тих словах, підбігла до розлучниці, вхопила її за коси та так удвох і полетіли у прірву...

Чоловіки ще якось спромоглися врятувати дитину, тільки на все життя стала вона калікою — нога хоч і зрослася, але про себе нагадувала постійно.

На третій день поховали матір внизу біля кручі, а мачуху трохи поодаль. Відтоді вся круча засіялася невідомим досі тут зіллям матір'ю-і-мачухою. А звідси воно розмножилося по всіх краях.

Мають українці й інше пояснення появи на світ Божий цих перших весняних квітів. На Поділлі здавна побутує переказ про те, що колись дуже давно жив собі в злагоді та любові в якомусь українському дуже гарному селі чоловік з жінкою. Раділи вони діточкам. Поїхали якось в поле сіяти пшеницю. Засіяли. Жінка пішла до дітей додому, а чоловік залишився ще в полі. Десь взялася чорна хмара і на півдорозі почала періщити жінку дощем. Змокла бідна до ниточки. Пронизливий вітер пробрав її наскрізь.

Увечері захворіла. Лежить, стогне, горить, як в огні. Діточки збились докупочки біля матері. Чоловік приїхав з поля. Думали, що полегшає. Аж полегшення немає. Тане жінка з кожним днем, як воскова свічка.

— Ох, не піднятися мені більше, Василечку, мій любий! Помру я, видно. То не дай діточкам пропасти. Оженися... Та не бери сусідську вдову, бо вона не буде нашим дітям матір'ю. У неї й своїх доволі.

Та й померла. А чоловікові день прожити важко з дітьми. Не знайшов нікого, щоб у хаті лад дати. Посватав сусідську вдову. От вона й почала давати той лад. Поділила дітей на своїх і чоловікових, своїм усе, а сиротам — нічого. Її діти нагодовані, одягнені, доглянуті, а чоловікові — голодні, замучені, в драній одежині мерзнуть. Тож тільки сніг зійшов, ледь надворі пригріло, і вже мачуха вигнала чужих дітей грітися на сонці аж на берег річки. Посідали вони в півраних сорочечках, підняли голівки до сонця.

— Сонечко! Сонечко! Зігрій нам головочку!

Пожаліло їх сонечко та й одягло їм на голівки золоті віночки з свого проміння. Віночки зігріли своїм теплом діток.

Почула через деякий час про це мачуха, прибігла до річки і питає:

— Де ви взяли такі віночки?

— Нам сонечко дало, — відповіли чоловікові діти.

Зависна мачуха вбігла в хату та до своїх дітей:

— Беріть ковдри та мерщій біжіть на берег річки. Нехай сонечко вам подарує золоті віночки!

Та сонечко тільки спалило утеплений верх ковдри. Хмара закрила сонце, подув холодний вітер з морозом. І діти злої мачухи стали холодні, як лід, аж позеленіли. Мороз заморозив мачушиних дітей. Відтоді на берегах річки появились жовті квіти, а поміж них — зелені листочки. Жовті квіти і зелене листя — діти матері і діти мачухи.

Інша українська народна легенда розкажує, що в однієї жінки була дочка, яку вона безмежно любила. Але дитина несподівано ще змалку померла.

Крім рідної дочки у жінки була ще й падчериця, якій після смерті її званої сестри в рідній домівці не стало життя і вона теж невдовзі померла.

На дитячих могилах виросли квіти, які народ назвав мати-і-мачуха. З тих пір жінка, втративши найдорожче у житті, віддала померлій у землю усю свою ласку і тепло, постійно вкриває могилу своєї дочки пухнастою стороною листка.

Жовта квітка, яка постійно тягнеться до сонця, тепла і ласки — то добра і красива падчериця. Всі любуються нею. Але, як тільки зверне на неї свій похмурий і холодний погляд зла мачуха, так відразу і в'яне жовта квітка-дівчина від неприємної стужі.

Кажуть у народі, що жовтий цвіт — то цвіт розлуки. А на підтверд-

ження цього розповідають ось таку, чувану від старих людей на Поділлі, історію. Її переповів Федір Мамчур у своїй книзі «Цвів на полонині верес».

Давно колись на Поділлі жив добрий і сумирний чоловік Данило. Дружина його померла молодою і залишила його з п'ятирічною донечкою Одарочкою. Таке тихе та слухняне дитя було, що й на третім селі такого не відпитаєш.

Росла дівчина на радість батькові, розцвітала як троянда пишна. А вже як на п'ятнадцяту весну повернуло щебетусі, то стала такою гарною, що парубки вились коло неї, мов ті бджоли біля квітки. Та й було чого: струнка, губки, мов ягоди малини, коси — як повісма золоті.

Бачить Данило, що дівчина ось-ось на порі стане і залишить його самотнім доживати віку, та й задумав одружитися вдруге. Привів до хати молоду вдовицю, чорняву вродливу Христю. Бездітною була вона, отож, думав Данило, стане матір'ю його одиначці.

Та не так сталося, як гадалося. З перших же днів тяжко незлюбила мачуха свою пасербицю. Найменшої приключки шукала, аби словом лайливим та колючим ужалити Одарочку, зганити її, показати перед чоловіком, що його донька ледащо і нечипура, що даремно він тішить-ся та вихваляється нею перед людьми.

Поїхав якось Данило до млина аж за третє село. І тут мачуха дала волю своїй ненависті до пасербиці — лаяла її, докоряла, ганьбила. Ледащицею і дармоїдкою називала. Та так при цьому розпалилася, що з усієї сили штурхнула Одарочку в груди. Заточилася дівчина, ніженьки її підкосились. І впала Одарка на долівку під ноги мачусі. А та і геть сказала, ногами лежачу штурхає, проклинає на чому світ стоїть.

З розпачу заголосила Одарочка крізь сльози:

— Ой матусю, ж моя ріднесенька! Якби ти встала та глянула, як над твоєю донею знущається зла мачуха, ти б захистила мене від її люті чорної та й приголубила б мене, промовила б до мене слово лагідне та втішне.

Почувши ці слова, мачуха до тигриці подібною стала, тремтить від злості, аж запінилась.

— А-а! Ти матір згадала! — кричить. — Та геть забирайся з хати і йди до неї, щоб і слід твій згинув!

Силоміць підвела Одарочку з долівки і в одній сорочечці виштовхала за двері. А там вже опустила на землю чорні крила свої холодна березнева ніч, мокру землю схопив морозець.

І побрела крізь нічну темряву нещасна дівчина. Дійшла до цвинтаря, де спочивала сном непробудним її матуся. Хоч і лячно та моторош-

но було самотній і зболеній Одарочці, знайшла вона материну могилку, припала до холодної землі, гірко заридала. І чує раптом, що тепла ніжна рука гладить її по голові, а добрий лагідний голос втішає:

— Не побивайся так, доню, голубонько моя. Це я, твоя матуся, прийшла втішити і захистити тебе.

Підвела Одарочка голову і побачила крізь затуманені слізьми очі постать у білому вбранні, яка схилилася над нею і теплою рукою песить її волосся.

— Матінко, моя рідна! — простогнала. Та й замовкла. Серце її розтало від материнської ласки, від ніжності невимовної. Розтало та й пустило трошки ніжності й любові у могильний горбик.

А тут і зла мачуха підбігла, бо повернувшись додому, Данило вигнав її шукати Одарочку. Сам, прибитий тяжким горем, біг, ледве встигаючи за розлюченою дружиною. Кинулася мачуха до розпростертої на землі дівчини, хотіла підвести її, та й сама впала, навіть не зойкнувши. І не стало на могилі ні Одарочки, ні матері, ні мачухи, лиш тихий вітер зашелестів.

Прийшов Данило на могилу першої своєї дружини, нікого не побачив. Шукав, кликав Одарочку, та так і не знайшов. Сів на могилі зажурений, просидів тут до самісінького ранку. А вранці, коли на небозводі з'явилося червоне сонце, побачив Данило на могилі гарну жовту квітку, якої раніше ніколи ніде не зустрічав. І почув чи то шепіт, чи зітхання глибоке:

— Це я, твоя Одарочка, квіткою зросла на матусиній могилі. А погубила мене зла мачуха, то й вона залишилася тут навіки...

Потім щодня ходив Данило на могилу, доглядав квіточку, милувався нею. А коли вона відцвіла, з'явилися листочки. Прикладеш руку до листочка знизу — гріє, притулиш долоню зверху — холодить. Певно, злилися в цій рослині любов і ніжність рідної матері зі злобою лютої мачухи. Чи не тому і назву мати-й-мачуха дали їй люди і вважають символом материнської турботи.

А що постала вона з доброго серця, то й силу має життєдайну, від усяких недуг людей рятє.

Радіють підбілу комахи, особливо трудівниці бджоли. Адже вона — чудесний медонос, славиться своїм цукристим нектаром і щедрим квітковим пилком, що особливо важливо для підтримання життєдіяльності мух ранньою весною.

Люди давно полюбили мати-й-мачуху за могутні цілющі властивості, якими вміло користуються народи різних країн. Велике лікувальне значення рослини підкреслює і її латинська назва *Tussilago*, яка походить від слова *tussis* — *кашель*, оскільки у старовину траву викори-

стовували від кашлю, викликаного запаленням верхніх дихальних шляхів чи бронхіальною астмою. Рослину вживають також для лікування водянки, золотухи, туберкульозу легень, гіпертонії, малярії, з успіхом застосовують при серцебиттях, розладах нервової системи, у якості ранозаживлювального засобу, для полоскання рота при стоматиті та інших запалювальних процесах.

Лікувальною сировиною є як квітки, які містять фітостерини, дубильні речовини і пігменти, так і округло-серцевидні листочки, які розходяться веєром трьома пучками жил і багаті на глікозиди, слиз і органічні кислоти.

Квіти необхідно збирати ранньою весною, сушити у нежаркій печі чи на горищі, а листя заготовляти в першій половині літа, коли воно ще порівняно невелике і не побуріло. Сушити все, розклавши на папері тонким шаром, після чого скласти в картонні коробки чи запакувати в фанерні ящики, застелені щільним папером, де сировина може зберігатися протягом двох-трьох років.

У народній медицині листя часто вживають разом з квітами. Відвари і настойки використовують при запалювальних захворюваннях шлунково-кишкового тракту і сечовивідних шляхів, для збудження апетиту. Сік із свіжого листя вводять у ніздрі при нежиті. Листя прикладають до ран і фурункулів, порошок із сухого листя також використовується як ранозаживлювальний. Відваром взятих порівну листків мати-і-мачухи та кропиви миють голову при випадінні волосся, лупи і свербінні шкіри голови. Після миття голови корисно при цьому 2-3 рази на тиждень полоскати волосся чи втирати в його коріння настойку, приготовлену таким способом: взяти по 3 столові ложки сухого листя мати-і-мачухи й кропиви, залити літром кип'ятку і настоювати 30 хвилин, після чого процідити. Залишок процідити у настойку.

Для більшої ефективності можна настойку приготувати так: взяти по 2 столові ложки сухого листя мати-і-мачухи й кропиви, заварити стаканом кип'ятку, дати настоятися, процідити і віджати.

Підбіл входить до складу багатьох грудних зборів — пом'якшувальних і потогінних чаїв у комбінації з корінням алтею, дев'ясилу, солідки, травою материнки, листям подорожника та іншими цілющими травами.

Кульбаба

ЛІСЛЯ довгої зимової сплячки з-під зеленого листка рано-вранці виглянула на світ яскрава квітка. Її помітило тепле сонце і обласкало своїм промінням. Квітка з радістю впустила його у своє серце і тут же стала подібною на небесне світило.

Кульбаба, а саме це була вона, так полюбила сонце, що не могла відвести від нього свого захопленого погляду. Зійде сонце на сході — квітка тут же піднімає йому назустріч свою золоту голівку, наблизиться до

заходу — квітка повертається за ним на захід та проводить його на нічний спокій до наступного ранку. І так все життя: вранці відкриває свої ясні очі до сонця, а як його нема — чашечку закриває, стискає свої ніжні пелюстки, наче засинає, і сумує весь день, щоб назавтра зранку знову проснутися разом із сонцем.

Це повелося ще з тих часів, коли на нашу землю внадилися дикі орди кочівників. Якось вранці проснулася кульбаба і побачила, що небо сильно нахмурилося і покрилося темними хмарами. Так воно відреагувало на черговий наскок ворогів, які скрізь сіяли смерть і розруху. Квітка заховала свої пелюстки, нахилила голівку, а корінням глибоко занурилася в землю, не бажаючи служити злим людям.

Минув час, зникло зле вороже плем'я, але рослина добре запам'ятала про чорні роки. У ясну погоду приносить вона і далі всім радість: бджіл і метеликів напоює солодким і смачним нектаром, дівчатам дарує свої сонячні красиві квіти на вінки, хворих виліковує корінням від важких недуг... Але тільки появляється на небі хмара, закриває вона свої пелюстки, попереджуючи усіх про негоду.

У наших сусідів росіян є чимало з цього приводу різних загадок. Ось деякі з них:

*Глазок золотой на соннце глядит,
как солнце нахмурится,
глазок прищурится.*

(Очко золотое на сонце поглядає, як сонце нахмуриться, оченят-

ко зіщуляться).

Чи:

На лугу у реки золотые огоньки,

Дождь заморосил, огоньки погасил.

(На лузі коло ріки золоті вогники, дощ заморосив, вогники загасив).

За китайськими народними повір'ями ці квіти є маленькими гномиками доброго духу землі. Про них з древніх віків дійшло до наших днів немало цікавих оповідей. Приміром, в одній з них розповідається, що на горі Іньшань — Срібній горі росло дерево-жінка. Як тільки небо починало світліти, на його гілках появлялися маленькі голі діти. Після сходу сонця діти спускалися на землю, починали бігати і весело забавлятися. Ці гномики були дуже кмітливі, розумні та винахідливі і робили різні хитромудрі речі. Після того, як сонце заходило за гору, діти ховалися під землею і більше не появлялися, а наступного дня на гілках дерева народжувалися нові маленькі гномики.

А ось в одній із древньоруських легенд походження кульбаби пов'язується із золотими монетами, які ненароком загубила дівчина на ім'я Отдуваночка. Вона пасла козу і продавала усім, хто хотів, козяче молоко. Була ввічлива і миловидна, усім уміла сказати ласкаве слово. Тому навіть її поява була бажаною для людей. Саме за це її і назвали Отдуваночкою, бо вона своїм веселим виглядом і добрим словом відганяла та віддувала від людей важкі думки.

Коли виросла дівчинка, вона гаряче полюбила Жайворонка. Особливо їй подобалася його пісня без слів. Та врешті решт їй захотілося дізнатися про що ж співає її коханий. Вмовила вона Жайворонка опуститися на землю і заспівати слова пісні.

Тоді милий з радістю їй проспівав:

Ніжна моя любов до тебе,

Як сонця перший промінь

Та манить ввись мене

Небес безмежний простір.

Кинулась до Жайворонка дівчина, намагаючись його утримати біля себе назавжди, але він миттю злетів у небо. Зрозуміла дівчина, що втратила своє щастя. У розпачі змахнула вона своєю жовтою хустинкою, і звідти випало декілька золотих монет. Підхопив їх вітер і розніс по світу. Там, де вони торкалися землі, виростали золотисті голівки квітів, які з тих пір люди називали іменем дівчини Отдуваночки.

Має російська назва квітки *одуванчик* (побутує ця назва і серед українців) й більш прозаїчне пояснення. Коли кульбаба вже постаріє і

вкриє свою пишну голівку рясною сивиною, при найменшому подиху вітру пускає вона візнібіч пушинки-парашутики з насінням, наче десант солдатиків. Летять вони аж поки не побачать гарну полянку, опускаються, зернятка сховаються в яку-небудь ямку і там лежать собі до весни. А навесні розкриються, пустять коріння у землю, піднімуть вверх стебельця з жовтими шапочками, які, наче дзеркальця, відбивають сонце.

Українці тому назвали рослину ще *пустодуйками*, *пустодуй*, *літучки*, *солдатики*. Поет Ігор Гаврилюк з прикарпатського міста Калуша написав для дітей з цього приводу таку загадку:

Парашути, парашути!
вище клуні, вище граба.
Щедро землю засіває
пустодуйками
(Кульбаба).

Або ось така народна загадка:
Коли росло — було, як куля,
Вітер дмухнув — куля полетіла.
(Кульбаба)

Подібна загадка є і в росіян: «*Рос шар бел, дунул ветер — и шар улетел*».

Про це російський письменник Володимир Солоухін у своїй книзі «Созерцание чуда» влучно підмітив, що «ніхто не знає (і, мабуть, ніколи не дізнається), для чого кульбабі знадобилося стебло у вигляді тонкостінної трубочки замість звичайного, зеленого шершавого стебла. Але за те кожен знає, для чого у неї появиться потім округла пушиста голівка. У людську свідомість ця рослина входить, можливо, найбільше саме цією пушистою голівкою, аніж самою квіткою. У неї і назва не за квіткою (наприклад, могло би бути жовтоцвіт, сонцепвіт, соняшник і т.д.). А — одуванчик (кульбаба)...

Насправді при слові кульбаба більшість побачить не жовту квітку (хоча би з бджолою, яка старанно повзає по ній), але білий пухнастий шарик, а дехто більш уважний — і білий припухлий коржик, з чорними дірочками, який залишається після того, як подуєш на кульбабу і цілий парашутний десант (звідси і українська назва рослини *солдатики*) почне повільно опускатися на землю з висоти твого росту, твоєї піднятої вверх руки.

Парашутний десант. Парашут ми винайшли у двадцятому віці. Кульбаба винайшла його мільйони років тому назад. Можна стверджувати, що природа знайшла його на дотик, навпомацки, наосліп, але перш за все необхідно покласти один-єдиний парашутик на долоню чи на лис-

ток паперу і розгледіти його, по можливості під лупою.

Ми побачимо, що вся графіка цього дивного пристосування гідна найточнішого і найкращого креслення. Не кажучи про інженерні, математичні розрахунки. Вага насінини, довжина ніжки, площа парасольки, все знаходиться у суворій математичній відповідності, і якщо би сучасні інженери при допомозі логарифмічних лінійок і обчислювальних машин взяли розрахувати подібний літальний апарат з точки зору оптимальності його пропорцій, то вони прийшли би до пропорцій і форм апарату, який ви тримаєте на своїй долоні і які у великій кількості літають у повітрі у вітряний літній день».

Після того, як парашутики розлетяться врзнобіч, залишине голе квітколоже нагадує плішиву лисину, тому й існує ще назва рослини *плішивець*. У середні віки саме завдяки цьому кульбабу називали також *головою монаха* чи *єврейською шапкою*. Однак, якщо асоціації з плішивістю і лисиною характерні для різних мов, то подібність рослини з *павуком* відображена тільки в українській.

А ось у сербів і хорватів назва рослини *гушчије цвеће* (*гусячі квіти*) пов'язана із появою на світ гусенят. Саме в цей час і зацвітає кульбаба. Із золотисто-жовтим цвітом обумовлена тут й інша популярна назва *жуфеница*, що означає *похла безлистяна квіткова стрілка*.

В авторефераті дисертації на присвоєння ученого звання кандидата філологічних наук «Лексика і символіка народної ботаніки східних слов'ян (на загальнослов'янському фоні)» російська дослідниця Валерія Колосова небезпідставно наголошує, що однак набагато більша кількість фітонімів пов'язана з білим молочним соком рослини: *молочай* (Росія), *малачай* (Білорусь), *молоч* (*городовий, дикий*), *мелайниця*, *молочій*, *молочик*, *молочай дикий* (Україна) *мљечњак* (Сербія, Хорватія). Треба мати на увазі, що сік кульбаби є досить пекучим, тому на Прикарпатті матері застерігають своїх дітей, які люблять рвати букети з квітів кульбаби, плести вінки та робити із стебел свистки, щоб вони вважали при цьому, аби сік не потрапив у очі, бо це може викликати їх серйозний опік і біль. Тому кульбабу тут називають найчастіше *сліпак*, *сліпаки*. Можливо, через подібність соку кульбаби з молоком у різних говорах і виникла також ціла група назв, що тісно переплітаються з коровами і їх доїнням: *коров'як*, *подойник*, *подойніца*, а також впевненість в тому, що він має властивість збільшувати жирність молока.

На Онуфрія на Прикарпатті і Буковині ще зовсім недавно плели вінок з польових квітів, серед яких обов'язково мала бути і кульбаба, чіпляли його корові між рогами, перепоясуючи його начертом вісімки, аби було густим від літньої паші в корови молоко. Якщо корова не

губила вінка, то це означало, що пасовище чисте. Цей вінок клали у стайні гірляндю до сволока «на добре молоко, щоб нечистий його ночами не хлестав». Коли корова губила вінок, то треба було просити Онуфрія, щоб він своїми руками пробив (нейтралізував) лиху зону.

А ще дівчата на Онуфрія викопували коріння кульбаби та й клали на паркан, «щоб злий позір від оселі відгонило», при цьому примовляючи: «Хто зло на тебе має, Онуфрей цим коренем те зло від тебе відганяє» або «Твій злий напасник зло, виплоджене для тебе, буде тримати собі». Так той вінок ніхто звідти і не знімав. Тримався там, чи з часом падав, поки не зогнивав.

Що стосується власне назви *кульбаба*, то відомий прикарпатський лікар-фітотерапевт Федір Мамчур у книзі «Цвів на полонині верес» (Молодь. 1987) переповів відому на Гуцульщині легенду, в якій розповідається, що колись у Карпатах жив красний легінь Куль. Впадали за ним гірські дівчата, але на жодну з них не звертав юнак найменшої уваги, бо до нестями закохався в багацьку дівчину Дзвінку.

Жила ця красуня одиначкою в старенької баби на найвищому ґруні біля Косова. Ніхто не пам'ятав у околицях, як звати Дзвінчину бабу. Але всі знали, що поки жив її чоловік, вона кохалася у розкошах. І

тепер не перевелися в неї багатства та маєтки. Після смерті чоловіка сумно було жити бабі самій. Могла б переселитися в доли, ближче до людей, але не любила вона нікого. І її люди ненавиділи. Так і лишилася жити сама-самісінька.

Пішла якось вона до Косова на ярмарок і вздріла бідну дівчинку-сироту, що ходила і просила в людей на хліб насущний. Тут і схитрувала баба. Купила сироті усяких ласощів і заманила до себе на високий ґрунь. Відмила дівчинку, вичесала, в гарне вбрання одягла, і назвала її Дзвінкою. Так і жили удвох. Росла Дзвінка, як зоря красна, як смерічка струнка. Добрі люди дивувалися тій вроді дівочій.

Кожної неділі баба і Дзвінка вбиралися в найкращу одіж і спускалися з гір до Косова на ярмарок. Довго ходили поміж люду, бо дуже любила баба слухати, як люди кажуть услід їм:

— На всі гори зелені дівчина! То донька її.

Від тих слів у баби здоров'я й сили прибавлялися.

Отож на косівському ярмарку й приглянулася Дзвінка красному легіневі Кулю, який продавав калинові сопілки.

На другий день узяв із собою Куль найліпшу сопілку і пішов на ґрунь, де жила Дзвінка. Став біля найвищої смереки і грає. А флюяра та ніби людським голосом промовляла про жар молодого кохання. І смереки шуміли, і потічки співали про юнацьку любов до Дзвінки. Так і пізнався Куль із Дзвінкою.

Ой, що то було за кохання: писане, красне!

Вчула про все це Дзвінчина баба і заборонила дівчині зустрічатися з легінем.

Прийде, було, Куль на ґрунь і починає грати для своєї любки, а за смереки голос дівочий чує:

— Ой тихше, тихше грай, мій любчику. Казали неня, аби тебе з голови викинула, бо ти бідний торбар, що сопілки продає в Косові на ярмарку. А я не хочу, бо я тебе люблю.

Почула ту розмову Дзвінчина баба. Схопила свою букову палицю і стала кидати в Куля. Що не кине, то на тому місці, де впаде палиця, золотоголові квіточки до сонця витягують свої голівки.

Довго бігала баба по луках, галявинах, садках, дорогах. І всюди залишалися за нею оті золотоголові квіти із зеленими віночками, що розстелялися по землі.

А Дзвінка гірко плакала і все говорила:

— Не руште! То мій Куль, бабо.

З того часу оті жовті квіти й назвали люди *кульбабою*, *бабакулею*, *бабаками*, *бабкою*. Кажуть, що коли в квітні зацвітає на луках, по сад-

ках, біля доріг кульбаба, то захищає вона відтоді молоде кохання, від хижого ока стереже його своїм золотистим цвітом, є сильним приворотним зіллям.

З нього рекомендується готувати тому надзвичайно ефективне варення кохання. У кінці травня у четвер для цього треба зірвати 13 квіток кульбаби, зварити їх у цукровому сиропі і пригостити ним свого вибраного чи вибрану. Під час приготування варення кохання необхідно примовляти:

*Соки землі, блиск сонця,
Світ місяця, перша роса
і моя слюза,
Кип'ятить і варить
зілля приворотне
На серце раба Божого (ім'я)
Для його кохання до мене
На все його життя
до останнього подиху,
До останнього удару серця,
До останньої краплі
крові живої,
Щоб раб Божий (ім'я)
Жив і був зі мною. Амінь.*

Хто в це не вірить, хай сам перевірить, але як би то там не було, кульбаба належить до таких сильних рослин-стимуляторів, як, наприклад, гранат чи наша кропива.

У східних гаремах жінки завжди давали своєму повелителю гранатові зерна, які допомагали йому активізувати його статеву активність і досягти гармонії з партнершою.

Знахарі в усі часи добавляли у любовне приворотне зілля багату сильною вогняною енергетикою від планети Марс кропиву, яка славиться тим, що дуже швидко діє на людину.

У багатьох французьких ресторанах до цих пір подають блюда з кульбаби, яка вважається ефективним еротичним делікатесом. Тут навіть вивели особливий різновид рослини з крупними листками, які спеціально затінують, щоб зробити їх більш блідими і ніжними. Чи не найпопулярнішим є салат «пісанлі», який готується з листя кульбаби, заправленого майонезом, гірчицею і соняшниковою олією. Культивують кульбабу не тільки у Західній Європі, але й в Японії, Індії, США.

Кульбаба — популярна і дуже поширена рослина. Цвіте з квітня аж до приморозків. Досить легко пристосовується до умов навколиш-

нього середовища і добре виживає, її не можуть заглушити інші рослини. Росте скрізь, де є хоч горстка менш-більш пригожого ґрунту. Невибиглива, вона розкидає розетку зелених листків і гордо виносить наверх, до сонця квіткові кошички. Трудно викоренити цю траву у городі, але можна використати і з користю: листя годиться у салати і супи, а коріння — дуже цілюще, тільки заготовляй.

Відома російська поетеса Анна Ахматова, описуючи природу творчості, порівняла її з кульбабою, яка, хоча й росте серед звичайних бур'янів і сама ним є, вирізняється від інших своєю гордою золотоцвітною красою:

*Когда б вы знали, из какого сора
Растут стихи, не ведая стыда,
Как желтый одуванчик у забора
Как лопухи и лебеда...*

Ботанічна назва кульбаби лікарської — *Taraxacum officinale* Wigg. з родини складноцвітних (Asteraceae) означає *заспокійливий, лікарський*. Хоча єдиної думки про походження цієї назви немає. За однією версією вона виникла від арабського слова *taraxacum* — назви одного з видів *Петрових батогів*, згідно з іншою грецьке слово *taraxache* означає *хвилювання*.

Кульбаба лікарська — багаторічна трав'яниста рослина. Має стрижневе, здебільшого негіллясте коріння та віночок прикореневого листя. Листки голі, ланцетоподібні, біля основи звужені, по краях більш або менш виїмчасті, з відхиленими донизу лопатями. Квітконіжка у вигляді стрілки, гола, всередині порожня, циліндрична, залежно від умов росте заввишки від 10 до 30 сантиметрів. Вона закінчується одиночним кошичком, на плоскому квітколожі якого розташовані численні золотисто-жовті язичкові квіти з чубчиком. Суцвіття огорнуте подвійною зеленою листоподібною обгорткою, внутрішні листочки якої підняті догори, а зовнішні, відігнуті донизу.

Рослина має близько 300 різновидів. Окрім звичних жовтоцвітних є і з рожевими, і з білуватими квітками. В основному такі види кульбаб (гіпарктична — *Taraxacum hyarcticum* Dahlst, кульбаба Сочави — *Taraxacum soczavae* Tzvel. та інші) зустрічаються в арктичних районах. У горах Кавказу трапляються види з пурпурними суцвіттями, а на Тянь-Шані — з ліловими. Усі різновиди кульбаб використовуються для лікування численних недуг. Рослину іноді називають хімічною лабораторією. У традиційній медицині її використовують для підвищення апетиту, при катарах шлунково-кишкового тракту, геморої, хворобах печінки, жовтусі, діабеті, екземі, запаленні очей, для посилення лактації у ма-

терів-годувальниць та при багатьох інших недугах.

Завдяки вмісту чистих гірких речовин у своєму соці кульбаба стала навіть однією з емблем Страстей Христових. Тому у голандському середньовічному живописі при зображенні сцен Розп'яття ми часто знаходимо на картинах Голгофу, зарослу кульбабою. Можливо, саме тому за кульбабою укорінилася слава рослини, яка символізує незаперечну істину.

Ще Авіценна використовував сік свіжої трави при лікуванні водянки, виводив ним більмо на оці. У Середній Азії сік кульбаби здавна застосовується для знищення бородавок. Феофраст рекомендував також виводити соком веснянки і печінкові плями на шкірі.

Слід тут зазначити, що ті рослини, які містять білий молочний сік, особливо кульбаба, за повідомленнями старих зільників, в Арзамасі породіллі використовували «как к разбитию спершагося молока, так и для приумножения онаго», а в Казанській губернії відвар з рослини жінки пили «коли у них у грудях молоко псується». Ця властивість рослини відображена навіть у народній загадці: «З молоком, а не коро-вушка, летить, а не соловушка».

Треба однак мати на увазі, що рослини з молочним соком найчастіше є отруйними. Виняток тут становить хіба що кульбаба, кокос і деякі види кактусів.

У клінічних умовах було встановлено позитивну дію коренів при атеросклерозі: вони сприяють окисленню холестерину і виведенню його з організму, одночасно підвищують згортання крові. Рекомендується приймати по 5 грамів порошка з сухого коріння на добу перед їдою, а також відвар коріння (10 грамів на стакан води, по 1/3 стакана 3-4 рази в день за півгодини до їди).

У дослідях на мишах виявили протипухлинну дію препаратів з надземної частини кульбаби.

Екстракти коренів кульбаби лікарської стимулюють жовчогінну функцію печінки і одночасно поліпшують відтік жовчі до жовчного міхура та дванадцятипалої кишки.

В їжу використовуються всі частини кульбаби. Це справжня природна скарбниця вітамінів А, групи В, С. У рослині багато солей кальцію, фосфору, заліза. Особливо популярним серед багатьох народів світу є листя, яке заквашують для довгого зберігання, як капусту. На смак зелень кульбаби дещо гірка, тому вона частіше всього використовується для приготування гострих салатів.

Навесні молоде листя, ще прикрите минулорічною травою, відрізняється світлим кольором і ніжністю. Воно не настільки гірке, як постаріле листя, м'яке на дотик і найбільш придатне до салатів.

Є декілька способів зменшити гіркоту: потримати 2-3 години у підсоленій воді; ошпарити декілька разів кип'ятком чи покласти зверху лист металу, охороняючи від сонячного проміння і сприяючи таким чином висвітленню листа. Дозріле листя кульбаби сповна замінює шпинат, його можна маринувати, добавляти в супи, щі.

Бутони квіток краще збирати до їх розпускання, після чого дещо їх обварити і замаринувати. Це є прекрасною заготовкою для майбутніх вінігретів, солянок, салатів, блюд з дичини. Іноді ними можна замінити каперси.

Чи не найпопулярнішим все-таки є «еліксир сонця». Він готується з пишних крупних суцвіть розквітлих квіток, які прямо на місці збору укладаються на дно скляної банки, засипаються тонким шаром цукру, придавлюються і утрамбовуються паличкою (можна зволожити декількома каплями води) і знову укладаються шар за шаром до виділення соку. Коли сік буде переливатися через край, заготівлю припиняють і зберігають у прохолодному місці. На трилітрову банку квітів витрачають 1-1,5 кілограма цукру.

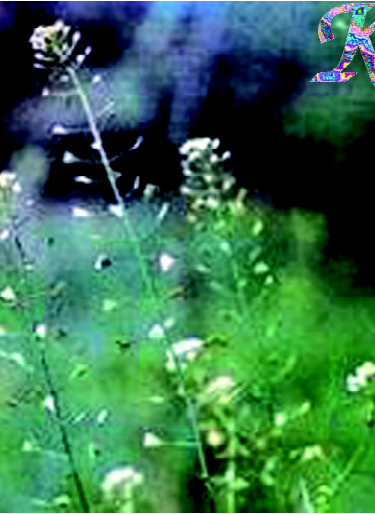
Приймають «еліксир сонця» по чайній ложці у чистому вигляді, добавляють у чай, інші напої для поліпшення апетиту, зменшення втоми, підвищення загального тону і активності.

Коріння кульбаби частково може замінити кофе. Воно містить крохмальну речовину — інулін, який при піджарюванні перетворюється на цукор. Розрізані вздовж корінці рослини для цього необхідно висушити, потім піджарити до почервоніння і хрусткості. Їх розмелюють і п'ють як кофе.

Є й інші рекомендації для вживання у харчах коріння кульбаби: його слід проварити у двох водах з добавкою оцту або у підсоленій воді протягом 6-8 хвилин, потім підсушити, піджарити і перемолоти.

Але не треба тішитись доступністю квіток кульбаби в межах міста і поблизу доріг: тут рослина нагромаджує свинець та інші отруйні і шкідливі речовини, тому може принести здоров'ю більше шкоди ніж користі.

Грицики звичайні

ОМУ невідомий широко розповсюджений у наших краях однорічний чи дворічний невибагливий трав'янистий бур'ян — *пастуша сумка* або *грицики* (*Capsella bursa-pastoris* (L.) Medic) — дивовижна рослина, яка здавна виступає символом родючості, і яку неможливо сплутати з іншими рослинами. Належить вона до родини капустяних (хрестоцвітних) — Brassicaceae (Cruciferae). Рід має 6 видів, 3 з них зустрічаються на території України.

Росте трава ця скрізь — на полях, біля доріг, поблизу будинків, городів, на лугах і в залежності від умов розповсюдження сягає від 5

до 60 сантиметрів. Рослини, що вирости на сухому ґрунті, як правило, мають дрібні розміри, на багатих же поживних речовинах і вологою землях — пишно розростаються. Їх нижнє листя, зібране розеткою біля основи стебла, більш крупне, чим листя на стеблі. У грициків листя розміщене таким чином, щоб дощова вода стікала ними до коріння, а стебла є тонкими, прямими та слабозгалуженими. Цвітуть з ранньої весни до глибокої осені поступово знизу стебла до верху. Так і дозрівають. Іноді з квітами чи недозрілими плодами зимують, добре переносять зимові морози у будь-якій стадії росту. Білі квітки з чотирма хрестоподібними пелюстками на кінчиках гілочок зібрані у китицю. Довжина пелюсточок 1,5-3,5 мм, а ширина — 1-1,3 мм. Довжина пелюсток може збільшуватися до 15 мм при враженні рослини раком. Коли грицики зацвітають навесні чи на спеціальних клумбах, то відвести від суцільного білокріткового килиму очі неможливо.

Грицикам властиве як перехресне запилення дрібними жучками, мухами та іншими комахами, так і самозапилення. Тригранні плоди дозрівають неодноразово, починаючи з нижньої частини суцвіття у оберненотрикутному стручечку, з виїмкою наверху у травні-листопаді. Рослина дуже плодовита і скороспіла. За весняно-осінній період розвитку вона може давати 2-4 покоління (ярі і озимі форми), які мають до 30 тисяч насінин. Вони такі легкі, що вага тисячі зернят складає всього

сто міліграмів. У сухому стані зернята можуть зберігатися від семи до одинадцяти років, а при сприятливих умовах давати сходи. На рослині дрібне овальне жовтувато-коричневого кольору насіння дозріває у стручечку, за своєю формою дуже подібне до сердечка чи сумки пастухів овечих отар у Древній Греції. Тому нема нічого дивного, що наукова назва травки *Capsella* зменшена від *Capsa*, що і означає *сумка, мішок*. Часто так її називають і різні народи, що відповідає видовій назві: українці — *пастуша сумка, сумочник, сумочник пастуший, сухатник, ташечки (від ташка — сумка), трава пастуша, мішечки, бордюжак (від бордюг — мішок із суцільної козячої або телячої шкіри для зберігання молочних продуктів, переважно бринзи — на гуцульському діалекті), мисочки*; росіяни — *сердечки, сумочник, сумочник пастуший, пастушья трава, забируха (який збирає в мішок припаси), калитник (калита — сумка, мішок, підвішена кишеня, торба), кошелишка (кошель — м'яка складна корзина, плетений чи в'язаний мішок, калита, сумка)*; поляки — *tasznuk rospolimy, kazska, towołki, kaleмка pasnierska (пастирська, пастуша сумка)*.

Серед українців побутують ще й такі назви цієї рослини як *білочник, горобинець, кашка горобина, воробине око, очки, ворожка, воші, гнидник, дика гречка, гречка псяча, тобольочник, ярутка, волокник гіркий, ворожка, запка, грачичка, гречка куряча, гречка псяча, злодій, зозульник, сірики, трясилупка тощо*, а у росіян — *мочальная трава, диکارка, зозульник, режуха, лебедець, белен, воробыная кашица, горобинець*.

Що стосується широко вживаної назви рослини *грицики*. Таке ім'я колись було шановане і популярне серед українців, тому часто ним називали хлопців чи не в кожній другій сім'ї, особливо в селах, де переважало тваринництво. Така звичка сягає ще язичницьких часів. У піснях того періоду описується воїн Іван-Громовик, який постає в народній фантазії в поетичному образі пастуха-вівчаря. Пізніше, з прийняттям християнства, народна фантазія перенесла образ пастуха-Громовика на святого Григорія (Юрія), котрий їздить на білому коні і є в усіх християнських народів покровителем тваринництва і рослинництва. Про це багато мовиться в усному українському народному фольклорі.

«Без нашого Гриця вода не освятиться», — повчає одне з народних прислів'їв, що означає «де посій, там виродиться», «де з маслом каша, там милість ваша». Інше прислів'я уточнює «кожна птиця знайде свого Гриця», — тобто, — «і на дірявий горнець знайдеться купець». Або ось така приповідка: «Труби, Грицю, в рукавицю», що викриває лінощі людини, яка «все літечко кукала, гуляла, — тепер хай сидить і

очицями моргає». «Гриць за волами, Гриць і за дровами» («Наймають до телят, а роби, що велять») — підтвердження масового поштуркування Грицями, зневажливе ставлення до них, бо вони далеко не завжди є й ідеальними: «Говори до гори, пане Григоре, а гора таки ж дурна!» — «З дурним розмова, як з вітром полова», «З ним говорити — треба дурного бобу (гороху) наїстися», «Говори стовпу, а він стоїть». Інколи Гриці вдаються взагалі до необдуманих і парадоксальних дій: «Вискочив, як Гриць з конопель» — «Шубовсь, як чорт у воду», «Ніби з печі звалився». Від таких вчинків застерігають і українські народні пісні. Пригадаймо хоча б одну з них — «Ой не ходи, Грицю, та на вечорниці». Часто отакі народні мотиви полюбляють включати у свої твори письменники. Юрій Збанацький в оповіданні «Сеспель», наприклад, пише про одного свого героя, що «випасав Гриць Лиску охоче, з почуттям власної гідності: гукувати на неї намагався басом, пишався новенькою пастушачою торбинкою». Отже, як «Гриця, де не посій, там вродиться», так і рослина, яку назвали грицики, масово росте на будь-яких землях.

Звичний для багатьох городників бур'ян є корисною для здоров'я людини рослиною. Лікувальні властивості грициків були відомі ще лікарям Древньої Греції і Риму. Тибетська медицина вважає, що нема ліпшого засобу для зупинки кровотечі будь-якого характеру. У середні віки у Європі і Азії рослина повсюдно використовувалася як кровозупинний і ранозаживлювальний засіб. Цю її властивість при браку медикаментів широко використовували в роки Другої світової війни: свіжовитиснутий сік грициків, прикладений до ран, зупинивши кровотечі, врятував життя не одному воїну. З лікувальною метою у народній медицині використовують всю надземну частину грициків при маткових, шлункових та гемороїдальних кровотечах, кровотечах після абортів та пологів, при захворюванні печінки, нирок, сечового міхура, хворобах легень, жовчнокам'яній недозі, болях сечового міхура, гіпертонії, атонії травного тракту, анацидних, гіпацидних та атрофічних гастритах. Трава прекрасний засіб від склерозу і каміння у нирках.

В офіційну медицину трава була введена у 1883 році, як засіб, що понижує артеріальний тиск, посилює скорочення матки (для зриву вагітності), та прекрасно діє протисклеротично.

Листя пастушої сумки багате на вітаміни С і К, винну, лимонну, яблучну кислоти, сіль кальцію і фосфору, дубильні речовини, ацетилхолін та інозит, бурсокислоту, алкалоїд бурсин і чимало інших мало вивчених сполук. Вітамінів Д і В у листі є більше ніж у листі капусти, вітаміна А більше, ніж у моркви. У пастушій сумці виявлені такі мікро-

елементи як залізо, мідь, хром, марганець і титан. Отож і не дивно, що колись рослина була об'єктом посилених пошуків алхіміків, котрі у своїх лабораторіях переробляли величезну масу цього бур'яну, щоб з його допомогою відшукати філософський камінь.

У насінні пастушої сумки міститься до 30 процентів жирного масла, яке має гірчичний присмак і аромат. Воно активно використовується в медицині, а деякі народи застосовують масло для харчування та освітлення.

Рослина відома у всьому світі. У Китаї, наприклад, її особливо шанують і оберігають, а в окремих районах навіть вирощують на непридатних для інших сільськогосподарських культур ґрунтах як цінну овочеву культуру. Тут є навіть різні сорти пастушої сумки.

Листя широко використовують для приготування салатів, бульйонів, супових пюре. На Кавказі і у Франції грицики звичайні є обов'язковим компонентом ранньовесняних гострих салатів, їх добавляють у вінегрети, різноманітні овочеві супи, окрошки, використовують як добрий заміник гірчиці.

Барвінок

АРВІНОК, як і калина, верба та пшеничний колос, є основним рослинним символом України. Про його надзвичайну популярність серед українців свідчить хоча б те, що серед шести тисяч найвідоміших народних пісень він згадується чи не в кожній десятій. Про нього складено також дуже багато легенд і переказів, повір'їв та приказок.

Так високо він цінується у народі за свою пристосованість до тріскучих морозів, стійкість проти засухи, вічнозелену красу, довге цвітіння та незвичні за забарвленням небесно-голубі квіти.

В Україні найпоширенішим є *барвінок малий* (*Vinca minor* L.). Його в народі називають по-різному: *барвінець*, *барвен*, *барвінок хрещатий*, *барвін-зілля* та інші. Є назви, які

підкреслюють вічнозеленість рослини — *зеленка*, її місцезростання — *борвинок* (у борах). Ще інші назви відображають різне використання барвінку, про що трохи згодом.

Барвінок — багаторічний вічнозелений кущик висотою до 20 сантиметрів. Квітка голуба, до 2,5 сантиметра в діаметрі. Стебла двох типів — вегетативні і генеративні. Листя зверху зелене, знизу сірувате, на зиму не опадає і відзначається надзвичайною живучістю. Навіть будучи зірваним. Якщо гілочку барвінку вставити у квітковий букет, то навіть коли усі квіти букета загинуть, але якщо в посудині збережеться хоча би краплина води, то барвінок залишатиметься свіжим і зеленим, а невдовзі ще й пустить коріння. Коли цю віточку, наприклад, пересадити у горщик чи ящик на балконі і залишити його на зиму, то незважаючи на сніжні заметілі і люті морози, навесні вона зазеленіє і суцільно вкриється чудесними синіми квітами. Ця вражаюча властивість барвін-зілля зеленіти навіть тоді, коли все царство флори завмерло у глибокому зимовому сні, відбилася в наших народних загадках: «Цвіте синьо, лист зелений квітник прикрашає. Хоч мороз усе побив — його не займає», «Все мороз поглинув, а мого цвіту й не зайняв».

Барвінок поряд з іншими ранніми квітами (підсніжником, первоцвітом, пролісками) вважається *провісником весни* — як би переможцем зими. Звідси і походить його родова латинська назва *vincere* — *перемогати*.

Завдяки своїй надзвичайно високій живучості барвінок став символом життєстійкості, нев'янучості, радісної життєвої сили й вічності, тому ним доторкаються до всього, що має нести у собі такі чудесні риси: народженій дитині до свічки — щоб життя було довгим і щасливим; до свічок весільних — щоб любов наречених була нев'янучою; до весільного калача — щоб людські серця до молодят горнулися; до могил рідних — щоб вони мали вічний спокій.

В цілому рід барвінку нараховує близько десятка видів сланких напівкущиків з вічнозеленими шкірястими листочками. Поширені вони в Європі, Середземномор'ї, Передній та Малій Азії. На Україні росте два види дикорослих і один здичавілий. Крім згаданого вище виду, по байрачних лісах, чагарникових заростях та степових ділянках у Лісостепу, Степу та Криму поширений ще барвінок трав'янистий (*Vinca herbacea* Waldst. et Kit.). Культивований у садах і парках Південного Криму барвінок великий (*Vinca major* L.) подекуди дичавіє.

Здерев'яніла трава із щільними зеленими листочками найчастіше трапляється у перелісах грабово-букових та дубових лісів, на які в Україні особливо багаті Прикарпаття, Буковина і Закарпаття, Ростоцько-

Опільські ліси, Лісостеп, західна частина Степу та західне Полісся. Тому у цих краях барвінок є особливо шанованою рослиною.

— Є така повістка про цю дивну рослину, — читаємо у народознавчих оповіданнях «Затоптаний цвіт» буковинки Гарафіни Маковій розповідь її знайомої сільської бабусі Міни. — Давно колись жили на світі Добро і Зло. Та й вели вони не на життя, а на смерть велику воєнацію (боротьбу) між собою. Б'ютси шабельками: мах-мах... — і на вершку гори високої си спинили. Зло Доброві шабельку до грудей, Добро — на долину. Си врадувало Зло: все — по Доброві! А Добро нев'янучими чічочками (квіточками) стало: небо Господнє йому сили дає, красою напуває. Тріснуло люте Зло і пропало... Отож кого тими чічками квітчаємо, того Добром вінчаємо!..

— Є ще й інша приповідка (легенда) про з'яву на світ Божий цієї чічки, — веде далі розповідь згадана баба Міна. — Барвінком став чужинець, якому запала в око наша дівчина. Вивси за нею, про маму рідну забув, а як після смерті перед Господом став, то просився: «Впусти, Господи, там, де вона, Ти ж милосердний»...

Впустив Господь. Де вона ступала, там і він вслід. Поклали її під хрест, зацвів на її гробі.

*Посадіт мні (мені) барвіночок на сиренькім гробі,
Буду знати, що вам банно (жаль) за мнов при розході.
Посадіт мні коло мене: най цвітуть цвіточки.
Буду знати, що за мною не всихають очки...
Посадіт мні барвіночок, буде не всихати,
Най я знаю, що вам банно зо мнов си прощати...*

А ось в одній із старовинних народних гуцульських колядок (гуцули компактно проживають у гірських районах Буковини, Галичини і Закарпаття) походження барвінку теж пов'язується із трагічними подіями, але мотив уже тут зовсім інший.

У колядці наголошується, що барвінок, Боже дерево (полин лікарський) і м'ята виростили з попелу трьох сиріт, убитих і спалених злою мачухою за те, що вони не встерегли золоту ряску на конопельках. У колядці діти-покійники розповідають, що мачуха

*...нас спалила на дрібний попільць.
Вона нас посіє та й на городі,
Та з нас ся вродить троїсте зілля:
Перше зілейко — Боже дерево,
Друге зілейко — рута-м'ята,
Третє зілейко — зелений барвінок.*

Про щось подібне йде мова в одній із старовинних і українських

пісень, в якій лунає така погроза:

Іване, посічу тебе, мов капусту,

Посію на трьох городах,

І вродиться три зіллячка:

Барвінок, любисток і волошка.

Слід зазначити, що про барвінок складали легенди і перекази з незапам'ятних часів. Ось що розповідає древньоримська легенда про походження цієї квітки.

Якось одного разу богиня Флора спустилася на землю ранньою весною, коли ще мало де появилися навіть перші квіти. Вона, побачивши фіалку, схилилася перед нею і стала обдаровувати її різними ласками, розгладила пелюстки і наділила рослину ніжним запахом. Побачивши це, барвінок, що ріс неподалік під кущами, став просити Флору чимось виділити і його, хоча би дати йому такий же запах, як у фіалки.

Флора чомусь на це ніяк не прореагувала.

— Тоді подаруй мені щось таке, щоб воно зрівняло мене з фіалкою, — не вгавав просити барвінок. — Моя квітка дуже подібна кольором на фіалку, але її всі люблять, а мене — ніхто.

— Що ж, — відповіла Флора, — ти будеш цвісти вічно, навіть тоді, коли фіалка зів'яне.

— Якщо ти виконала моє перше прохання, — попросив ще барвінок, — то не відмов і в другому: зроби мою квітку більш крупною, ніж вона є у фіалки.

— Добре, я виконаю і це, — невдоволено буркнула Флора, — але пам'ятай, величина завжди є протилежністю глибини.

Сказавши це, богиня хотіла уже йти геть, але барвінок насмілювався попросити її виконати і третю свою забаганку:

— Богине, Флоро, дай мені якесь ім'я, бо я його не маю, наче якийсь волоцюга чи бурлака.

— Ох, який ти нестерпний, — вигукнула Флора з роздратуванням. — Ти хочеш явно перемогти свою сусідку. Нехай же від сьогодні твоє ім'я відображає твій впертий характер і називатимуть тебе всі не інакше, як «*первинка переможниця*». Відтоді і має барвінок наукову назву *Pervinca* або *Vinca*. Латинська назва *вінка мінор* від слова *вінцера* означає ще *обвивати*.

Саме на властивість рослини витися, бути вічнозеленою та хрещатою найчастіше звертається увага в українському фольклорі. Магіко-міфологічний атрибут барвінку хрещатий, нагадує, що власне «хрест» (від якого походить дане визначення) є дуже давній і дійовий символ цілкупності: всіх сторін світу та їхнього зв'язку, «перехрестя»:

*А Іванко коло Галі
Як барвінчик в'ється...
(Українська народна пісня).
А в тому саду чисто метено
Ще й хрещатим барвіночком дрібно плетено...
(Українська народна веснянка).
Як я умру, а ти ще будеш жити,
То ти згадай, що я колись був твій.
Із листячка барвінку зеленого
Сплетеш вінок, повісиш на хрест мій.
(Українська народна пісня).
Інколи трапляються й інші означення:
Подивися, мила мати, у садочок,
Чи зелений, чи розвівся барвіночок?
А стежечка до барвінка застелилась —
Посипало сонце жаром та й спалило.
(П. Думка).*

При персоніфікації барвінок уособлює молодого козака:
*Ох і не стелися,
Хрещатий барвінку,
Та і по крутій горі...
Гей, не втішайтесь,
Злії воріженьки,
Та пригодоньці моїй!
Бо моя пригода —
Козацькая врода,
Так, як ранняя роса...
(Чумацька пісня).
Свіжий барвінку! Хто ж тобі без мене
Білу на полі постільку постеле?
(Л. Боровиковський).*

Барвінок в народній уяві набуває дуже часто явно метафорично-образного значення. Ось, наприклад, у пісні «Гей, болять ручки» яскраво і точно описується повернення молодого чумака з сілля із Криму:

*Ой вози риплять, а ярма бряжчать,
А воли румигають,
А попереду та чумаченько
На сопілоньку грає.
А сопілочка та з барвіночку,
А горіхове денце,*

*Як він заграє — то трава в'яне,
Аж болить в нього серце.*

У цій пісні сопілочка зроблена з тонкої трави барвінку, наче з якого дерева, а мелодія звуку з неї в умілих руках може творити такі чудеса, що аж болить серце (в багатьох варіантах — душа). То ж і не дивно, що в українській народній поезії барвінок став символом кохання і сімейного щастя. Молодь плете вінки з барвінку, аби не переводилося на нашій землі щасливе вірне кохання. Його поряд з багатьма іншими рослинами використовують і досі, як сильне приворотне зілля. Для любовної магії дівчата на виданні прикрашають барвінком Різдвяний хліб, щоб у новому році у їх будинку відбулося весілля. Деякі дівчата кидають барвінок у ріку чи миску з водою і спостерігають чи зійдуться до купи листки барвінку. Якщо зійдуться, бути невдовзі весілля, тому барвінок ще називають *приворот-травою* або *фіалкою чаклуна*.

Знахарі вважають, що для такої справи слід висушити на обідньому сонці барвінок разом із залізняком, перетерти все у дрібний порошок, а потім вживати у їжі чи в напках. Якщо носити цей порошок зашитим у ладанці на шиї, то людина матиме успіх ще й у торгівлі.

У «Магічних рослинах» П. Седіра читаємо таке: «Вода, добута з барвінку, перегнана і магнетизована належним способом, служить для випробування вірності подружжя»...

Існує також повір'я, що коли юнак і дівчина одночасно з'їдять листок барвінку, то між ними запалає гаряча любов. Навіть досить злегка притулитися барвінку до милого чи милої, щоб між ними виникли гарячі взаємні почуття. І це й не дивно, бо він є травою древньогрецької богині Афродіти (рим. Венери) — богині кохання. В українців вислів «рвати барвінок» або «переночувати в барвінку» символізує гаряче кохання.

В українській народній пісні «Стелися, барвінку», приміром, дівчина надіється саме на таку магичну силу приворот-трави барвінку і тому просить його:

*Стелися, барвінку, низенько,
Присунься, козаче, близько, близенько.
Ой мати, мати, мати,
Час мене, час мене заміж дати.*

Як зазначає Івано-Франківський вчений Віталій Кононенко у своїй монографії «Символи української мови» слово-поняття барвінок вживається як символ молодості, кохання, шлюбу, краси, весілля, козака, тому його і використовують на Україні для весільних вінків:

*З чого ж ми будемо князеві вінець плели?
Ой є в городі хрещатий барвінок,*

З того ми будемо князеві вінок плели.

(Бойківська весільна пісня зі Львівщини).

В українських дівчат саме вінок був найулюбленішою прикрасою. З ранньої весни до пізньої осені уквітчували вони свої голови таким дивним творінням природи і рук людських. Цей своєрідний витвір мистецтва був наче книгою душі дівчини. Мовою символів, якими були квіти вінка, представниці прекрасної статі виражали свої почуття, стан душі, події, що відбувалися в житті, надію, свої прагнення. Віночок — не лише «знавець душі», він ще «знахар душі», бо в ньому є чаклунська сила, що знімає біль і волосся береже. Тому кожен знаючий і небайдужий чоловік міг безпомилково визначити по ньому, що коїться на серці володарки віночка.

До віночка вплітається багато різних квітів. Переважна більшість із них широко використовується і досі в народі як лікарські. Це деревій, звіробій, волошки, ромашки, цвіт і ягоди калини, мак та ін. Почесне місце у вінку належить барвінку. Під час весняних свят і літніх ігор на Івана Купала вінки з барвінку прикрашають голови наречених і молодих дівчат, а також — весільний вінок, груди нареченого, гостей, весільний коровай. Із барвінку молодому плетуть весільне сердечко.

У стародавніх українських народних піснях-веснянках часто зустрічаємо мотив використання барвінку для вінка молодим нареченим. В орнаментальному лінійному хороводі «А ми кривого танцю йдем» розповідається, що:

Роман зілленько копає, копає,

Сам він не знає якеє, якеє.

А перше зілленько шалвія, шалвія,

Ой бо ж то дівоцька надія, надія.

А друге зілленько рутонька, рутонька,

Ой бо ж то дівоцька журбонька, журбонька.

А третє зілленько барвінок, барвінок,

Ой бо ж то дівонькам на вінок, на вінок.

В іншій пісні-веснянці «Ой кривого танця та не введем кінця» розповідається про сімейну трагедію, пов'язану із вінком з барвінку:

Ой кривого танця

Та не введем кінця.

Треба його та виводити,

Кінець йому та находити.

Ой вінцю, наш вінцю,

Хрещатий барвінцю,

Я ж тебе плела, вила

*Ще учора ізвечора.
Повісила тебе в терені,
У терені та на дереві.
А мачуха взяла
Та нелюбу віддала...*

Завиванню і пошиттю весільного вінка для молодої і молодого в українців, як бачимо, відводиться величезне значення. В різних місцевостях воно має свої відмінності. Часто молода йде до шлюбу в одному вінку, тобто у шлюбному, а після вінчання у церкві вдягає уже інший, власне весільний вінок.

На Лемківщині молода до шлюбу вдягала вінок, зроблений із стрічок-стяжок, а під час весілля носила барвінковий вінок зі стрічками по розплетених косах.

На Закарпатті, на етнографічній межі зі словаками, до шлюбу молода вдягає вінок із барвінку. Після шлюбу його знімає і вдягає на голову солом'яний капелюх, уквітчаний головками часнику і кукурудзяними зернами, причому на капелюх прикріплюють і барвінковий вінок. У цьому уборі молода повертається до хати і залишається у ньому доти, поки їй не одягнуть жіночого очіпка.

У недалекому від цих країв Прикарпатті все це дійство відбувається зовсім по-іншому. Для прикладу наведу весільні обряди у селах Березів Нижній, Березів Середній, Березів Вижній та Баня Березів Косівського району. У князя (молодого) у весільний понеділок ввечері за стіл сідають тільки заміжні жінки, а між ними, на почесному місці — під образами, одна або дві свахи, які є, як правило, його близькими родичами. Стіл застелений білою скатертиною, на ньому виставлено декілька калачів і буханців хліба та пляшка із спиртним.

Коли жінки вже зайняли свої місця за столом, дружба колись стріляв один або два рази з пістолета під вікнами хати, (тепер іноді стріляє з рушниці). Жінки в цей час починають співати у супроводі музик:

Лежать нам барви бервінкові**.
Благослови, Боже, і отець, і мати
Своєму дитяті віночок зачинати.
В понеділок у дниньку.
В щасливу годиньку.*

Лежать нам барви бервінкові...

Хтось із рідні кладе на стіл перед свахою пучок зеленого свіжого барвінку, позлітку і ножиці, а свахи співають:

*Лежать нам барви бервінкові.
Ой, винесено з луга зілля на подвір'є*

*Та поставлено його в дереновім домі,
А в дереновім домі
Та й на тисовім столі,
На скатерті біленькій
Бервінок зелененький.
Лежать нам барви бервінковії...*

Мати князя подає свасі голку із шовковою ниткою без ґудза. Сваха бере дев'ять листочків барвінку, складає разом і вкладає їх у руку матері князя, завинену в білу хустку, немов рукавицю. Мати тримає ті листочки, а сваха прошиває їх три рази голкою до гори і залишає кінці нитки в листках барвінку. Опісля сваха бере ті листочки від матері князя, звиває їх в кульочку, зшиває її та обвиває позліткою. Ця кульочка і є весільним вінком.

Як свахи позакосичують капелюхи, вимагають у парубків, щоб ті викупили свої капелюхи. При цьому вони співають:

*Лежать нам барви бервінковії.
Гадайте, бояри, гадайте,
По червоному скидайте.
Бо у нас червоний — не гроші
За наші квіточки хороші.*

Та парубки не спішать викупувати капелюхів, тому свахи наполегливо жартома співають далі:

*Лежать нам барви бервінковії.
Убогі бояри, убогі,
Треба йти молотити,
Шестачок заробити,
Косицю заплатити.*

Нарешті парубки підходять до столу, щоб викупити капелюхи. Спочатку приближується один або два і заявляють, що вони хочуть викупити всі капелюхи і починають торгуватися. При цьому пропонують якісь малозначимі речі, гроші, що вже давним давно вийшли з обігу і т. д. Свахи, звичайно, на це не піддаються, і вимагають, щоб кожний парубок викупував свій капелюх окремо.

Торги тривають з веселощами і різними вигадками, але нерешті всі сходяться на тому, що кожний парубок сам викупує свого капелюха. Сваха дає по черзі кожному парубкові капелюх, частує його чаркою горілки або пива, а він кладе капелюх на голову, а на тарілку якусь суму грошей (не багато) і відходить.

Такого закосичування капелюхів на вінках у княгині немає, хоча всі інші обряди при шитті вінка дуже подібні. Після викупу капелюхів

свахи встають із-за столу і починаються загальні танці. Танцюють переважно молоді. Старші сідають за стіл і гостяться.

Князь і дружба з гуртом парубків ідуть на вінки до княгині. Князь і дружба одягають звичайні святкові костюми.

А ось у сусідній з Косівщиною Буковині молодому на весільне сердечко іде зривати барвінок рідна сестра (як нема рідної, двоюрідна) через отвір щойно спеченого калача. Гарафіна Маковій у своїх народознавчих оповіданнях «Затоптаний цвіт» пише, що при цьому вона співає:

*Гой на небі три зірнички,
А на землі — три сестрички.
Перша несе гостру голку,
Друга несе нитку шовку,
Третя несе барвіночок
Молодому на віночок...*

— Як цей барвінчик ніколи не блідне, так най і життя твоє не блідне, — казали дружки чи світилки молодій чи молодому, коли закінчували початий матір'ю віночок і одягали його молодій на голову, а віночок-сердечко — пришпилювали молодому на грудях.

В іншій весільній пісні тут співають:

*Гой вінчику-барвінчику,
В склепі (крамниці) я тя не купувала,
У лісочку тя збирала...*

Г. Маковій коментує, що це лишень у співанці проказано — збирала в лісочку, а молода по барвінок для свого весільного вінка йде у суботу перед весіллям ще вранці, до днини на цвинтар, до родового гробу, щоб кохання було вічне, як той мертвець, що там лежить.

Як молода, була, не дай Боже сиротою, співалося аж гуло від туги:

*По широких ріках пливуть каченята,
Цей віночок файний пошили дівчата.
Віночок з барвінку, бо він не зав'яне —
Молода дівчина на рушничок стане.
Як буде ставати — то буде плакати
Свою мамку з гробу стане вікликати:*

*— Прийдіт, прийдіт, мамко, бо я си віддаю,
Зелений барвінчик на голові маю.*

*— Гой не прийду, доню, на твою відвінку (одруження),
Даю тобі крянеу із свого барвінку...*

— Колись не садили на гробі ніяких квітів, крім барвінку, щоб мертвець бачив, що його пам'ятають і будуть пам'ятати поки світ стоїть. Тому такого не було, аби на чийомусь гробі не цвів барвінок.

І знову співанка:

Файний пташку-соловійку, вчини мою волю:

Принеси мені барвіночку з широкого поля.

Урви чічку своїм дзьобком, де діти ступають,

Бо шос вони свою мамку борзо (швидко) забувають.

Урви крянеу, урви другу — посій надо мною.

Най з моїми діточками ще й раз заговорю...

Урви крянеу (гілочку), урви другу, та й уже з цвітами,

Аби-х було на віночок від рідної маму...

Барвінок на могилах знаменує невмирущу вічну пам'ять про покійних. Тому один із видів барвінку (*барвінок малий*) українці називають *моги́льником* або *хре́щатим барвінком*, в Росії *моги́льницею* і *гі́б-травою*, а в Альпах його нарекли *фіалкою мерців*, у США *Lesser Periwinkle*; *Common Periwinkle*; «*Myrtle*». Німці називають барвінок *Immergrün* (*вічнозелений*) або *Sinngrün* (*вічна думка*). Німецький філолог Ф. Зенс однак пояснює останній вираз *Sinn* дещо інакше, вважаючи, що його треба писати як давньонімецьке *Sin* з одним п, що означає *вічно*, *тривалий час*. Барвінок збирають у лісі чи вирощують біля будинку, щоб і взимку мати його для прикрашування ритуальних предметів. Відома заборона дівчині садити і доглядати за барвінком: вона може померти, коли він зацвіте.

Для різних магічних і чаклунських обрядів його треба збирати тим, хто абсолютно чистий і коли місяцю всього одна ніч, або дев'ять, одинадцять чи тринадцять ночей. Для успіху справи обов'язково слід проголошувати замовляння. Ось одне з них: «Я молюся тобі, барвінку, тому що ти володієш багатьма корисними властивостями, тому що ти постав переді мною у всій своїй цвітучій красі, тому що ти захищаєш мене, щоб я був у безпеці, благополуччі і непошкоджений, щоб ні отрута, ні вода, ні стихія не могли нанести мені ніякої шкоди!»

Квітка активно використовується у ворожіннях:

Я водою із барвінка

Все дізнаюсь, все дізнаюсь...

Різні західні маги активно використовують могильний барвінок під час ритуалів, присвячених змієволосій володарці собак, трьохликій древньогрецькій богині Гекаті — покровительці різної нечесті, чаклунства, ворожби. У першу і третю годину після півночі, переважно перші два дні і останні два дні місяця на перехресті доріг чи стежок, чи серед купи каміння, або на острові серед боліт Гекаті приносять у жертву чорних собак, запалюють чорні свічки або димові факели з чорними держаками, приправляючи це все могильним барвінком, блекотою. Ча-

сто їх змішують з кров'ю жертви.

Щоб зброя стріляла без промаху, чеські мисливці-браконьєри промивають її відваром барвінку. Траву також беруть для розлучення сімейних пар, залишаючи на землі гроші і скибку хліба, щоб барвінок не перевівся у того, хто його дає. Незрізані стебла, що залишилися, кроплять водою і посипають зерном. На Закарпатті і в Словаччині забороняється зрізати барвінок там, де його рвали на вінок померлому. Якщо барвінок зрізають для похорону, хліб з собою не беруть.

Барвінок використовують при обмиванні покійника під час прощання з ним. У хорватів віткою хрещатої трави кроплять свяченою водою покійника. Вінки з барвінку при похоронах померлих дітей, дівчат і хлопців використовують як елемент їх похоронного одягу. Дану траву кладуть також у гріб, на могильний хрест, садять на могилах.

В Уельсі і досі існує повір'я, що коли хтось викопав барвінок з могили, то у сні з'явиться мервець, після чого викопувача круглий рік мучитимуть страхиття.

В Україні цього не надто бояться. Наприклад, буковинській дівчині, яка починає дівувати, мати дає у пазуху крянгу барвінку із найдавнішої родової могили, щоб оберігав її долю, дівочу честь, цноту, примовляючи: «Як цьому мрецеві, відки барвінок врвала, ніхто уже нічо не вчини, то так і тобі, най Бог дасть, би ніхто нічого не вчинив, чащі (честі) твоєї не урвав, тебе не знав, доки твій вінчик тобі си не впине (з'явиться) на твоїй голівочці».

Барвінок, як і ягоди калини, символізує дівочтво і незайманість, а за невинність молоді її батьків вшановують, виставляючи на хаті вінок з барвінком та калиною.

Саме в такому значенні він згадується у весільній народній пісні:

*Спасибі тобі, сваточок,
За твій кудрявий віночок,
За хрещатий барвіночок,
За запашний васильочок,
За червону калину,
За твою добру дитину.*

Про дівчину, що зганьбилася, казали: «Барвінчик свій потоптала», а ще співали, переважно в Західній Україні:

*Бо у того жовнірчика ще й не одна буде,
Він втре вуса, засмієси, а за ню забуде.
Усі її товаришочки будуть мати вінчик,
А у неї коло хати висохне барвінчик.*

Барвінок в українців також є потужним джерелом для вигнання

всякої нечесті. Для цього його потрібно збирати між двома святами на честь Богородиці: після 28 серпня до 21 вересня. Якщо зірваний у цей час барвінок носити при собі, або повісити над вхідними дверима будинку, то нечиста сила не матиме ніякої сили над власником талісману, ні над мешканцями будинку, а крім того, він захищає від удару блискавки. Його також використовують від змій, мору та наврочень дітей. Тому зірваний барвінок ніколи не викидають у смітник, а намагаються помістити у воду, щоб він не засох.

Барвінок дуже корисний і в боротьбі з відьмами, допомагає їх легко викривати. Тірольці, уточнюють, що відьми завжди ходять з повернутою вверх головою, але у звичайних умовах люди цього не бачать. Саме для цього і найбільше годиться барвінок, зірваний між двома святами Богородиці. Якщо почепити вінок з нього над вхідними дверима, тоді й відьму видно — вірили у народі, бо коли вона входить повз вінок до хати, то всі відразу бачать, що у неї голова задерта догори. Однак, щоб барвінок мав таку силу, він повинен ще полежати перед вжитком деякий час під молитовником священика.

Польські пастухи додавають подрібнений барвінок у сіль і дають вівцям напередодні дня святого Яна, щоб нечиста сила не могла наслати на них шкоду, а димом барвінку окурюють корову від злих підступів відьми. Якщо вона все таки зіпсувала молоко, його тричі проціджують через вінок із освяченої рослини. Натомість самі відьми поливають відваром коріння барвінку місце, яке хочуть зачарувати. Якщо людина пройдеться по ньому, вона дуже скоро зачохне і помре. При польотах на шабаш відьми обов'язково натираються соком барвінку.

Освячені вінки з барвінку вішають на придорожні хрести, кладуть на місці спорудження нової хати, на поля посівів і сходів.

У Німеччині, як і на Україні, барвінок теж користується народною шаную і є навіть суперником не менш любимої і популярної там незабудки. Надзвичайна живучість барвінку дала поштовх для приписування йому особливої чарівної сили: він ніби-то може віщувати долю. Тому в Австрії та Південній Німеччині здавна ворожили на вінках з барвінком і були переконані, що посаджений в саду барвінок неодмінно приносить щастя, а вміщений у букет — бажану любов. Але для цього барвінок треба збирати між 2 серпня (свято Іллі пророка) і 19 серпня (Спаса, Преображення Господнє). Особливу приворотну силу має квітка барвінку, зірвана в одинадцяту ніч після повного місяця. Якщо зірваний у цей час барвінок носити на собі, то над його господарем не матиме ніякої сили і влади ні диявол, ані всяка інша нечиста сила.

У середньовіччя барвінок використовували у судових розправах

над звинуваченим у стосунках з дияволом. Щоб вияснити суть справи, суддя зривав листок барвінку, називав ім'я підсудного, а після цього листок кидав на сковорідку з киплячим салом. Якщо листок залишався плавати у салі, то виносився виправдовувальний вирок, а якщо барвінок вискакував із сковорідки, це означало, що звинувачений продав душу дияволу і його спалювали на вогні. З цим і пов'язані його такі народні назви як *око диявола* (*чорта, біса, нечистої сили*).

Південні німці на ньому ворожили, як на надійному приворотному зіллі. Якщо, покрутившись із зав'язаними очима, дівчина зуміє зловити вінок з барвінку, значить у цьому році вийти їй заміж. У ганноверців даний обряд дещо відрізняється. Місцеві дівчата на свято Матвія (4 лютого) плетуть не один, а два вінки — один з барвінку, другий з соломі. Їх пускають у протічну воду у великій посудині, на дно якої кладуть пригорщу попелу. Потім дівчині зав'язують очі і вона, покрутившись, має взяти один з вінків. Коли вона натрапить на вінок з барвінку, то цього року вийде заміж.

Українці вважають, що уважний погляд на хрещате зілля допомагає відновлювати втрачену пам'ять. Чи не тому Великий Кобзар у своїй маленькій кімнатці при Академії художеств у Петербурзі на стіні над ліжком постійно тримав букетик сухих трав з України — полин, руту і барвінок, які нагадували йому про рідні краї. Перебуваючи під важким психологічним впливом після розриву із своєю нареченою Л. Полусмаковою він написав вірша «Барвінок цвів і зеленів». Символіка поезії дуже близька до народнопісенної.

Відомий український дитячий поет, лауреат премії ім. М. Островського Богдан Чалий написав казку «Барвінок і весна» про хороброго Барвінка, його розумну подружку Ромашку і вірного коня. Твір користується надзвичайною популярністю серед дітей. Він у 1974 році занесений у Почесний список Г.К. Андерсена.

Російський квіткознавець минулого століття Михайло Золотницький у своїй книзі «Квіти в легендах і переказах» вмістив надзвичайно цікаве і глибоке дослідження «Улюбленець Жан Жака Руссо — барвінок». У ньому він стверджує, що навряд чи існує на світі інша рослина, котра була б так широко відома й користувалася б свого часу такою славою, як невелика, скромна, з твердими, немов у брусниці, листочками, синя лісова квіточка, що має назву барвінок. Щоб зірвати цю квітку і помилуватися нею в кінці XVIII століття вирушали на узлісся молоді й старі, міщани й міщанки, придворні кавалери і дами, вищі державні сановники й міністри, а то навіть самі королі. І все чому?

А все тому, що барвінок був улюбленою квіткою Жан-Жака Руссо. Той, хто нещадно шмагав усе людство, ненавидів потай навіть найб-

лижчих друзів, усюди бачив лиш ворогів, котрі переслідують його, великий геній одразу ставав м'якосердним, немов дитя, тільки-но опинявся у світі рослин. Життя серед них, серед природи було для нього оновленням його змучених душі і тіла. Він вбачав у квітах чистий, довершений витвір, такий, яким він вийшов з рук Божих, витвір ще не спотворений дотиком рук людських.

А ще барвінок був йому особливо дорогим, як спогад про найщасливіші роки його юності і згадка про втрачене щастя...

Ще юнаком, майже хлопчиком, Руссо, обласканий, схований від переслідувань швейцарських властей милою, сердечною Луїзою де Варан, закохався в неї до нестями і, маючи взаємність, вважав ту пору найщасливішою у своєму житті.

Якось, мандруючи разом із Шамбері до Ле-Шармета, при черговому крутому підйомі в гору мадам Варан, бажаючи дати відпочити своїм носильникам, вийшла із своїх носилок (в той час існував звичай, щоб дами мандрували не інакше, як тільки на носилках), попрямувала поруч з письменником пішки. Раптом серед кущів майнула якась синя квіточка. Пані де Варан підійшла до неї ближче і, глянувши, схвилювано вигукнула: «Ах! Та це ж барвінок цвіте!».

Тоді Руссо заледве звернув увагу на цей вигук і, захоплений розмовою, пішов далі.

Але цей момент, очевидно, як буває з кожним із нас, глибоко запав йому в душу, і коли через багато років після того, збираючи гербарій у 1764 році із своїм другом Дюйпері на мальовничій горі Невшатель у Швейцарії, він ненароком набрів у кущах на цю квітку, все щасливе минуле раптом воскресло перед ним, й Руссо захоплено вигукнув: «Ах, та це ж барвінок!».

Це трапилося за згадкою самого Руссо у своїй «Сповіді» 18 років після тієї щасливої подорожі. Коли знаменита книга вийшла з друку і в ній прочитали цю романтичну історію кохання, то весь Париж подався у знаменитий ботанічний сад, де були масові зарості барвінку, щоб помилуватися голубою квіткою Руссо, полюбуватися квіткою, яка нагадує про щасливі миті кохання.

Тим часом слава книги Руссо росла і росла: її читали і в провінційних містечках, і в селах, читали дворяни і прості міщани, читали всі, хто був грамотний у Франції, а разом з цим росла, звичайно, і популярність барвінку.

Кожному читачеві тепер кортіло хоч раз глянути на знамениту квітку геніального письменника.

Але ж популярність «Сповіді» не обмежилася однією Францією.

Невдовзі вона потрапила і в інші країни, а разом з нею — і захоплення барвінком. Таким чином росла і росла популярність барвінку.

Та все на світі мінливе, і з роками, звичайно, затухала слава барвінку, забувався його зв'язок з долею великого генія. Розкаявшись у своїй холодності до знаменитого співвітчизника, швейцарці неподалік від Женеви посеред мальовничого озера спорудили філософу величний пам'ятник, підніжжя якого і навколишні поляни усяли синьооким барвінком, його улюбленою квіткою.

З тих пір кожен, хто буває в Женеві, відвідує острів Жан Жака Руссо (а для всіх іноземних туристів це є обов'язковим), милується цією квіткою, згадує історію кохання Руссо і бере собі на пам'ять, звичайно, з дозволу квітникаря, віточку барвінку. Не бачити барвінок Руссо у цвіту в Швейцарії вважається дурним тоном, невихованістю.

Зажив барвінок собі слави і своїми великими цілющими властивостями. Як надійний лікарський засіб він був відомий ще у древності. У лікувальних настановах Плінія зустрічається опис барвінка і навіть рекомендації по його застосуванню. Перед лікувальними властивостями рослини схиляв свою голову і Діоскорід, який рекомендував постійно мати її вдома.

Для медицини використовується вся надземна частина трави — стебла, листя і квітки. У них містяться алкалоїди, які застосовують для лікування гіпертонії, крім того у барвінку виявлені флавоноїди, гіркі речовини, аскорбінова кислота, каротин та інші сполуки. Алкалоїди барвінку, відкриті в 1934 році професором О.П. Ореховим, хімічним складом близькі до алкалоїдів раувольфії зміїної — тропічної рослини, з якої одержують препарати, що знижують кров'яний тиск, — всім відомі резерпін, раунатин, адельфан.

Барвінок малий містить більше 20 алкалоїдів, головний з яких вінкамін. Він покращує кровообіг мозку і збільшує мозковий крововідтік, поліпшує постачання киснем нейронів, що дуже важливо для нормального функціонування головного мозку.

Барвінок малий широко застосовується в народній медицині багатьох країн як в'яжучий, кровоспинний і ранозаживлювальний засіб. Його рекомендують також при крововиливах з різних органів, лихоманці, малярії та в інших випадках.

В Угорщині з барвінку малого виготовляють препарат девінкан, який з успіхом використовується для лікування гіпертонії першого й другого ступенів. У Болгарії випускають загальноалкалоїдну суміш з барвінку малого під назвою вінкапан також для лікування гіпертонічного захворювання. Для лікування гіпертонії можна використовувати також відвар

з подрібненого листя барвінку.

**Барви — листя барвінку*

***Перед вінчанням в церкві цей заспів звучить, як вище; після вінчання він звучить так: «Лежать там барви чарчатії»*

Фіалка

ІДРАЗУ після танення снігів серед рідкісної весняної трави на яскраво освітлених узліссях, полях і в садах іскоркою тліє маленька рослинка. З вигляду вона скромна, але має дивовижний, ні з чим незрівняний за своєю ніжністю запах, приємно поєднує вишукане лілове забарвлення квітки з соковито-яскравою зеленню листя. Мова йде про найпоширенішу на наших українсь-

ких землях природну красуню фіалку. Фіалками спочатку називали хрестоцвітні рослини з приємним запахом (левконія і ін.). Рід фіалок (*Viola*) з родини фіалкових (*Violaceae*) включає 450 видів, поширених від тропічних до арктичних областей земної кулі. Рослини привертають увагу невибагливими маленькими квіточками найрізноманітніших відтінків — фіолетових, голубих, жовтих, білих. Видові назви говорять самі за себе, як, наприклад, *odorata* — *запашна*, *canina* — *собача*, тобто *дика*, *непотрібна*, *бур'ян*, *arvensis* — *польова*, *sylvatica* — *лісова*, *tricolor* — *триколірна*, *hirta* — *шершава*, *suavis* — *приємна*.

Чудесно виглядає килим із запаших фіалок, які цвітуть рано навесні. Рослина вважається символом оживаючої природи і тому українці називали її та фіалку собачу *ранник*. Побутує навіть прикмета, що хто першим побачить фіалку, той повинен відірвати її вінчик і з'їсти, щоб бути весь рік молодим і здоровим. А ось рогата фіалка тішить око своїми квітами весь сезон — з квітня по вересень.

Всі фіалки добрі медоноси, запилюють їх також мухи та інші літаючі комахи. Плоди, які мають вигляд тристулчатої коробочки, несуть велику кількість коричневих насінин. При дозріванні коробочка розтріскується і розкидає насіння на доволі значну відстань (порівняно з малим ростом самої рослини), де їх підбирають мурашки і відносять ще далі.

За твердженням однієї східної легенди фіалки утворилися зі сліз вдячного Адама, коли йому на острів Цейлон, де він перебував у вигнанні з раю, Архангел Гавриїл приніс радісну звістку про прощення Господом його гріхів. Адам зі щастя розплакався, а з падаючих на землю його сліз вирости фіалки, які здатні усувати будь-яку нудьгу і меланхолію. Для цього досить хоча б нетривалий час побути наодинці з рослиною. Це добре знали древні римляни, в яких навіть народилася приповідка *in viola esse*, що в буквальному перекладі означає лежати на фіалках, а в переносному — блаженствувати, розкошувати.

Фіалка займала престол однієї з найулюбленіших квіток у древніх греків. Теофраст писав, що квітка була у них предметом дбайливого культивування і обожнювання, насамперед в Афінах і їх околицях. Саме фіалка стала емблемою Афін, котрі Піндар оспівав, як завітчане фіалками місто, а скульптори й живописці зображували столицю Древньої Еллади у вигляді жінки з вінком фіалок на голові.

Великий Гомер у поемі «Одіссея» зазначав, що особливо багато фіалок росло на прекрасному острові Огігії. Його галявини були вкриті соковитою травою, серед яких чудово пахли пишні фіалки й лілії. У цій місцині знаходився прохолодний грот, де жила німфа Каліпсо. Вона хотіла назавжди утримати для себе героя Одіссея і подарувати йому безсмертя. Але він не бажав цього, самотньо просиджував цілі дні на скелі біля самого берега моря і лив слюзи за рідною Ітакою.

Безсметртні боги вирішили, що Гермес (рим. Меркурій) — син Зевса, вістун олімпійських богів, покровитель пастухів і мандрівників, бог торгівлі і прибутків повинен полетіти на острів Огігію і звеліти німфі Каліпсо відпустити Одіссея. Взувши свої крилаті сандалі і взявши в руки жезл, бистрий, як думка, Гермес понісся з Олімпу. Неначе морський орел, летів він над морем і вмиль досяг Огігії.

Але, навіть кваплячись передати наказ богів і самого громовержця Зевса, він не міг не зупинитися, щоб не полюбуватися чудесною галявиною, уквітчаною фіалками, які, як стверджує інший древньогрецький міф, виникли таким чином.

Якось бог сонця Аполлон переслідував своїми пекучими променями одну із прекрасних дочок Іо титана Атласа (Атланта). Дівчина злякалася спопеляючої пристрасті сонячного божества і звернулася до Зевса з проханням заховати і захистити її. І тоді Зевс перетворив Іо у фіалку, сховав її у тіні своїх гаїв, а щоб зробити помітною її красу, дав їй чудесний аромат і велів зацвітати ранньою весною, як тільки-но зійде сніг, тому вона стала символом пробудження природи.

Ще один древньогрецький міф про походження фіалок розповідає

зовсім іншу історію. У ньому уже йдеться, що самому Зевсу якось надоїло сидіти на своєму троні із хмар, і він вирішив розвіяти свою небесну нудьгу і спуститися на землю. Щоб його ніхто не впізнав, він прийняв вид пастушка і взяв з собою чудесну овечку, яку вів на шнурку. Дійшовши до Аргоських полів, верховний Громовержець побачив масу народу, яка квапилася у храм Юнони. Він машинально поплентався за людьми.

У цей час якраз здійснювала жертвоприношення відома в Греції красуня Іо, дочка аргоського царя Іноха. Зачарований її незвичайною красою, Зевс забув про своє божественне походження і, поклавши до її ніг приведену з собою чудесну овечку, відкрився їй у своєму пристрасному коханні.

Горда, неприступна Іо, яка відкинула домагання усіх земних царів, не змогла встояти перед чарами Громовержця і захопилася ним.

Закохані зустрічалися, як правило, тільки в нічній тиші і під найсуворішою таємницею, але ревнива Гера (Юнона, суча дочка — І. Котляревський, «Енеїда») невдовзі все таки довідалася про їх любовні стосунки, і олімпійський правитель, щоб врятувати бідну Іо від гніву дружини, змушений був перетворити свою кохану в чудесну білу корову.

Але це перевтілення виявилось для дівчини величезним нещастям. Дізнавшись про таку страшну метаморфозу, вона почала гірко ридати, її жалібний плач розносився як коров'яче ревіння. Вона хотіла підняти руки до неба, щоб випросити у безсмертних повернути її попередній вигляд, але перетворені в ноги руки не слухалися її. Правда, батько інколи ласкав її, як чудесну тварину, давав їй соковитого листя, яке зривав з найближчого куща, але даремно вона лизала йому з вдячності руки, даремно проливала сльози — батько теж не впізнавав дочку.

Нарешті їй прийшла в голову рятівна думка: вона вирішила про своє нещастя написати. Якось в черговий раз, коли батько годував її, вона стала виводити ногами на піску букви. Ці дивні рухи звернули його увагу і на свою біду він дізнався про нещасливу долю своєї красуні-дочки, яку давно вважав загиблою.

— О, який я нещасливий! — викрикнув він, обнімаючи голову корови. — Ось у якому страшному вигляді я знайшов тебе, дорога, безцінна моя донечко, яку я так довго і безнадійно виглядав. Нишпорячи всюди, я важко страдав, але відшукавши тебе, я мучуся в десятки разів більше! Бідна, бідна моя дитино, ти навіть не можеш промовити до мене хоча б одне втішне слівце — замість слів у тебе виринаються із стражденної душі тільки дикі звуки!

Згорьовані батько і дочка не знаходили собі ніякої розради. І ось,

щоб хоча трохи пом'якшити страшну долю Іо, за наказом Зевса на землі виросла прекрасна фіалка, яку відтоді древні греки величають квіткою Зевса, що символічно відображає червоніючу і блідніючу дівочу сором'язливість, нагадує про любовний трикутник та про те, що з однієї сторони смертна зрівнялася з богинею, а з іншої — зберігала в собі віру, що прокляття Гери не вічне.

Саме від перетвореної у квітку *Io* і походить наукова назва фіалки (*Viola*). Древні греки найчастіше вживали слова *ion* у ласкаво-зменшеному виразі *iolin*.

Але могутній олімпійський бог Зевс перетворив у фіалку не тільки чарівну Іо. Це він вчинив і з пастухами, які підглядали за оголеною Афродітою (рим. Венерою), котра, нічого не підозрюючи, вирішила скупатися у віддаленому гроті, до якого не мав права проникнути жоден людський погляд. Богиня кохання спокійно плюскалася у воді, але раптом почула шелест і побачила простих смертних чоловіків, які з неприхованим задоволенням з кущів любувалися її оголеною красою.

Не на жарт обурившись, Афродіта попросила Зевса покарати знахабнелих пастухів. Верховний владика, звичайно, відгукнувся на прохання прекрасної богині і перетворив пастухів у фіалки, які з тих пір виражають здивування і цікавість, а звичним епітетом Афродіти стало визначення фіалкова.

За давньоримським міфом у фіалку були перетворені занадто допитливі придворні, які любили підглядати і підслуховувати під дверима імператора Нерона.

До появи цих чудесних квіток приклав свою руку не тільки Зевс, а і його дочка Прозерпіна (Персефона). Якось вона відправилася у небесний ліс за квітами. Побачивши фіалки, вона стала на коліна і з неприхованим інтересом почала розглядати кожний їх вінець і вибирати для букета найсвіжіші і найкрасивіші. За цим заняттям вона не помітила, як до неї підкрався бог підземного світу і царства мертвих Аїд Плутон (Гадес).

Притискаючи до грудей зірвані фіалки, кинулася Прозерпіна геть від викрадача, а коли він все таки догнав її, вона стала відчайдушно ними відбиватися від похмурого бога. Фіалки випали з її рук на землю, де вони щедро прийнялися і зацвітають кожного року навесні.

Таке походження квітки викликало в античних народів з однієї сторони використання її як знаку трауру, смутку і смерті: нею прибирали смертне ложе і могили молодих, дочасно померлих дівчат; з іншої — як символу оживаючої природи: вінками з фіалок прикрашали наречених, скульптури богів, алтарі храмів.

Древні греки і римляни вважали рослину ще знаком весняного рівнодення. Цю традицію вони запозичили у народів Древнього Сходу. Дж. Фрезер стверджує, що в античному світі Велика Мати і її коханець 22 березня, у день весняного рівнодення, у лісі рубали сосну (відповідно до однієї з версій міфу, Аттіс кастрував себе й помер під сосною) і приносили у храм Кібели, де вшановували дерево, як божество. Потім його ствол, як труп, перебинтовували шерстяними пов'язками («плащаниця») і обкладали вінками з фіалок (фіалка — квітка, яка виросла з крові Аттіса).

До середини ствола прив'язували статуетку юного бога Аттіса. 23 березня грали в труби. Наступний день, який в римському календарі мав назву *Dies Sanguinis* (кровавий день), був центральним днем містерії. Архігалл (первосвященик) різав собі вени на руці, а жреці більш низького рангу приводили себе в стан естатичної нестями і запаморочення під впливом екзальтованої музики кімвалів, барабанів, рогів і флейт. Вони трясли головами з розкуйовдженим волоссям, нестримно кружляли у танцях, і в кінці кінців, втративши чуття болю, наносили собі рани глиняними черепками і ножами, забризкуючи кров'ю олтар і дерево з фіалковими вінками.

Древні греки і римляни фіалку присвячували також богу весни, плодючих сил землі, рослинності, виноградарства і виноробства Діонісу (рим. Бахус, Вакх). Це божество теж східного (фракійського і лідійсько-фрігійського) походження, яке появилось в Греції порівняно пізно і з великими труднощами утвердило себе там. Поширення культу у Греції відноситься до 8-7 століття до нашої ери.

В античних містах влаштовувалися знову ж таки в день весняного рівнодення урочисті процесії на честь Діоніса. У цій естатичній ході йшли люди, переодягнені у вакханок, сатир, менад та бассарід з жезлами (тирсами), переплетеними плющем або виноградом. Опоясані зміями, вони все нищили на своєму шляху, охоплені «священним» божевіллям. З криками «Діоніс» вони били в тампани, обпивалися кров'ю пошматованих диких звірів та непомірними дозами вина, висікали своїми палицями мед і молоко з землі та виривали з корінням дерева, втягували й заманювали до себе гурти чоловіків і жінок. Свято перетворювалося на суцільний екстаз малокерованої юрби.

Звісно, що так тривати довго не могло. Поступово на голови людей, які під час таких свят втрачали міру у споживанні алкогольних напоїв, одягали вінки із фіалок. Вважалося, що квітка відволікає від пагубної звички. Але це мало уже влаштовувало народ, який під впливом християнства привчався до більш цивілізованої поведінки, моралі

і етики. Нова релігія наполегливо витісняла з Древньої Еллади язичництво і вшанування Діоніса, тому весняне свято фіалок все частіше пов'язувалося з пасхальними днями і набуло зовсім іншого змісту.

На Паску стали відзначати свято на честь дітей, котрі досягли трирічного віку. Їх осипали фіалками, як знак того, що для них минув період раннього дитинства і вони можуть стати повноправними членами суспільства. Тут фіалка немов би виступає символом невинності, скромності, цноти, чистоти, беззахисності.

Як вважає відомий дослідник Михайло Золотницький, після греків фіалка ні в кого не користувалася такою любов'ю, як у давніх галлів, від яких це захоплення перейшло до нащадків галлів — французів. Отож і не дивно, що французи з великою радістю і натхненням прославляли її в піснях і поезіях. Зокрема, сучасник Людовіка XIV французький поет Демаре, посилаючи знаменитій засновниці літературних вечорів Жюлі де Рамбульє вінок із фіалок, немов би змушує цю квітку говорити про себе: «Не маючи честолобності, я ховаюсь у траві, скромна своїм забарвленням, я скромна також і вибором місця; але якщо коли-небудь побачу себе на вашому чолі, то з найскромнішої квітки я стану найкращою».

Фіалка є квітковою емблемою Тулузи. Навесні місто оточене фіалковими полями. Рожеве місто у фіолетовому наряді!

Фіалка потрапила в Тулузу у сумці солдата армії Наполеона, який приніс її у горшечку в подарунок своїй нареченій. Квітка прекрасно прижилася у Тулузі. З часом утворилося товариство з вирощування фіалок, покровителькою якого була сама імператриця Євгенія.

Місто стало центром розведення фіалки у Франції, а також головним експортером її у Європу.

У кінці XIX ст. тулузькі кондитери почали випуск конфет із фіалки. Ідея зацукровування фіалки належить М. Вьолю, кондитерська якого мала великий успіх у 1900-х роках.

Нинішнє покоління знаменитих тулузьких кондитерів теж вносить свій вагомий вклад. Так Домінік Тулузі відомий виготовленням з фіалками ванільного суфле та морозива. У наш час всі найвідоміші кондитерські світу — від Парижу і Лондона до Сіднея і Токіо закупають зацукровану фіалку в Тулузі для прикрашування тортів і морозива.

Не дивно, що саме в Тулузі на поетичних конкурсах нагородою переможцю служить золота фіалка — улюблена квітка Клеманс Ізор, засновниці конкурсів. Про фіалку вона з захопленням написала:

*Свій колір я взяла із небесних глибин, —
Синій ласкавий колір.*

*Давно у цей світ просилася я,
І бажання моє збулось.*

Велика французька актриса Сара Бернар теж була палкою прихильницею фіалок. У будь-яку пору року всі її покої, плаття і екіпаж, були буквально пронизані ніжним ароматом цих квітів, а на столах весь рік стояли вази з живими квітами.

Інша, не менш популярна у свій час французька актриса, мадемуазель Клерон протягом 20 років щоденно одержувала від свого пристрасного шанувальника букетик живих фіалок, а щоб продемонструвати взаємність почуттів, виривала з нього одну квітку, заварювала замість чаю і обов'язково випивала. Злі заздрісники запевняли, що дане зілля підтримувало у мадемуазелі невичерпні любовні сили, якими вона славилася.

До речі, про нестримну любов: кажуть, майбутня імператриця Жозефіна Богарне покорила серце молодого Бонапарта Наполеона саме тим, що виділялася серед республіканських модниць свіжістю і красою, які особливо підкреслював вінок з фіалок, у той час, як її зверхні суперниці появлялися перед майбутнім імператором у холодному блиску дорогоцінного каміння.

— Імідж — ніщо, — так, мабуть, думала тоді Жозефіна, потрапивши на великосвітський бал, влаштований на честь молодого Бонапарта. Наполеон був наповал вражений елегантною скромністю дівчини, і через рік, 9 березня 1796 року, вони обвінчалися. Майбутня імператриця не зрадила своєму смаку і в церкві була у тому ж фіалковому наряді.

Минали роки, але Наполеон, незважаючи на постійну зайнятість на полях битв і часті відлучення з дому через загарбницькі війни, жодного разу не пропустив річницю весілля і не забув подарувати дружині букетик свіжих фіалок до цього дня. Тому нема нічого дивного, що фіалка стала емблемою партії бонапартистів, а Наполеона його прихильники назвали: «*Le voila, le voila, le pere la violette*», що означає «ось він, ось він, батько фіалки».

Французи до цих пір люблять фіалки, вважаючи їх символом чистоти і невинності. Їх прийнято посилати у засушеному виді до Дня святого Валентина своєму коханому чи коханій, вклавши квітку у конверт разом з «валентинкою» — відкриткою у формі сердечка.

Не меншою популярністю та увагою користується фіалка і серед німців. Вона мала і має полум'яних шанувальників як серед найвищих державних діячів, талановитих митців, так і серед простого народу. У Південній Німеччині ще з середньовіччя існує повір'я, що той хлопець, котрий першим зірве весняну фіалку, у тому ж році одружиться з най-

багатшою і найкрасивішою дівчиною королівства. На честь такої великої і щасливої знахідки щовесни влаштовували масові святкування.

Фіалкою надзвичайно захоплювався автор знаменитих «Картин природи» Олександр фон Гумбольд, а король Пруссії Фрідріх-Вільгельм III любив прикрашати гірляндами фіалок портрет своєї покійної дружини, королеви Луїзи. Цей портрет йому привидівся у такому вигляді саме того дня, коли він заснував орден залізного Хреста.

Не обходився без цих квітів й німецький імператор Вільгельм, котрому щодня за сніданком у будь-яку пору року подавали тацю із свіжими фіалками, а на день його народження ними прибирали увесь обідній стіл і всю залу.

Дуже любив їх видатний німецький поет і вчений Вольфганг Гете. Кожної весни, виходячи на прогулянку з дому на околиці міста Веймара, він брав з собою насіння фіалок і розсівав їх, де тільки міг. Дотепер їх там називають квітами Гете, а німецькі квітникарі вивели сорти Доктор Фауст — майже чорні квіти, яскраво-червоні — Мефістофель, ніжно-голубі — Маргарита, золотисті — Надія. Саме від Гете тут пішла звичка дарувати коханим не букети, а поляни лісових квітів.

І все ж, якщо та, кому піднесли не поляну, а букет, нахилила його праворуч, це означало її взаємність, а ліворуч — відмову. Юнак, що дарував квітку, уважно дивився на дівчину: якщо вона приколола її на корсеті, біля серця, значить любить, а помістила у зачіску — у стосунках є проблеми.

Не обминув звички німців дарувати коханим фіалки й талановитий поет Генріх Гейне. Про це він написав так:

*Вранці шлю тобі фіалки,
Зірвані в діброві рано;
Для тебе зриваю рожі
В час вечірнього туману.*

Великий російський письменник Іван Тургенєв, відпочиваючи на водах Вісбадена, кожного ранку під великою таємницею підносив букетик фіалок своїй сусідці Галині Балашовій.

На острові Сіцилія — майбутній альма-матері всесвітньої мафії зображення фіалки зустрічається на старовинних монетах.

А ось біла фіалка, як і біла троянда, стала у католиків символом невинності, щирості, чистоти і доброчесності Богоматері, яку вони називають «фіалкою смиренності» і присвячують білу фіалку саме Діві Марії. Однак на півночі Франції білу фіалку вважають символом смерті, ніколи нікому не дарують і не роблять з неї букетів.

Українська назва рослини фіалка — це вимова на наш манір слова

Viola. На Покутті і Гуцульщині її називають м'яко і ніжно з місцевим присмаком — *фіявка*. У сусідній Буковині уже більш поширена своя специфічна оригінальна назва *гарофія*, *гарафінчик*, *гарафіна*. Гарафінчик — для дітей, гарофія — для юнаків та дівчат, гарафіна — для старих. Саме від цієї квітки тут поширене ім'я — Гарафіна. Хоча, найімовірніше, назва самої квітки походить від іншого жіночого імені Агафія (Аграфія, Аграфена, Арапина).

У Київській Русі день Аграфени-купальниці і владичиці вогню (6 липня за новим стилем) вважався найкращою порою року для збору чарівного і цілющого зілля. У травників цей день і по нині зветься Аграфена — зле коріння. Саме на нього та наступний за ним день Івана Купали (7 липня) — час наймасовішого цвітіння трав. У святкуванні дня Івана Купала поєдналися християнські і язичницькі вірування. Іван — Іоан Хреститель, який «купав», тобто хрестив у водах Йордану Христа, і Купала — язичницький бог, якому у давні часи «благодаріння і жертви в начале жатв приносили».

Буковинка Гарафія Маковій у своїх етнографічних студіях зазначає, що де ступала поборниця усякого вогню свята Агафія, то там і виростала гарофія, і так намножилась по усій землі, щоб народ і його здобутки захищати від сороміцького та знищувального вогню. Тому гарофію пов'язують з днем святої Агафії, коли хлопці та дівчата розтирають у руках і опускають у ріку квіти гарофії, аби сльози та сором почерез гріхи роду позмивала вода, очистила долю через долоні, щоб весілля не розбілося, честі до вінця дівчині ніхто не урвав, лихий хвостом не «переблагословив» дороги, не міг ніхто вплинути чарами.

— Середняк за вогонь у хозяйстві си пужив (боявся), — продовжує розповідь Г. Маковій словами старенької односельчанки Маргаліни. — То на празникування святої Агафії до святої води капали воску із великодньої свічі, додавали попіл із спалених навхрест цвіток гарофії і скроплювали усе господарство, приказуючи:

*Свята Агафіє, від вогню надіє,
Силою Господньою захисти.*

Свята Аграфена, вважають старенькі, має Богом дарований вогонь для спалювання гріхів, що над душею витають при її відході на той світ. Гарофія — квітка вогню, то ж ті, що найбільше уже думають про відхід до Царства Небесного, піднесли квітку гарофію і до рук святої Аграфени, де вона призвичаїлася як гарафіна. І нею прокурюють хату при недугах, скроплюють відваром оселю важко хворої чи старенької людини, змивають голову, ноги чи й усе тіло.

У полі чи у лісі фіалка променить великий заряд світла. Гарофія —

квітка вогняна. Щоб оберігала від Небесного Вогню — тобто від блискавиці, її з поля чи лісу до свого городчика перенесли.

Промінь Божий — так ще називають фіалку.

— Там вогонь з неба падає, де гарофія є, вона його в землю перетягує, бити нечистого, — записали від старожилів.

Цвіте в полі гарафінчик, у зеленім лузі.

Не дай, Боже, нам всім бути у сердечній тузі.

Чорна туча си з'явила, б'є вогнем із Неба —

Проти тучі гарафінчик припрошати треба.

Проти тучі, граду — гарафінчик з шуткою святою*

Просим тя, Небесний Царю, розв'яжи з бідю.

Виставляли діти свячену вербу на обійсті, сушені стебла гарафінчиків та кидали горіхами, коли небо оперізували блискавиці і ось-ось міг би витовкти усе град. Кінчалася негода — все те збирали для іншого негожого часу.

Шутку і освячені на свято Маковія гарафінчики кладуть за образи (ікони).

— Гарофця! Гарофчик! — зривають діточки, осіняють хресним знаменем і вкидають собі у пазуху: «Би туча (блискавка) не вбила!» — приказують при тім. Так же вкидають у пазуху жінки та чоловіки, «аби напасті минути, злого поговору». Лиш старенькі несуть додому у руці, сушать за образами (іконами), а висушену квітку вкидають до речей на останню дорогу: «На добрий перехід».

Не відстає від своєї лісової посестри польова фіалка, яка своїми корінцями також працює на збереження і кріплення землі, бо ці корінці мають від неба силу примагнічувати до себе підземні пори землі і таким чином зцементовувати, спресовувати те, що розмокає, розсипається.

Корінець втягує до стебельця, стебельце ллє світло згори на висвітлення підземної чорноти. Люди знали із давніх-давен, що гарофії знешкоджують собою блискавиці.

Однак, існує і повір'я, що придомлювати фіалку не варто, бо несе вона в собі фатальну енергію. Чорний заряд блискавиць вона дійсно збирає на себе. І йде він на квітку з гостроверхої точки досить розширеним конусом, який розряджається небезпечно коло хати, де скупчується досить багато руйнівної сили. В полі ті чорноти поступово втягуються у землю. У городчику — затягуються з людей людськими гріхами.

За народним сонником, фіалка приносить радість. Якщо її носити з собою, це принесе щастя і везіння в житті. Квітка асоціюється з заходом сонця і сумерками, тому треба її ставити на алтар, якщо займатися чаклунством у цей час. Раніше масло фіалки вважалося священним

маслом богині чаклунів і відьом. Воно має здатність причаровувати в любовних ритуалах. Щоб причарувати когось, потрібно під час сну бризнути на його повіки соком фіалки, а потім, коли він прокинеться, прийти і стати перед ним. Щоб привернути увагу коханої людини, фіалку разом з лавандою іноді вміщують у мішечки з сухими травами. Нерідко це спричинює сильнодіючу збуджувальну дію.

Отож нічого незвичного нема в тому, що ці маленькі рослини мали фанатичних прихильників у всі часи. Древні народи любили скромні фіалки, незабудки та маргаритки набагато більше, ніж пишні великі і яскраві квіти, гідні райських садів.

Але мало хто підозрює, свідками яких світових пристрастей були ці маленькі скромниці. Серед них помітне місце посідають і *триколірні фіалки* (*Viola tricolor* L.) — невеликі однорічні рослини, віночки квіток яких складаються з п'яти нерівних пелюсток різного кольору. Дві верхні пелюстки оберненояцевидні, найчастіше синьо-фіолетові, дві бокові — еліптичні, жовті або фіолетові, нижня пелюстка трикутна, крупніша за інші, біля основи жовта, по краях фіолетова з синюватою шпоркою. Можуть спостерігатися й інші поєднання барв.

Квіти триколірної фіалки несуть у собі всі кольори веселки. Вони неначе милі дитячі личка, дивляться на нас з цікавістю і здивуванням, коли наш погляд зупиняється на них. Їх українці ласкаво називають *братчики*, *братику*, *брат-і-сестра*, *Іван-та-Марія*, *удодів чобіт*, *полуцвіт*, *золотуха*, а росіяни — *Анютині глазки* (*оченята*).

Символ нерозлучності поєднано і в інших, більш ранніх і сьогодні уже рідковживаних назвах цієї рослини: *Купала* і *Мавка*, *Іоаким* і *Анна*, *Адріан* і *Марія*. Всі ці назви є дуже влучними і точними, бо на одному стебельці цієї рослини справді є наче дві квітки — синя й жовта, як брат із сестрою, хлопець з дівчиною.

Однак, треба мати на увазі, що під цією назвою (брат-і-сестра, Іван-та-Марія) українці підрозумівають ще декілька рослин крім триколірної фіалки: перестріч гайовий, медунку лікарську (чиї квітки спочатку рожеві, а потім стають синіми), молодило руське (з білими приквітниками і синіми квітами), шавлію лугову (з сіро-зеленими приквітниками і темно-синіми квітами). Можна з впевненістю тут говорити, що використання порівняння з братом і сестрою чи днем і ніччю викликано саме кольором рослини.

І все ж найбільше ця назва притаманна триколірній фіалці і перестрічу гайовому (*Melampyrum nemorosum* L.). Російська дослідниця Валерія Колосова у своєму авторефераті на здобуття наукового звання кандидата філологічних наук «Лексика и символика народной ботаники вос-

точных славян (на общеславянском фоне)» уточнює, що ці дві рослини відрізняються одна від іншої незвичним забарвленням органів: пелюстки фіалки мають різні барви, а у перестріча приквітники — фіолетового кольору, на відміну від нижніх зелених листків, і тому сприймаються як квіти, поряд з справжніми, жовтими квітами. Різне забарвлення пелюсток викликало й інші асоціації. Опозиція день-ніч відобразилася у фітонімах: білоруських — *день і ніч (перестріч гайовий)*, сербохорватське — *даниноћ (фіалка триколірна)*.

Таке оригінальне різноколірне забарвлення триколірної фіалки викликало на світ появу багато цікавих етиологічних легенд щодо її походження — навдивовиж подібних за сюжетом на всій східнослов'янській території.

Найбільш характерна з них стверджує, що ніби-то одного разу брат розсердився на сестру, погнався за нею і придушив її. Сестра поживкла, а він з переляку посинів.

Розповідають також, що брат і сестра, не пізнавши одне одного після довгих мандрів і тривалої розлуки, обвінчалися. Дізнавшись правду, вони перетворилися у квітку, яка називається *братки, брат-і-сестра, Іван-та-Марія*.

До нас дійшла з язичницьких часів цікава легенда.

Купальниця часто кликала небесного сторожа Сімаргла під час русалій — любовних ігор на Ра-ріку. Але лише одного разу, у ніч осіннього рівнодення, Сімаргл відгукнувся на поклик Купальниці і покинув свій пост. У ту ніч, коли вона ставала довшою за день, у світ проникло зло Чорнобога.

Через дев'ять місяців, у день літнього сонцестояння, у Купальниці народилася двійня — син Купала і дочка Кострома. Купала у стародавніх українських піснях зображувався юнаком з кудрявим волоссям і кучерявою бородою. Кострома вважалася втіленням плодючості, мала обриси молодої жінки, закутаної у білі простині, з дубовою гілкою в руках, яку скрізь супроводжували хороводи.

В день, коли народилися Купала і Кострома, починались Купальські свята. Якось в цей день до Ра-ріки, в яку у древні часи перетворився бог сонця Ра, прилетів птах смерті Сирін, який співав чудесні пісні.

Купальниця попередила маленьких Купалу і Кострому, щоб вони не слухали його пісень, бо хто ними заслухається, забуде все на світі і попрямує за ним у царство Наві (смерті). Діти проігнорували материні настанови і тайком побігли у поле послухати Сиріна. Він схопив Купалу і відніс його за тридев'ять земель.

Через багато років Кострома, яка прогулювалася по берегу Ра-ріки, сплела вінок з квітів і похвалилася, що вітер ні за що не зірве його з її голови, і що вона ніколи не вийде заміж.

Вітер, розсерджений зухвальством дівчини, миттєво зірвав з її голови вінок і кинув його у воду.

Купала, який в цей час пропливав у лодці по Ра-ріці, підбрав вінок, що означало за тодішніми народними звичаями: він повинен одружитися на дівчині, котра сплела вінок і пустила його по воді.

Кострома не впізнала брата, а він — сестру, тому невдовзі відбулося весілля, після якого молоді дізналися, що вони брат і сестра. Тоді вони вирішили покінчити з собою і втопилися у Ра-ріці.

Кострома перетворилася у русалку (мавку). Бог неба Вишень, жжалівшись, перетворив Купалу і Кострому у квітку *Купала-і-Мавка*, яка пізніше дістала ще назву *Іван-і-Марія*.

Можливо, оця легенда спонукала відомого російського письменника Олексія Михайловича Толстого написати казку про Івана та Марію.

Особливо багато історій про братика і сестричку у подібних ситуаціях в різних варіантах переспівується в українських народних піснях. Серед 200 народних пісень, зібраних Марком Вовчком, одна з них розказує, як якийсь козак знайшов собі гарну дівчину і оженився з нею. Побравшись, вони почали розпитувати одне одного про свій рід. Козак признався, що він попенко з Києва на прізвище Іваненко, а дівчина розказала, що вона з Києва попівна на прізвище Іванівна. Тоді вони розійшлися по горах і стали квітками братик-та-сестричка: брат став жовтим листком, а сестра синім. Хто зірве ту квітку, той спом'яне їх і помолиться за них Богу. На Лемківщині колись була популярною більш зворушлива легенда про *братки*. Були собі брат і сестра, і вирушили вони в мандри в різні сторони. Довго вони так мандрували, і коли згодом випадково зустрілися, то зовсім не впізнали одне одного. Між тим, сестра сподобалась братові, вони повінчалися і мирно зажили собі, як чоловік із жінкою. Та коли, з плином часу, дізналися, що вони — брат і сестра, то їм стало дуже соромно, і брат каже сестрі: «Ну, сестро, ходімо в поле, посіємось: ти квітнутимеш ліловим квітом, а я — жовтим».

На Поділлі пов'язують походження квітів брат-і-сестра з загарбницькими набігами на нашу землю турків і татар. Одна з легенд оповідає, що коли в черговий раз ханська орда поверталася додому з багатим ясиром, у натовпі полонених йшла на чужину чорноброва дівчина. Боса, з розпатланим на голові волоссям. Поливала слізьми свої сліди. Поруч з нею їхав на коні молодий яничар і не спускав очей з дівчини, не міг

намилуватися її красою. При нагоді кидав дівчині кусок їжі. Вона якось вирізняла того яничара серед дикої юрби, але чому, пояснити собі не вміла. Щось під серцем її в'ялило, а чому — не знала.

Ханська орда зупинилася в степу на ночівлю. Ще звечора яничар заговорив до дівчини її мовою. Він намовляв її на нічну втечу, обіцяв її любити вічно і оженитися з нею, коли пощастить їм повернутися в Україну. Дівчина погодилася. Коли втомлені довгою дорогою бусурмани поснули покотом, як ті барани, то яничар підкинув дівчині турецький одяг. І вони щасливо вислизнули з табору. Бігли щосили, збивали ноги, падали, задихалися, але бажання волі додавало їм сили.

До ранку вони пройшли великий шмат дороги та й вибилися з сил. Боялися погоні, то сховалися у густих заростях. Сіли поруч. Втома клонила їх до солодкого сну. Обняв яничар красуню і цілував її в очі. Вона не заперечувала. І стала дівчина жінкою яничара. Почали вони говорити. Яничар повідав, як малим його схопили турки. Пригадував ще, як виглядало їх село, хата над потоком, груша висока така під хатою, кузня. Вислухала вона, тяжко заридала і закричала не своїм голосом:

— Ми вчинили з тобою найгірший гріх!.. Ти мій старший брат... Найздохнуть клятї бусурмани! Це через них! Найнебо спопелить наші грішні душі!..

Ходім, брате, горою, гей!

Ходім, брате, горою,

Розсіємось травою.

А ти будеш синій цвіт, гей!

А я буду жовтий цвіт.

Та й звеселим білий світ.

Будуть люди квітки рвати, гей!

Будуть з нас гріхи знімати,

Будуть про нас споминати.

І вирости з них не знанії ще на землі квіти *брат-і-сестра*.

У багатьох селах їх називають *братчики*. Ростуть собі на полях та пагорбах. Кожна квітка цвіте подвійними кольорами: фіолетовим і жовтим або синім і жовтим.

Про те, що триколірна фіалка народжена трагічним коханням розповідають і наші сусіди росіяни. Вони називають квіти Іван-та Марії *Анютиними глазками*. Хто насправді була та Анюта, відповідь уже навряд чи колись вдасться відшукати, хоча за легендою у цій чарівній квітці відбилися три періоди життя дівчини Анюти з добрим серцем і довірливими променистими очима. Якого все таки в неї були кольору очі, важко сказати, бо нема такого відтінку, який би не грав на пелюстках квітки.

Жила вона у селі, кожному слову вірила, будь-якому вчинку знаходила виправдання. На свою біду зустріла вона підступного залицяльника, який розбудив у дівчині перше почуття кохання. Всім серцем, всією душею потяглася Анюта до юнака, а він злякався: поспішив у дорогу ніби-то через невідкладні справи, обіцяючи обов'язково повернутися до дівчини.

Довго виглядала Анюта з дороги свого коханого і тихо згасала від болю та суму. Коли померла, на її могилі появились квіти, у триколірних пелюстках яких відбилися надія, здивування і смуток.

Подібний сюжет містить також легенда, яка оповідає, що у квітку перетворилася вірна дівчина Анюта, яка провела колись свого нареченого на захист рідного краю, який так і не повернувся назад додому. І тепер, як і багато років тому, стоять Анютині квіти біля дороги, з надією дивляючись вдалину.

У середньовіччя братки починають відігравати помітну роль у християнському світі і дістають назву *квітки святої Трійці*. Тодішні християни бачили у темній плямці, яка знаходиться в середині квітки, трикутник і порівнювали його із всевидючим оком, а в розводах барви навколо нього — саяво, яке йде від нього. Трикутник, на їх переконання, зображує три обличчя святої Трійці, яка бере свій початок із всевидючого ока Бога Отця.

Треба зазначити, що в середні віки триколірна фіалка була оточена ореолом таємничості і в одному з монастирів трапистів можна було бачити на стіні велике зображення квітки з мертвою головою у центрі і написом: «Пам'ятай про смерть!»

Зі смертю пов'язані народні легенди про триколірну фіалку, які асоціюються з мачухою. Вони не характерні для східнослов'янського ареалу: сербохорватська *маћахица*, чеська *macoska*.

Зла мачуха (нижній широкий листок квітки) і її дочки (дві сусідні пелюстки) були покарані за несправедливість — ці пелюстки, раніше розміщені наверху, перемістилися вниз, а падчериці (дві маленькі зсунуті разом пелюстки) зайняли верхнє місце.

Німці також називають триколірну фіалку *мачухою* і пояснюють її походження не менш оригінально за чехів і югославів.

Нижня, найкрупніша і найкрасивіша пелюстка — це пишно одягнена мачуха. Дві вищі не менш красиво забарвлені пелюстки — це її дочки. А дві найвищі біленькі пелюстки, як би вилинялі, з ліловим відтінком — це її бідно одягнені пасербиці.

Легенда стверджує, що колись раніше мачуха знаходилася наверху, а бідні падчурки знизу, але Бог пожалів бідних, забутих і покинутих

дівчат і перевернув квітку, при цьому злій мачусі встромив шпору, яка її постійно зачіпає і турбує, а її рідним дочкам приліпив ненависні вусики.

У Франції і Англії ці квіти називають *думкою* і дарують при розлуці на пам'ять. Поки зберігаються квіти у шкатулці, між сторінками книг, до тих пір живе любов і вірність. У всіх народів світу ці квіти — символ оживаючої навесні природи.

Іван-і-Марія одна із широко вживаних в Україні, Росії і Білорусі антидемонічних трав. Чаклуни переконують, що свіжа квітка на думки людини практично не діє, тому використовується тільки у настояках. Ця трава дозволяє організму досягнути гармонії Інь і Янь-енергії, щастя в житті, притягує до неї те, чого їй не вистачає.

Нечисть вона забирає за рахунок того, що ліквідує з допомогою резервів самого організму енергетичні дари, в які проникає зло. Заспокоює нервову систему, при постійному вживанні цієї трави людина помітно кращає.

Але свої сили трава зберігає дуже недовго. Зібравши її біля дня Івана Купала (коли вона дозріває), нею можна повноцінно користуватися не більше місяця. У засушеному вигляді вона з кожним місяцем губить близько 10 процентів своїх цілющих властивостей, хоча хімічний склад її залишається попереднім. Але тим паче слід постаратися не пропустити можливості помитися віничком з триколірної фіалки ввечері на Івана Купала, щоб змити з себе те, що пристало до організму і пожирає красу і благополуччя.

Російський письменник Володимир Солоухін у повісті «Трава» цитує друга-письменника Борахвостова, який допомагав йому різними матеріалами у підготовці книги: «Звіробій, желізняк, чебрець, золототисячник, чорнобильник, шалфей, калачики, ромашка, наперстянка, стародуб і триколірна фіалка — за народним повір'ям — бувають лише лікувальними у тому випадку, якщо вони зірвані після чергової горобиної ночі.

Тоді я став цікавитися — чому? Інтелігенти пояснюють це тим, що атмосферна електроенергія впливає на життя рослин.

Методика технологій лікування, крім прийому в середину, полягає в тому, що таку траву чи її коріння потрібно загорнути в чисту ганчірку і після відповідної обробки знахаркою, яка вимовляє пошепки слова таємничого замовляння, необхідно підвісити на гайтан натільного хреста.

Кажуть, допомагає. Сам носив, але не зрозумів. Чи то допомогла трава на шиї, чи міцний дитячий організм, але вилікувався від лихоманки, яка мучила більше двох місяців».

*Освячена верба на Вербну Неділю

**навмання

Цибуля ведмежа

АННЬОЮ весною, коли ще тільки в лісі появляються після довгої зимової сплячки перші сміливі підсніжники, їм назустріч поспішає неначе виклик дивна і загадкова рослина, яку дуже легко впізнати за двома листками (рідко коли їх є один або три), надзвичайно подібними до конвалії. Іноді поміж оцими листками трапляються стрілки, на кінцях яких ніби хтось одягнув ковпачок. Якщо його розгорнути, то під ним можна побачити багато бутонів. У природі ковпачок неначе роздвоюється і відгинається вниз, а з-під нього показується парасолька чудесних білих квіток, влаштованих так же, як у сімейства лілійних, до якого і відноситься рослина...

Будова суцвіття і наявність ковпачка не залишає сумнівів, що перед нами — представник роду цибуля чи часник. І насправді смак і запах весняного трав'яного прищельця завдяки вмісту ефірного масла точнісінько як у часника — ото й часто його називають *ведмежим, гадючим, гадячим, диким чи лісовим часником*, однак за пряногостре листя все ж багато народів знає траву, як *цибулю* або *ведмежу цибулю* чи *єврейську цибулю*. Вчені ботаніки для офіційної назви зупинилися як на найбільш вживаній і характерній — *ведмежа цибуля (Allium ursinum L.)*. Походження такої оригінальної назви рослини має двояке пояснення: перше, що ведмежа означає дика, зла; друге, що це ведмежа трава, яку після зимової сплячки охоче відвідує ведмідь і з задоволенням нею смакує. Правда, інколи виснажений за зиму організм звіра після цього ніяк не може очистити свій шлунок, але й особливого вибору у ведмедя в цей час нема, адже ведмежа цибуля однією з перших серед рослинного світу вилазить із землі маленькими зеленими стрілками листя. Поки інші трави ще не проснулися, і стоять її зарості, щоб з приходом інших рослин відцвісти і дати їм місце.

У Карпатах росте також найближчий родич і товариш ведмежої цибулі *цибуля переможна — побідник, чісник-побідник* (їх розрізнити не

завжди вдається навіть і спеціалістам). Пояснюється така оригінальна назва з натяком на переможну силу рослини просто: наявний на кінчику стрілки ковпачок з квітками нагадує за своєю будовою спис Юрія (Григорія) Переможця.

Ведмежа та переможна цибулі відомі в Україні і як *левурда*, *цибуля левурда*. Прикарпатський поет з Калуша Ігор Гаврилюк написав для дітей про цю чудесну траву для своїх двох внучат та всіх маленьких українців захоплюючого вірша:

Шурхоче листя: шурх-шурх-шурх!
Ведмідь шукає черемшу,
А цибулиночки малі
Десь заховалися в землі,
І лиш старі сліпі кроти
Їх годні швидко віднайти.
Тож вуйко дуже поспіша, —*
Йому смакує черемша.
І поки спати він не ліг
На цілу зиму у барліг,
Шукає лі-со-вий ґазда:
Де ж заховалась левурда?
...Шурхоче листя: шурх-шурх-шурх!..
Ведмідь шукає черемшу.

Саме *черемшою* називають ведмежу цибулю найчастіше у багатьох місцях України, Білорусі та Росії (особливо у Сибірі та на Далекому Сході, куди здавна доля масово закидала українців).

До річч, недалеко від Чивиркуйської затоки на Байкалі дві річки називаються Велика і Мала Черемшанка. По їхніх берегах навколо черемша росте величезними полями, на котрих її колись так було багато, що вистачило б, мабуть, не тільки на Сибір, а й на всю Росію. Там цю корисну траву заготовляють і малі, і старі, бо добре знають як їй дати толк, щоб вона пригодилася і в харчуванні, і в чаклунстві. Ото й не дивно, що на безмежних східноазіатських просторах народилася лакська народна казка, яка розповідає, що із одного аулу пішли дівчата у ліс за черемшою, а щоб веселіше було, взяли з собою сусідського хлопчика Цінціра, який був хоч і малий, але відзначався спритністю і кмітливістю.

Рвала дівтора весь день черемшу і не помітила, як наступила ніч. Довго малеча блукала лісом, аж поки не побачила пізно вночі у лісовій гущі вогник. Побігла на нього, дивиться: стоїть старезна хата, а на порозі зубаста баба. То була відьма. Вона заманила дітей в хату і хотіла їх з'їсти,

але завдяки винахідливості хлопчика Цінціра їй не вдали. Чимало прикладів цього наводить відомий дослідник Михайло Золотницький. ося здійснити злі наміри. закінчилося все тим, що зла баба втопилася у ріці, а діти забрали додому не тільки черемшу і ягоди, а й золото і самоцвіти, і багатий одяг. Всього у відьми у скринях повно було. Та відьма була чаклунка і все добро у неї було зачароване. З тим і додому повернулися.

Для тих, хто, як і герої казки, хотів би поласувати свіжою черемшою та не втрапити у руки відьми, треба бути у лісі обачним, вести себе обережно та пам'ятати, що час вегетації ведмежої цибулі дуже короткий — у березні-квітні вона випускає листя, а уже у травні відцвітає і втікає під землю.

Саме ранньою весною її збирають, заморожують і сушать, а ще солять, маринують, квасять і виготовляють магічне зілля. Ведмежа цибуля дійсно є рослиною надзвичайно корисною і смачною та інколи незамінною у кулінарії. Так виглядає, що природа наче поспішила не те жартома, не те насправді у перші ж весняні дні відразу однією рослиною втішити наше око красивими квітами і яскравою зеленню листків та одночасно збагатити ослаблені за зиму організми людей і тварин поживними вітамінами, особливо надзвичайно корисним вітаміном С, якого у її листках міститься у 10-15 разів більше ніж у плодах лимона чи апельсина. А ще листя багате на ефірні масла і фітонциди, вітаміни, ферменти (лізоцим). У народній медицині ведмежу цибулю застосовують як ефективний бактерицидний і протицинговий засіб. Історія пам'ятає яскравий і переконливий приклад, коли учасники першої Камчатської експедиції під командуванням Берінга всього за два тижні виликувалися саме черемшою від важкої цинги.

Різні медичні довідники стверджують, що препарати цибулі ведмежої стимулюють виділення шлункового соку і жовчі, посилюють перистальтику кишечника, знищують патогенну флору кишок і сприяють розвитку нормальної флори кишечника, пагубно діють на аскарид (сприяють виведенню з кишечника гостриків), знижують артеріальний тиск, розширюють кровоносні судини, сповільнюють ритм і збільшують амплітуду серцевих скорочень, розріджують харкотиння. Їх також застосовують при анорексії, проносах, гастритах, гіпертонічній хворобі, атеросклерозі, грипі, бронхіті, пневмонії, дизентерії, кашлі, глистній інвазії, себорей, гнійних ранах і виразках, мікозах, корості, випаданні волосся, для запобігання вагітності (місцево). Її ефірне масло придатне для лікування гнійних ран, виразок, пролежнів і т.д. Препарати з рослини допомагають при водянці, хворобах легень, а також для очищення нирок і мочевого пузиря.

Вважається також, що ведмежа цибуля виганяє з організму шлаки і все зайве, що назбиралося в організмі. Найяскравіше вираженою силою трави саме є очищення... очищення простору, приміщень і організму, а ще висушена черемша використовується у магії для підсилення, соляна tinktura — для позбавлення негативної енергії. Приправи з неї у блюдах є захисними, що ліквідують наврочення, наговори, всякі бріхні та наклепи.

Черемша, як і інші рослини з гарячим, гострим, пряним, пекучим смаком та різким запахом, належить до рослин Овна (управитель Плутон) і втілює у собі вогонь, активність, лідерство, нове, перше начало, імпульс до дії.

Звичайно, найбільше використання знайшла собі черемша у кулінарії. Смак її надивовижу ніжний ранньою весною, до того ж їй майже не потрібна теплова обробка. Вживання ведмежої цибулі у їжу (їстівні всі частини рослини) підвищує апетит, збільшує секрецію перетравних залоз, посилює моторну функцію кишечника. Квіткові стрілки надзвичайно смачні, тому їх з великим задоволенням їдять діти.

Черемшу добавляють сирю в зелені салати і в гарячі блюда при самому кінці приготування.

Ведмежа цибуля — добрий консервант: потовчені або дрібно нарізані цибулини і листя зберігають м'ясо від швидкого псування.

Особливо популярною є черемша у кавказькій кухні, де застосовують як цибулини, так і стебла з листям. Їх вживають свіжими з хлібом і сіллю чи заправляють соняшниковою олією та оцтом і маринують, консервують чи солять. Млинці-піти тут набивають черешою, огірками, кусочками варених яєць і приправляють соєвим соусом чи несоудким йогуртом.

Цибулини викопують восени. Вони зовні покриті прозорими лусочками і мають цікаву особливість: цибулини витягнуті з землі завжди чисті. На них нема бруду, земля залишається тільки на тонких черенках. Викопані цибулини використовують замість часнику, а проростки — наприкінці зими вживають свіжими чи вареними. При цьому частково втрачається аромат, але зберігається смак.

Подрібнені цибулини змішують з червоним перцем, сметаною і готують дуже смачну приправу до риби і м'яса, які стать від цього більш ніжними і апетитними.

Широко застосовується черемша і в інших європейських кухнях. У Португалії, наприклад, з цією запашною зеленню запікають баклажани. Сушену траву розмелюють і приправляють страви. У салатах черемша відмінно поєднується з курятиною і свиним чи гов'язим м'я-

сом, а її аромат добре відтінює додана у невеликій кількості зелень кропу і петрушки.

Національне блюдо багатьох народів Півночі — черемша з маслом: відварене листя поливають рослинною олією і подають до столу гарячою.

Черемша на території України зустрічається великими колоніями у широколистяних і хвойних лісах Карпат, Полісся (спорадично), Лісостепу, багнистих місцях по берегах рік, озер, але може рости і на вирубах, якщо земля не вкрита дерном. Любить кислі або нейтральні ґрунти. І все ж через порівняно невеликі природні запаси ведмежої цибулі вимагає охорони, а її заготівля обмежена.

** вуйко (дядько) — так у Карпатах називають ведмедя*

*** куркемей — копчена овеча ковбаса*

Гусяча цибуля

З ПЕРШИМИ теплими весняними променями у тінистих листяних лісах, лісових ярах, гаях, дібровах і серед заростів кущів, у парках, садах, на схилах, особливо на добре угноєних землях переважної частини України, зрідка — у Степу та гірському Криму появляється один з надзвичайно красивих і цікавих підсніжників. Він є найближчим родичем конвалії і купини, нагадує тюльпан, але є значно дрібнішим і скромнішим за нього. Квітка — найменша лілія на планеті. Вона і належить до красивої і багатой родини лілійних (Liliaceae). Це найменші рослини в сімействі:

гіганти серед них ледь досягають висоти 40 см, а є й види заввишки 3 см.

Ця багаторічна ефемероїдна рослина має невеличку подовгувато-яйцевидну сіро-буру цибулину, з якої піднімається вгору всього на 10-15 сантиметрів (рідше на 25) голе стебло. Його оточують п'ять

листочків. Кожен з них виконує чітко свої обмежені функції: перший — живить цибулину; другий широколінійний, до верха короткозагострений, своєю основою обіймаючи молоду цибулину, захищає її від холоду і шкідників; третій — без пластинки, подібний на шило; два останні — лінійні чи ланцетні, супротивно відходять від основи зонтичного суцвіття, у якому на нерівних прямостоячих квітконіжках збирається від однієї до шістнадцяти надзвичайно красивих блискучо-жовтих зірочок-квіток.

Їх так українські біологи і назвали — *зірочки жовті*. Підґрунтям науковцям, звичайно, прислужилися не тільки вигляд квітки, а й її українські народні назви — *зірочник*, *звіздень жовтий*, *жовтоцвіт*, *рост підзорушний*, *гадюча цибулька*, *жовтий пролісок*, *жовтий часник*.

Зірочки жовті є гарним природнім барометром. Жовті зірчасті квіти гусячої цибулі широко розкриваються лише в сонячну погоду. Під вечір і в негоду їх суцвіття щільно закриваються, а оскільки з зовнішньої сторони пелюстки квіток зеленуваті, вони стають непомітними для ока.

Через те, що рослина появляється на світ однією з перших після тривалої зимової сплячки, українці її ще називають *жовтим підсніжником* та *жовтим підсніжним дзвіночком*.

А ось на Покутті і Гуцульщині рослина широковідома як гусяча цибуля. Вона повністю відповідає науковій латинській назві *Gagea lutea* (L.) Ker-Gawl, що перекладається, як *гусяча цибуля жовта*. Наукова назва роду *Gagea* дана на честь вченого Фоми Гаге. Видова назва *lutea* в перекладі означає жовта.

В окремих регіонах України квітку ще називають *гусятником*.

Чому рослину назвали цибулею, зрозуміло будь-кому: за невелику цибулинку, що залишається у землі зимувати. Хоча знайти пояснення тому, чому вона стала гусячою теж не так уже й важко. Рослину дуже любляють ці птахи. Досить поспостерігати за новим гусячим виводком навесні у селях, де ще росте ця трава, і все стає зрозумілим. Гусенята, як кулі, летять до жовтих зірочок і миттю та з великим задоволенням їх скльовують.

Колись, як наша земля була багатою на жовті зірочки, навесні на лугах і лісових галявинах ними вгамовували голод і табуни диких гусей. Їх повернення додому після тривалого і виснажливого перельоту з теплого вирію мальовниче і образно змальовує українська народна пісня:

*Ой, летіли дикі гуси,
Ой, летіли у неділю дощову.
Впало пір'я на подвір'я,
Закотилось, як повір'я, у траву.*

*Ой, летіли дикі гуси,
Ой, летіли дикі гуси через ліс...
Ой, летіли до світання
Дикі гуси через марево ночей...*

Перед дальшими своїми мандрями саме на світанку вони радо вони щипали жовтозоряну траву. Про це навіть підкреслює українська народна назва квітки — снідок (від древньоруського *снєдь* — сніда-нок), снідок жовтий, снідок жовтий гусячий. Ось звідки і пішли наукова і народні назви цієї ранньовесняної квітки.

Гусяча цибулька є ранньоквітучим медоносом. У старі часи, особливо у неврожайні роки, гусячою цибулею, як цінним харчовим продуктом, не гребували і селяни, які викопували цибулини цієї рослини, сушили, розмелювали і примішували до хліба. Вся рослина містить часникове масло, в складі якого є сірка. Її цибулинки і листя їстівні. Дрібні цибулини їстівні у вареному і печеному вигляді. Листя зі своєрідним часниковим запахом придатні для приготування салатів.

А. Рилов. У блакитному просторі. Третьяковська галерея. Москва

Ось лише один з багатьох рецептів: гусяча цибуля — 25 г, яйце — 1, голандський сир — 35 г, салатна заправка — 10 г, сіль. Листя гусячої цибулі перебрати, промити, дрібно нарізати, з'єднати з посіченими вареними яйцями і потертим голандським сиром, заправити салатною заправкою, посолити до смаку.

Такий салат крім того, що є досить смачним, поживним і щедро збагачує організм ранньою весною цінними вітамінами, має ще й добрий профілактичний характер, бо попереджує виникнення багатьох захворювань.

Тому гусячу цибулю часто використовують і з лікувальною метою. Відвар цибулин рослини, які заготовляють навесні (до цвітіння) і восени, вживають при водянці, жовтусі, бронхіальній астмі. Відвар цибулин у молоці дають дітям у невеликих дозах при епілепсії. Для загоєння ран застосовують подрібнені цибулинки.

Нарцис

ВЕСЕЛИТЬСЯ пустиня та пуща, і радітиме степ, і зацвіте, мов нарцис, — розцвітаючи, буде цвісти та радіти, буде вітих та співання, бо дана йому буде слава Лівану, пишнота Кармелу й Сарону, — вони бачитимуть славу Господа, велич нашого Бога!» — так, відкриваючи другу книгу своїх віщувань, пророк Ісайя змальовує величну картину перетворення сухої пустині у прекрасну квітучу долину нарцисів і припинення всіх

бід людських, які терпів єврейський народ через хвороби, приниження і знущання у Вавілонському полоні, з якого саме даною пустинею він повернеться в мирі і радості у рідний Сіон.

У цій вікамі бажаній євреями місцині Таємничий Наречений із книги «Пісні над піснями» на лоні природи скромно представляє самого себе дітям незачепленої природи, заявляючи про себе: «Я нарцис Саронський, лілія долин».

Оріген коментує ці слова так: «Заради мене, що знаходжуся внизу, Бог сходить в долину, і, прийшовши в долину, робиться нарцисом і лілією. Замість дерева життя, яке росте у Божому раю, він став квіткою всього поля, тобто Всесвіту і всієї Землі. Бо що може бути квіткою світу у такій мірі, як ім'я Христове?».

Нарцис як бачимо ще з ранніх біблійних часів належить до благословенних рослин. Його, як і значну частину білих квітів, присвячують Пречистій Богородиці Марії. Білий колір традиційно символізує чистоту і непорочність, що в релігійній народній свідомості співзвучне з ідеєю непорочного зачаття.

Тому художники Середньовіччя, відтворюючи сцени розп'яття чи оплакування Ісуса Христа, часто вписували у пейзаж Голгофи розквітлі нарциси, як це бачимо, наприклад, на картині «Розп'яття» німецького живописця Вольфганга Кроделя Старшого (народився близько 1500 року в Шеєнберзі, помер там же після 1561 року). На передньому плані біля ступнів ніг жінок яскраво виблискують білим цвітом саме нарциси.

Tis Panagias krinos — така одна з народних назв нарциса, що в буквальному перекладі означає *лілія Богородиці*. Оскільки у традиційній

уяві Пречиста Марія є помічницею і заступницею, іноді навіть перед самим Богом, не дивно, що багато лікарських рослин, які носять ім'я Богородиці, в тому числі і нарцис, широко використовуються у народній медицині проти різних болячок, які сприймаються як Божя кара.

Гордий нарцис ще називають улюбленцем Магомета. Сам Магомет сказав про нього: «У кого два хліба, той нехай продасть один, щоб купити квітку нарциса, бо хліб — їжа для тіла, а нарцис — їжа для душі». Тому в ісламі нарцис служить емблемою непохитної вірності.

У древній Персії рослина вважалася квіткою юності, а персидський цар Кір Великий назвав її «витвором краси, безмертною насолодою».

Як бачимо, краса, витонченість і приємний запах цієї квітки спричинили до бурхливого захоплення нею ще на зорі людської цивілізації, але водночас своїй немеркнучій славі та популярності вона завдячує і все-світньовідомому древньогрецькому міфу про самозакоханого юнака Нарциса, перетвореного богинею кохання Афродітою у квітку.

Трапалося то так. Батьки красеня Нарциса беотійський річковий бог Кефіс і німфа Ліріопіа (варіант — Ліріоесса) попросили віщуна Тиресія відкрити майбутнє їх дитини і дізналися від нього, що хлопець проживе до старості, якщо ніколи не побачить свого обличчя. У ті часи це було не таке вже аж надважке завдання: людство тоді дзеркал ще не знало.

Дане віщування було відголоском первіснообщинної магії, яка навіювала людині панічну боязнь побачити своє відображення, яке було наче двійником людини, його другим «я», яке перебуває десь зовні і може в будь-яку хвилину нашкодити самій людині.

Нарциса, звісно, віщування не особливо турбували. Він виріс юнаком надзвичайної краси, тому й не дивно, що його кохання добивалося багато дівчат і жінок, але він був до всіх них байдужий і холодний.

Одного разу, коли він заблудився у густому лісі під час полювання, побачила його німфа Ехо. Німфа не могла сама заговорити з Нарцисом, бо на ній тяжіла кара богині Гери: вона повинна була мовчати, а відповідаючи на запитання, могла лише повторювати їх останні слова і склади. Схована у лісовій гущавині прекрасна німфа з захопленням дивилась на стрункого красеня-юнака. Коли після декількох перекинутих зі свого сховку фраз з Нарцисом, вона наважилася вийти назустріч йому, він гнівно відштовхнув її і поспішно сховався у темному лісі.

Від горя Ехо висохла так, що від неї залишився тільки голос. Ображена німфа попросила богиню Афродіту покарати юнака. Афродіта, котру всі любили і яка сама вміла любити, з розумінням поставилася до її болю.

Якось під час полювання Нарцис підійшов до чистого струмка і захотів напиться холодної води. Ще ні разу не торкалися вод цього струмка ні пастух, ні гірські кози, ні разу не падала в струмок зламана гілка, навіть вітер не заносив у струмок пелюсток пишних квітів. Вода його була чиста і прозора.

Нагнувся Нарцис до струмка, спершись руками на камінь, що виступав з води, і відзеркалився у струмку весь, в усій своїй красі. Отут-то і спіткала його кара Афродіти.

З подивом дивився він на своє відображення у воді, яке манило його, кликало, простягало до нього руки. Нахилився Нарцис до дзеркала води, щоб поцілувати своє відображення, але поцілував тільки холодну, прозору воду струмка. Все забув Нарцис. Він не відходив від джерела, не відриваючись, милувався сам собою, перестав їсти, пити і спати. Нарешті, повний відчаю, вигукнув Нарцис, простягаючи руки до свого відображення:

— Ох, хто страждав так жорстоко! Нас розділяють не гори, не моря, а тільки смужка води, і все ж не можемо ми бути з тобою разом. Вийди ж із струмка!

Але його мольба була напрасною. Замислився Нарцис, дивлячись на своє відображення у воді. Раптом жажлива думка прийшла йому в голову, і тихо прошепотів він своєму віддзеркаленому двійнику, нахилиючись до самої води:

— О, горе! Я боюсь, чи не покохав я самого себе. Я почуваю, що небагато залишилося мені жити. Ледве розцвівши, зів'яну я і зійду в похмуре царство тіней. Смерть не лякає мене, смерть принесе кінець мукам моїм.

Залишили сили Нарциса, схилилась його голова на зелену прибережну траву, і темрява смерті закрила його очі. Вмер Нарцис. Плакали в лісі німфи і плакала Ехо. Приготували німфи юному Нарцису могилу, але коли прийшли по його тіло, то не знайшли його. На тому місці, де схилилась на траву голова Нарциса, виросла біла запашна квітка — квітка смерті. Нарцисом називають її.

Так міф пояснює походження поширеної у Греції красивої, але холодної квітки.

Судячи з імені героя, міф про Нарциса має доантичне походження. Народна етимологія зблизила ім'я Нарцис з грецьким *narcao*, яке перекладається як *бути під наркозом, одурманювати, приголомшувати*. Однак ім'я *Narcissus* не зовсім грецьке. Воно пов'язане з персидським *nargis* — *ціпенити, застивати*.

Витончений ніжний біло-жовтий нарцис має різкий, справді одур-

манючий запах, який у нервових людей викликає головний біль, що, можливо, і послужило одним із джерел міфу. Тим більше, що з рослини виготовляють сильнодіюче масло, яке належить до речовин наркотичного типу. Вважають, що воно приносить мир, спокій і гармонію, заспокоює нервову систему і дає відпочинок свідомості.

Власне наукова назва *Narcissus poeticus* походить від двох слів: *narcao i poeticus*. Друге слово означає поетичний, бо жодна квітка, крім троянди, так не оспівана у поезії, міфах і легендах світу, як ця. Їх першооснову все таки поклали древні елліни. Від них назва квітки носить узагальнене образно-метафоричне значення: назвати людину нарцисом — означає сказати про неї, що вона є самозакоханою і егоїстичною.

В античних міфах такі юнаки своєю фізичною красою приносили задоволення богиням. На протигагу героїчним персонажам міфів, вони не мали сили волі і характеру, їм не вистачало індивідуальності й ініціативи. Своєю безвольною поведінкою вони породили серед людей таке явище як нарцисизм. Так тепер називають юнаків незалежно від їх імені, які можуть тільки прислужувати, виконувати чийсь волю і при цьому мати явне нарцисичне самозадоволення і самоочарування. Ініціатива ніколи не виходить від них. Вони завжди є жертвами, які помирають, як чарівні квіти.

Намагаючись осмислити таку поведінку раціоналістично, історію Нарциса викладали ще й таким чином: у Нарциса була улюблена сестра-близнюк. Коли дівчина несподівано померла, сумуючий без неї Нарцис побачив своє відображення у плесі джерела і, прийнявши його за образ сестри, став постійно дивитися на воду і помер від горя (у глибокому відчаї кинувся у воду, немов у обійми рідної сестри)... Тут слід звернути увагу на те, що у даному міфі, як і в багатьох інших древньогрецьких і древньоримських розповідях, ім'я німфи Ехо уже не згадується.

Відомий також міф про смерть Нарциса, яка спіткала його за те, що він відхилив любов юнака Амінія, через що той покінчив життя самогубством. Нарцис був невблаганним, бо закохався у власне відображення і, розуміючи безнадійність такої любові, зарізався. Із крапель крові Нарциса виростили квіти.

З тих пір богиня помсти і відплати Фурія стала прикрашати собі голову вінками із нарцисів, а бог Плутон — обдаровувати ними своїх коханок, що служило символом швидкоплинності любові.

Вінок білих нарцисів мала у волоссі також Персефона, дочка Зевса і Деметри, коли її викрав владика підземного царства Аїд. Він змусив Персефону проковтнути декілька гранатових зерен, які спонукають

не порушувати шлюб. І хоча згодом Деметра добилась повернення дочки, та все ж Персефона могла на землі проводити з матір'ю лише певну частину року, а решту часу — царювати разом з чоловіком у підземному світі.

Коли Персефона вперше повернулася з підземного царства додому, то сніжно-білі нарциси, які були в її волоссі під час викрадення, із суму перетворились за час перебування під землею на жовті. Відтоді частина весняних нарцисів має жовті квітки. Вони нерідко служать символічним зображенням дівчини, яка усуває назавжди своїх суперниць. Таке переконання виникло, можливо, через те, що квіти нарциса, поставлені в одну вазу з іншими квітами, знищують їх. Щоб уникнути цього, перед тим, як використовувати у букеті з іншими рослинами, їх необхідно витримати в окремому посуді з водою не менше доби, поки вони не виділять слиз. Вірогідно, що Нарцис — древнє рослинне божество природи, яка постійно помирає і воскресає. Він згадується у міфі про Європу, яка насолоджувалася квіткою, перед тим, як її викрав всемогутній Зевс у вигляді бика і виніс на своїй могутній спині на острів Крит. Древні греки клали квітку на померлих і загиблих, як символ вічності.

У древніх римлян згадку про нарцис знаходимо лише у Плінія, він описує його різновиди і головним чином жовтий, батьківщиною якого вважається південь Європи, особливо Португалія. Саме жовтими нарцисами древні римляни вітали переможців у війні.

На Сході, особливо у Китаї, білий нарцис є символом нового року, радості, вдачі і щасливого шлюбу. Квіти виступають ще і як символ обіцянок — закоханий юнак дарує свій дівчині букет білих нарцисів, які розносять навколо божественний аромат і навівають романтичні фантазії. Особливо шанобливе ставлення до нарцисів спостерігається у Пруссії, де переконані, що вони приносять вірне кохання і щастя у шлюбі. Тому німецькі жінки довгі роки зберігають свій засохлий, перев'язаний стрічкою весільний букет. Крім того, на подвір'ї нового будинку вони вирощують нарцис, який привезли з батьківського дому і доглядають його із зворушливою турботою, бо від його стану та вигляду залежить, як кажуть старі люди, щастя нового будинку.

У Європі нарцис символізує також прихід весни, омолодження, довір'я, бажання взаємного кохання, симпатії, заклику «люби мене». Тому у різних країнах влаштовуються буйні свята нарцисів. У Швейцарії, наприклад, воно відбувається у першу неділю травня. В цей день двері і вікна будинків, магазинів обвішують гірляндами нарцисів. На вулицях і майданах міст та сіл відбуваються народні гуляння. Старе й мале прикрашає себе в цей день нарцисами, тому все довкілля прони-

зується їх чудесним запахом, а серця людей від нього відкриваються для любові і добра. Вважається, що хто носить на собі квітку нарциса, обов'язково доб'ється кохання дівчат (хлопців), а той, хто носить на грудях, як амулет, корінь нарциса, завжди буде любимий тими, кого він сам любить.

Нарциси, насамперед білі, тому дуже часто використовують для того, щоб приворожити коханих ще й у такий спосіб. Необхідно взяти горстку землі, якою пройшов той, у кому передбачається зародити любов. Цю землю змішати з ґрунтом, добутим з-під порога будинку, де живе хлопець чи дівчина, які палко бажають кохання. Потім у перший день нового місяця висадити цибулину нарциса, за якою дбайливо доглядати, називаючи її іменем коханого. Ніч, яка наступає за розкриттям бутона, сприятлива для любові. Спосіб цей дієвий для залучення людини з «вільним серцем». Для того, щоб розбити подружжя, використовують подібні методи, але, оскільки вони мають елементи чорної магії, їх краще не застосовувати.

Нарциси і досі трапляються в біблійній Саронській долині. Як не дивно, але нарцис, який зростає у цій низині, за своїм походженням — високогірний вид рослини. Він зустрічається в гірських системах південної частини Середньої Європи (Альпи, Балкани, Карпати), де спорадично утворює суцільні зарості на висотах від 1100 до 2060 метрів над рівнем моря.

У Карпатській дузі нарцис росте в Південних (Трансільванія, Роднайський та Марамороський масиви) і Східних Карпатах, де проходить північно-східна межа його ареалу.

У дикому стані на території України зустрічається тільки на Закарпатті, головним чином у високогірному поясі хребтів Свидовець, Марамороські Альпи і Горгани, на висотах 1300-1600 метрів над рівнем моря. Однак зрідка заходить і в альпійський пояс до 1900 метрів над рівнем моря. Окремі островці нарцисових заростей збереглися і на Закарпатській низовині. В околицях міста Хуста на Закарпатті в урочищі Кіреші Хустсько-Солотвинської котловини збереглася унікальна за своїм флористичним значенням Долина нарцисів. Загальна площа заповідного масиву, а вона включена до земель Карпатського державного заповідника, становить 256,5 гектара, висота місцевості над рівнем моря від 180 до 200 метрів.

Долина нарцисів — унікальний природний феномен. Ніде більше, в межах усього ареалу виду, крім Закарпаття, ця високогірна рослина в умовах низовини не зустрічається. Це пояснюється тим, що в часи льодовикових переміщень схили Карпат вкривалися льодовиковим по-

кривом, і високогірна флора частково спускалася на рівнину, де знайшла собі притулок. У таких сховищах збереглося до нашого часу багато високогірних видів, в тому числі нарцис у Долині нарцисів.

Навесні, коли вони тут зацвітають, тисячі людей їдуть, щоб помилуватися цим чудом природи, яке чарує райською красою і п'янить приємним небесним запахом.

Недаремно давньогрецький поет Гомер у своєму гімні на честь Деметри — богині врожайності і землеробства — називає квіти нарцисів святково-урочистим видовищем як для безсмертних, так і для простих смертних.

Про те, які супроводжують відчуття людей при їх спогляданні, можна собі уявити, наприклад, з таких рядків Дехлеві:

Очі нарцисів на лузі

сльозами рос повні.

О зрячий, бійся наступити

і розтоптати очі весни.

Популярному поету ніби вторить П. Шеллі у вірші «Міміза»:

...і красень закоханий, ніжний нарцис,

Розцвів над водою й на себе зорить,

Аж поки у пристрасті тій не згорить.

А ось Басе:

Перший сніг у саду!

Він ледь-ледь нарциса

Листки пригнув.

Скільки краси у цій квітці! Ото й не дивно, що її застосовують при лікуванні чоловічого безпліддя (для цього використовують відвар цибулини), а також при аденомі і запальювальних процесах у залозі простати. Жінкам нарцис також є досить помічним: якщо його настойкою щоденно мити груди, вони стають красивими, пружкими і в них ніколи не буде маститу і пухлин.

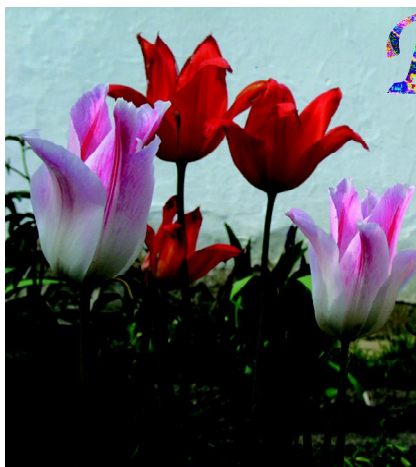
Тому квітку намагалися наблизити до себе споконвіків. Нарциси поряд з цикламенами та фіалками культивували ще у Древній Елладі.

Тепер нарцис — одна з найулюбленіших рослин квітників. Вона навіть стала символом Уельсу. Спочатку цю роль виконувала цибуля-порей. За легендою святий Давид, покровитель краю, навчив місцевих жителів малювати цю рослину на своєму одязі, щоб відрізнати один одного від ворогів-саксів (англійців). 1 березня, у день цього святого, всі мешканці Уельсу прикрашали себе такими зображеннями. Однак пізніше ця емблема поступово стала замінюватися зображенням нарциса, найвірогідніше тому, що в день Святого Давида, як правило, по-

чиналося цвітіння нарцисів.

Їх вирощують у відкритих ґрунтах. Рослина добре переносить суворі зими без будь-якого захисту від морозів. Створено багато його сортів з крупними рожевими віночками, які надають квітці особливої краси. Але треба врахувати, що в природі рослина росте поблизу водоймищ. Якщо нарцис пересадити у сухий ґрунт, він перестане цвісти, а то й зовсім загине — і не дивно: адже без води він не зможе красуватися своїм відображенням!

Тюльпан

ЕЩА ще сповна навіть не вступає у свої права, трава ледь починає зеленіти, а на газонах пишно розцвітають та гордо підносяться на високих тонких квітконіжках бокаловидні квіти тюльпанів — жовті, червоні, темно-коричневі, лілові і майже чорні чи багатобарвні полосаті і з крапинками. Мало знайдеться у світі ще таких рослин, які би настільки були любимі, настільки поширені і мали би настільки древню, захоплюючу, багату історію, яка іноді доходила до справжнього драматизму. Навіть поява пер-

шої квітки тюльпану, якщо вірити легенді про персидського принца Фархада, появилася на світ у найкритичніший момент його життя. Безтямно закоханий у прекрасну дівчину Ширін молодий царевич мріяв про щасливе життя з коханою. Однак заздрісні злі люди пустили по світу брехню ніби-то його дівчина вбита. Приголомшений горем Фархад погнав свого рвучкого коня на скелі і розбився насмерть. Саме в тому місці, де кров нещасного юнака потрапила на землю, вирости яскраві червоні тюльпани, які і стали відтоді символом пристрасного кохання.

Інша легенда, стверджує, що незрівнянні за красою червоні тюльпани, подібні до яких не ростуть ніде більше у світі, постали з дівчини Алтинай, дочки бідного чабана на гірських схилах Казахстану. Хан, побачивши красу дівчини, захотів на ній одружитися. Вона не бажала виходити заміж за нього і втекла. Довго гнався розгніваний хан із сви-

тою за Алтинай. Все далі і далі в гори втікала дочка чабана і зовсім вибилась із сил. Все ближче і ближче свита хана, ось-ось дожене її! Біля гірського потічка дівчина впала і попросила Бога: «О, Всевишній! Захисти мене від хана!» Зовсім уже близько підскакав хан до Алтинай, зіскочив з коня, але де вона? Нема дівчини. На тому місці, де стояла вона, тільки чудова червона квітка похитувалася біля гірського потоку. Вона своєю неземною красою і сонячною енергією любові обпікала не менше, ніж саме небесне світило.

Відтоді тюльпан не раз ще підкорював душі не тільки закоханих, але й королів, царів, султанів та їх численні свити, художників і поетів, багатих і бідних, обдаровував їх своєю щедрою казковою красою. Розказують, що у щільно закритому бутоні цієї квітки тривалий час було заховане людське щастя. До нього ніхто ніяк не міг ні добратися, ні навіть наблизитися жодним способом. Ніщо не допомагало: ні сила, ні хитрість, ні заклинання. Якось лугом, на якому росла чарівна квітка, проходила бідна жінка. Дуже втомлена і виснажена голодом вона ледь тягла ноги, ведучи за ручку свого маленького хлопчика. Раптом вона здалеку помітила золотистий бутончик, про який так багато чула різних оповідей від людей. Вона, звичайно, і на гадці не мала поспробувати його розкрити, але так хотілося їй зблизька глянути на квітку, яка заховала у собі щастя, якого вона ніколи в житті не відчувала і про яке мріяла не раз у важкі хвилини. Вона поволеньки, потихеньки, з завмиранням серця наблизилася до квітки... як раптом її хлопчик, побачивши блискучий бутончик, вирвався з її рук і з голосним радісним сміхом, розмахуючи ручками, кинувся до квітки. І, — о, чудо! — у ту ж хвилину бутон розкрився сам по собі... Те, чого не могли добитися ні сила, ні хитрість, ні заклинання, зробив веселий безтурботний сміх дитини.

А чи могла деінде, крім квітки тюльпана, народитися чарівна крихітка Дюймовочка? Датський письменник Ганс Крістіан Андерсен докладно про це розповів дітям світу у своїй казці «Дюймовочка». Жила одна жінка, і не було у неї дітей. А їй дуже хотілося мати дитину. Пішла вона до старої чаклунки, а та дала їй ячмінне зерно, але не просте, не таке, що росте на селянських полях і яким годують кур. Пішла жінка додому і посадила зернину у квітковий горщик. Зернина відразу дала паросток, а з нього виросла велика чудесна квітка, зовсім така, як тюльпан. Але пелюстки не розкритого бутона квітки були щільно стиснуті.

— Яка прекрасна квітка! — сказала жінка і поцілувала її яскраві барвисті пелюстки.

Як тільки вона поцілувала пелюстки, всередині бутона щось клацнуло і квітка відкрилася. Це був точнісінько тюльпан, але у самій ча-

щечці на зеленій тичинці маточки сиділа дівчинка. Була вона маленька-маленька, всього в дюйм ростом. Її так і називали Дюймовочкою. Багато потім випало на її долю цікавих і захоплюючих пригод.

У квітках тюльпана живуть також маленькі чарівні ельфи та інші крихітні фантастичні істоти. Так у Девонширі є казка, в якій розповідається, що на Заході Англії, неподалік від Тайві, жила одна добра бабуса. Її чистий будиночок стояв у чудесному саду на краю поля ельфів. У саду була велика клумба тюльпанів, за якою бабуса особливо уважно доглядала. Ельфи приносили до неї в сад малюків і вкладали спати в тюльпани: по одному ельфійському дитинчаті у квітці.

Але бабуса померла, появилася новий власник, який зовсім не дбав про квіти, а наступний за ним новий господар зовсім знищив квітники, а замість них садив овочі. Ельфи на все це дуже розсердилися і висушили грядки, а заодно і весь старий сад. Ночами вони не колисали своїх малюків на тюльпановій клумбі, але люди чули, як іноді вони співали неподалік. Тепер вони приходили на могилу бабусі, і пісня їх була сумна і журлива. Вони завжди співали у ніч перед повним місяцем. З того часу всі тюльпани втратили свою первісну чудесну красу і запах та зберегли їх настільки, щоб не бути зовсім закинутими квітниками.

Якими вони були у давні часи, йдеться в арабських казках «Тисяча і одна ніч», де тюльпан говорить келиху із старим вином: «Від мене п'яніють, не торкаючись губами!», а палаючому вогнищу: «Я горю, але не згораю!» Персидський поет Гафіз писав про тюльпан: «*З його дівочою недоторканістю не може зрівнятися навіть сама троянда*».

Нізамі:

*Глянь на щоки милої ти,
І на кожній побачиш тюльпан,
Та що там заздрісний тюльпан!
Адже там ти побачиш і сам гулістан.*

На мові квітів тюльпан є символом зосереджених роздумів, спокою, досконалої краси, доброї репутації, слави і часткою щастя. Тюльпан виступає також виразом ідеального кохання: щирого, взаємного, палкого. Жовтий тюльпан означає «Твоя усмішка, як сонячне світло!», червоний — «Зізнання в коханні або вір мені!», різнокольоровий — красиві очі.

В одному із старовинних рукописів сказано: «Ця квітка не має запаху, як красива пава — пісень. Проте тюльпан прославився красивими пелюстками, а велична пава — незвичним пір'ям».

Отож нічого дивного, що ще три тисячі років тому тюльпани уже прикрашали персидські і турецькі парадизи — сади вельмож. Під час

нічних забав під відкритим небом за наказом владик на обширні клумби тюльпанів випускали черепах з прикріпленими до панцирів запаленими свічками. Блукаючи вогники серед красивих квітів на всіх присутніх справляли незабутні враження. Так тривало багато віків, аж поки під час правління в Оттоманській імперії султана Сулеймана I не спалахнула справжня тюльпаноманія. Для правителя тюльпани вартували дорожче, ніж дорогоцінності, і набагато більше, ніж людське життя. Під страхом заслання заборонялося купувати чи продавати тюльпани за межами турецької столиці. Тому тут вони вважалися своїми квітами і ставлення до них було підкреслено вишукане. Навіть до цих пір у Туреччині склянки для чаю виготовляють у формі тюльпану.

І хоча у Персії його називали *дульбаш* або *тюрбан*, але перекладається слово саме як *турецька чалма*. І справді його класичні форми дуже нагадують цей древній центральноазійський головний убір. Саме Центральна Азія і є основним ареалом розповсюдження у природі тюльпанів. Але і Європа має свій власний жовтий гірський тюльпан, який, наприклад у Київській Русі культивували ще у XII столітті і називали *квітами «лола»* (у Турції тюльпан і досі називають «*лале*»). В різних місцях Євразії було знайдено більше 150 видів дикоростучих форм. В Україні у природніх умовах збереглося шість видів цієї зникаючої цінної декоративної рослини. На околицях Одеси, Миколаєва та села Ракове, що біля Вознесенська на Миколаївщині, на степових схилах, відслоненнях вапняків трапляється жовтий бузький тюльпан. У Харківській, Полтавській, Дніпропетровській, Луганській та рідко у Київській і Кіровоградській областях у дубових лісах, серед чагарників зустрічається жовтий гранітний тюльпан. У Запорізькій та Луганській областях ще інколи можна натрапити у кам'янистих степах, на вапнякових, крейдяних, гранітних і твердих пісковиках на жовтий тюльпан змієлистий. На околицях Судака та на Керченському півострові відомо всього кілька десятків екземплярів вузького ендеміка Криму тюльпан Калле. Росте він на степових кам'янистих схилах, листочки оцвітини має білі, біля основи жовті. В Асканії Новій Херсонської області у степових подах — своєрідних округлих западинах зрідка зустрічається жовтий скіфський тюльпан. А ось на степових вапнякових, крейдяних, кам'янистих місцях та схилах Одеської, Миколаївської, Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської, Донецької, Луганської, Харківської областей та Криму росте тюльпан Шренка, який має квіти жовтого або червоного кольору. І хоча тюльпан у країнах Європи був відомий давно, бо тут він ріс, але вважається, що його тріумфальна переможна хода по Європі, а потім і по всьому світу бере свій початок з 1554 року. Саме в цей час посол авст-

рійського імператора при турецькому дворі Бусбек побачив ці чудесні квіти у дворі турецького султана. Вони привернули його увагу своєю красою і вишуканістю. Посол закупив партію цибулин і надіслав їх у столицю Австро-Угорської імперії Відень. У супроводжувальній записці зазначив, що тюльпан на Сході вважається «символом любові Аллаха до віруючих».

Квіти потрапили у віденський сад лікарських рослин, директором якого був голандський ботанік-садовод і квітникар Каролус Ключіус. Він висадив цибулини у невеликому квітнику, а побачивши їх, влюбився у них назавжди. Історики розповідають, що Ключіус був чи то надто жадібним, чи то повністю засмоктаний своїми дослідями, — він не продав ні тюльпани, ні цибулини, скільки би за них не пропонували. І взагалі вів себе так, що його оточення зрозуміло: тюльпани — справжнє багатство. Тому й не дивно, що їх почали красти. Дивує інше: перша ж крадіжка заставила ботаніка так розчаруватися в людях, що він поклявся ніколи більше не мати справи — ні, не з людьми — з тюльпанами.

Але було вже пізно. Заборонений плід — солодкий. Вийшло, як і в Оттоманській імперії. Ключіус перестав бути єдиним власником цього багатства, та й купці почали привозити цибулини загадкових квітів. У будь-якому квітнику, володар якого вважав себе причетним до знаті, мали рости тюльпани. Доходило іноді до смішного: багато людей навіть встановлювало у квітниках дзеркала, щоб виглядало, що квітів набагато більше, ніж було насправді.

Легенди легендами, але незаперечною заслугою Ключіуса всі вважають те, що в 1570 році він привіз у голандське місто Лейден декілька цибулин тюльпана. У 1575 році відкрився ботанічний сад Лейденського університету, де і продовжив свої досліді з тюльпанами Ключіус. Відтоді квітка, яка була до того часу символом кохання, поступово стала символом безумства, а потім і — символом самої Голандії.

Ґрунтові і кліматичні умови Голандії (слово Голандія означає низька земля) виявились дуже сприятливими для тюльпанів. Їх почали розводити на узбіччях вулиць і майданів Амстердама та інших міст Голандії, ними засаджували цілі поля, виводили нові сорти, які дуже дорого цінилися. За зовсім маленьку цибулину давали карету і пару коней, а за нові сорти можна було придбати будинки і навіть цілі маєтки.

Збереглася старовинна гравюра, на якій зображено тюльпан Гуда білого кольору з червоними крапинами. Квітка вартувала 1500 гульденів, що і відзначено на картині. У Амстердамі на вулиці Гоора в 1634 році два кам'яні будинки були куплені за три тюльпанні цибулини, про що засвідчує напис на кам'яній плиті, яка зберігається у місцевому музеї.

Справжні свідчення культу тюльпана дійшли до нашого часу на картинах знаменитих голандських живописців та в романі французького письменника Олександра Дюма «Чорний тюльпан», в якому в гостросюжетній формі розповідається про справді реальні події, пов'язані з виведенням сорту тюльпана незвичного чорного кольору.

Однак виростити абсолютно чорний тюльпан не вдавалося нікому, тому навіть найзавзятіші квітникарі були переконані, що такий тюльпан — це недосяжна досконалість. Майже п'ять століть переслідували невдачі квітників, які пробували вивести чорний тюльпан. Тільки недавно Фризський інститут квітництва в Гаазі зробив офіційне повідомлення про те, що в Голандії нарешті одержано чорний тюльпан у результаті послідовного схрещування двох сортів — «Цариці ночі» і «Віденського вальсу». У роботі брали участь шість голандських дослідних центрів. Виведена квітка ідеальна за своїми класичними розмірами.

Справжня епідемія тюльпаноманії у Голандії виникла все ж набагато раніше, коли появилися різнобарвні тюльпани з жовтими, білими, червоними полосками. Вартість однієї цибулини за декілька місяців зростала в сотні разів. Вона продавалася і перепродувалася — іноді за 15 річних зарплат середнього голандця.

З розвитком бізнесу появилися контори з «торговими дошками»: на них крейдою писали котування, які мінялися щоденно. Ці дошки були винаходом сімейства Ван дер Берсе, від прізвища якого і виникло слова біржа. Саме гра на цінах тюльпанів і викликала її появу. Замість цибулин нових сортів стали видавати наперед на них розписки, в яких зазначалося, що їх власник має право на покупку даного сорту. Потім дані розписки перепродували за підвищеними цінами іншим, а ті, у свою чергу, намагалися їх перепродати далі. І все це відбувалося тоді, коли ще ніхто не бачив нового сорту, який уже був розпроданий. При цьому ціни на такі фантастичні сорти досягали неймовірних розмірів.

Ажіотаж досяг свого апогею у 1634-1637 роках, коли за одну цибулину сорту «Адмірал Енкхузієн» платили 6000 гульденів, а за цибулину «Семпер Аугустус» віддавали навіть 13000. В одному із біржових документів зазначається, що за цибулину сорту «Віце-рой» заплатили 24 чверті пшениці, 48 чвертей жита, 4 вгодовані бички, 8 свиней, 12 овець, 2 бочки вина, 4 бочки пива, 2 бочки масла, 4 пуди сиру, в'язку одягу й один срібний келих... Країна тим часом наводнювалася розписками квітників, які обіцяли вивести нові сорти, і кількість цих документів у багато разів перевищила кількість виведених сортів. У 1637 році сталося те, що рано чи пізно мало статися: тюльпанний ринок, який торгував уже давно неіснуючим товаром, розвалився.

Уряд видав декрет, за яким торгівля цибулинами прирівнювалася до звичайної торгівлі — тобто, спочатку треба було представити товар, а потім уже за нього платити. Власники незліченних багатств стали банкрутами і поклялися ніколи більше не мати справи — ні, не з грошима — з тюльпанами.

Щоб уявити собі, як виглядали європейці у той час у полоні пристрастей, досить подивитися на картину «Мавпи тюльпаноманії» відомого голандського художника Брейгеля, чи на картину «Добування каменю дурості», яка приписується Босху, який помер задовго до тюльпанного безумства. На цій картині з голови дурня виймають явно тюльпан, а ще один лежить на столі.

У Голандії, де тюльпан знайшов свою другу батьківщину, їх вирощування перетворилося на основну галузь бізнесу. Квіткові ринки будь-якого міста заповнені тюльпанами. В даний час шляхом міжвидових схрещувань і селекції виведено більше 7000 тільки офіційно зареєстрованих сортів, форм і варіацій цієї чудесної квітки, з яких більше 3000 вважаються промисловими. Щорічно біля двох мільярдів цибулин, які виводять на п'ятій частині площ держави, відправляють у 80 країн світу.

Нема такого смаку чи пристрасті, які би не могли задовольнити існуюче тепер різноманіття тюльпанів. Найбільша біржа квітів тепер розміщена у місті Алсмейре. Аукціон тут цікавий не тільки тим, що замість звичних акцій і облігацій, ділові люди торгуються про ціну квітів, але і ще тим, що торги відбуваються не за звичним для нас, а за зворотнім сценарієм. Спочатку встановлюється найвища ціна на квіткові цибулини і поступово знижується до того моменту, поки не знайдеться купець. Якщо бажаючих зовсім нема, значить, цей сорт не витримав конкуренції і відбраковується. Біржу обслуговує 1000 людей, які за годину роботи продають мільйон тюльпанів, а за рік — 250 мільйонів. У саду Койкенхоф, що недалеко від Лейдена, ростуть тюльпани, виведені ще в 1680 році, і тюльпани, які існують всього декілька років. Тут у березні щорічно відкривається виставка тюльпанів, відома світу як Квіткове Королівство. Наприклад, 21 березня 2007 року Весняне Квіткове Шоу відкрила шведська принцеса Вікторія. Щоб створити цвітучі композиції, сім мільйонів цибулин висаджується кожної осені у чотири шари один над другим: пізньоквітучі тюльпани, над ними ранньоквітучі, зверху гіацинти, і насамкінець, перші вісники весни — крокуси. За даними компанії Кодак, сад Койкенхоф є другим за фотографуванням місцем у світі після індійського Тадж-Махала.

Тюльпанові фестивалі тепер проводять у різних кінцях світу. Вони знаменують весну і славлять найніжнішу квітку.

Конвалія

ПРЕКРАСНА весняна квітка конвалія здавна зацікавила світ. Що вже про неї він не наскладав усіляких забавних билиць і небилиць, захоплюючих казок, міфів, легенд і переказів! З ким він тільки не пов'язував цю квітку, що зацвітає у розпал весни!

У старенькій Європі її походження тісно переплели з різними пригодами богів і богинь, особливо тих, що по-справжньому опікувалися людським коханням і щастям. У середньовіччя квітка набула ще й ореолу християнської святості, стала атрибутом Пасхальних, Різдвяних та Зеленосвятських торжеств і обрядів. З того часу, як зазначається в одному з віршів,
*«На Трійцю, давніх заповітів,
Оберігаючи ключі,*

*Ніхто не з'явиться без квітів,
До храму Божого йдучи.
Бузок, конвалія, фіалки, —
Травневії дари природні,
Улюблені й кохані палко,
Прикрасять щедро храм Господній».*

Конвалія заслужила собі також славу яскравого і влучного символу вірності, кохання і ніжності, злиття і поєднання двох сердець, як знаку згоди на одруження.

Не обминуло це щире захоплення диво-квіткою і романтичних древніх греків. Один з їхніх міфів розкаже, що конвалія має завдячувати своєю появою на світ білій богині мисливства Діані, сестрі сонцесайного Аполлона. Вона полювала у незнайомому лісі, де жили фавни. Спокушені красою дівчини, вони активно кинулися переслідувати її. Струнка, спритна Діана втекла від них і довго блукала лісом. Але бігти їй довелося довго і далеко, тому все її тіло покрилося краплинами запашного поту, який перлами падаючи навколо, перетворювався у чарівні

красиві дзвіночки конвалій.

Їх веселий і радісний передзвін рознісся по всій Європі, і навіть зумів розчулити войовничі древньогерманські племена, які присвятили конвалію богині вранішнього сонця, променистої зорі і провісниці весни Остарі. На її честь вони проводили весняне свято, яке з часом злилося з Паскою, а Остару з розповсюдженням християнства поступово замінила Пречиста Діва Марія, хоча у Німеччині до цих пір Паска називається *Ostern*. Напередодні святкових дійств дівчата і молоді жінки збирають конвалію, відправляються з її букетами до священного джерела і умиваються його водою, щоб якомога довше зберегти свіжість і красоту обличчя. Ввечері запалюють вогнища, біля яких хлопці та дівчата прикрашають себе квітами конвалій — символом кохання і щастя. Свято триває до тих пір, поки не зів'януть квіти, а коли вони схилиють свої голівки, їх з заклинаннями кидають у вогонь, приносячи так жертву богині.

А ось французи, починаючи з XVII століття, у першу неділю травня навіть відзначають свято конвалій. Напередодні, після обіду, мешканці сіл і міст відправляються у найближчий ліс за квітами конвалій. Набравши букети, під вечір повертаються додому. Наступного дня вранці принесеними квітами прикрашають кімнати, вікна і навіть двері. Після веселого сніданку влаштовують гучні банкети і танці. Кожен танцюрист має по букетику конвалій. Дівчата приколюють його до суконь, а хлопці до піджаків. Нерідко такі танці закінчуються освідченнями у коханні.

Юнаки, запрошуючи дівчат до танцю, подають їм букетик конвалій. Якщо дівчина приймає запрошення, вона дарує юнаку в обмін свій букетик конвалій. Іноді цей скромний подарунок поєднує їх на все життя: даючи згоду на весілля, дівчина приколює собі букетик нареченого на груди, при відхиленні пропозиції — кидає його на землю, що означає неприязнь чи навіть огиду. Це нерідко приводить до важких особистих травм. Отож, конвалія приносить не тільки радість, але й смуток. Можливо, саме тому виникла християнська оповідь про походження конвалії із чистих сліз Пресвятої Богородиці, які вона пролила, стоячи біля хреста розп'ятого Сина. Гарячі сльози падали крупними краплями на землю, на якій відразу появлялися чисті білі квіти, з яких з часом виростали червоні, як краплі Христової крові, плоди. З роками конвалія стала для християн емблемою непорочної Диви Марії і символом пришествя Христа, прирівнялася до білої лілії, яку дуже часто зображують у руках Матері Божої на іконах, що є символом невмирущості і чистоти, здобуття щастя і навернення до покірності.

У Німеччині і досі багато вірить, що Пресвята Діва у ясні місячні

ночі, коли вся земля оповита глибоким сном, з'являється іноді у блискучому вінці, мов із срібла конвалій, тому із щасливих смертних, кому пощастить її побачити, готує якусь несподівану радість...

Священною квіткою, символом чистоти і непорочності є конвалія і для англіїців, бо, як вони вважають, виросла вона із крапель крові святого Леонарда, одного із сподвижників Хлодвіга, котрий прийняв християнство і переміг страшного дракона Сінь поблизу Толбіка.

Три дні і три ночі бився із потворою герой, іноді втрачаючи силу й надію на перемогу. Аж на четвертий день з Божою допомогою уже геть знесилений святий зумів подолати чудовисько, яке, тягнучи за собою довгого хвоста, втекло у глибину лісу, щоб ніколи уже звідти не вийти. Але й для Леонарда битва не обійшлася безслідно: його руки й тіло були геть обдерті і зранені зубами й пазурами дракона, тому він втратив чимало крові. Де падали на землю її краплі, там і виросли конвалії святого. Кожного року на місці битви повсюди у лісі навесні, коли вона поступово переходить у літо, вони рясно зацвітають білими квітками, видзвонюючи як гімн перемогу святого, а пізніше — всередині літа, утворюють червоні круглі горошини плодів, які нагадують усім про пролиту ним кров.

Мабуть, від англіїців ставлення до конвалії, як до священної трави, перейшло і до північноамериканських індіанців, які жили на території теперішнього штату Массачусетс. У Західній півкулі конвалія росте тільки тут. Учені вважають, що квітка потрапила сюди якимсь чином з Європи і з невідомих причин не поширилася далі по материк. Тепер конвалія є одним із символів Массачусетса, два інші — в'яз і чайка.

А ось один з древніх українських переказів стверджує, що у конвалію перетворився наймогутніший язичницький бог Велес, а інша оповідь говорить, що, навпаки, появились квіти на світ зі срібносяйних бусинок Білосніжки, яка, рятуючись від злої мачухи Зими, ненароком їх розсипала по ледь зеленіючій весняній мураві. Коли конвалія розцвіла, то побачила Весну. Вона була така приваблива, що квітка скільки не дивилася на неї, ніяк не могла насолодитися її красою.

Та й сама Весна не була байдужою до маленької ошатної квітки, яка гордо виглядала з-за густого зеленого листя. Але Весна ж є кругосвітньою мандрівницею, вона всім усміхається, дарує тепло і ласку, але надовго ніде не затримується.

Настав час, і Весна зникла, передавши свої володіння жаркому Літу. Конвалія довго оплакувала відхід теплої і ласкавої Весни, її маленькі квіточки від того зів'яли, а на їх місці утворилися яскраво-червоні ягоди, які вселили своїй господині тверду надію наступного року знову зустріти і побачити Весну.

Її предковічна надія яскраво відбивається в українській поезії, де конвалія символізує пробудження природи, цнотливість, дівочість, скромність:

У білих келихах конвалій

Осяйні перла гомонять.

Ці осяйні перла, як нагадує древньоукраїнська оповідь, — прослі перлини сліз цариці вод Волхови. Закохалася вона колись безнадійно у красеня Садка, який щиро і вірно любив просту дівчину Любаву. Коли про це дізналася Волхова, вона вийшла із своїх глибоких чистих вод на берег, щоб послухати пісні і гру на гусях свого коханого та з надією, що він віддасть їй все таки своє серце. Довго шукала царівна Садка, а коли нарешті побачила його серед струнких беріз в обіймах улюблениці полів і лісів Любави, гірко з розпачу заплакала. Крупні сльози покотилися з синіх, як море, очей гордої царівни. Тільки місяць був свідком, як ті сльози дівчини перлами падали у траву і перетворювалися в запавні сріблясті дзвоники квітів конвалій. Розчарована Волхова назавжди повернулася у своє холодне підводне царство.

А ось до іншої давньоукраїнської принцеси Лани доля виявилася більш прихильною. Як відомо, ще з давніх часів повелося так, що в момент народження принцеси до її ліжечка злітаються феї. Кожна фея своїм поцілунком дарує принцесі часточку долі.

Коли у короля і королеви народилася принцеса Лана, десятки фей злетілися на цю визначну і помітну подію. Десятки поцілунків відбилися на чолі безтурботно сплячої дівчинки. Фея Щастя і фея Удачі, фея Краси і фея Доброти, і багато інших фей обдарували Лану добрими рисами, вкрай необхідними для принцеси. Останньою свій поцілунок залишила фея Слави. Якби вона тільки знала, у що перетвориться її побажання, вона б серйозно задумалася, перш ніж поцілувати дівчинку. Адже фея була доброю і зла принцесі не бажала. Просто так заведено, щоб усі вільні на той час феї від своєї чаклунської роботи злетілися на народження принцеси. Фея Слави якраз і була нічим не зайнята в цей день.

Минали роки. Принцеса росла. Нарешті вступила в ту пору, коли фея Любові починає кидати під ноги дівчини квіти, за якими вона знаходить своїх коханих. Одна біда — фея Любові сліпа. Вона не бачить, куди падають квіти. Тому часто шлях, вистелений ними, приводить дівчат у несподівані місця, і вони закохуються в того, в кого добра фея Любові ні за що би не дала закохатися, якщо би вона була зрячою.

Така ж неприємність трапилася і з принцесою Ланою. Вона влюбилася. Але не в сусіднього принца і навіть не у заморського короля, а в

Учня квітникаря, який доглядав за клумбами навколо замку.

Одного не знала Лана, що Учень був закоханий у молоденьку служницю і мріяв про весілля з нею.

Якось, гуляючи по саду у надії хоч здалеку побачити свого коханого, принцеса Лана помітила хлопця і дівчину, які цілувалися під деревом. Яким же розчаруванням наповнилося серце Лани, коли вона впізнала Учня квітникаря.

Любов доказала, що вона вміє не тільки розливати ніжне і щемне тепло по тілу, але й — нещадно жалити незахищену душу. Принцесі здалося, що від цього жала серце її ось-ось розірветься.

Разом з болем нахлинули сльози. Перші гіркі сльози принцеси Лани. Крупні сльозинки, падаючи на землю, обпалювали її своєю гіркотою!

І — о чудо! З них почали виростати квіти. Прекрасні і по-чарівному запашні, як принцеса Лана, і отруйні, як гіркота нерозділеного кохання, як *душа Лани* — *Ланидуша*. *Ландуші*. *Ландиші*. Так і назвали надзвичайно красиві і запашні квіти, які особливо прихильні до народжених у період з 1 до 15 січня. Вважається, що квітка бере їх під своє заступництво. Вона завжди допомагає їм безболісно обминати найкрутіші віражі життя. Конвалії-люди прекрасні друзі, але недостатньо активні. У них на роботі і вдома завжди порядок, але надмірний педантизм нерідко негативно діє навколишнім на нерви. Попри це у «конвалійних людей» щедре, відкрите серце. Жінці-Конвалії потрібний надійний захисник, наприклад, чоловік-Чортополох (11.01-20.01). Жінкам, народженим в цей період, бажано користуватися духами саме з чаруючим запахом конвалій, бо це їх аромат. Тим більше, що серед рослин з квітковим запахом конвалія займає особливо помітне місце, її аромат присутній в багатьох одеконах, духах та інших косметичних виробках.

Саме з надзвичайним запахом пов'язують назву рослини на російській мові ландиш. Ось що про це говорить «Короткий етимологічний словник»: «Найбільш ймовірно, що власне російське утворення при допомозі суфікса -ыш від ладанъ — ладан. Церковний ладан (він же фіміам) — смола тропічного африканського дерева босвелія Картера з сімейства бурсерових. Цей дорогоцінний ароматичний продукт споконвіків був предметом торгівлі, трофеєм військових походів, метою далеких експедицій. Навіть ще древні єгиптяни відправлялися у загадкову країну Пунт, яка знаходилася, як думають тепер, десь в районі сучасного Сомалі, щоб добути ладан і дерева, з яких його добувають. На старовинному малюнку, зробленому більше трьох тисячоліть назад, зображений корабель, на який вантажать живі дерева босвелії, а також комміфори, яке дає іншу ароматичну речовину — mirru».

Більше всього назву ландиш запозичили не ми в росіян, а все відбулося навпаки. Хоча, якщо вже бути більш точним, то до нас це слово перекочувало із старопольської мови, в якій рослина відома як *ландушка* — *ланьє ушко*. Правда, у деяких місцевостях Росії конвалію називають *заячими вушками*.

Пояснюється все тут просто — широке загострене на кінцях листя рослини подібне на вуха лані (зайця). Але й серед поляків з цього приводу існує певний різнобій. Із старими поляками не можуть ніяк дійти згоди молоді, які переконують себе і світ, що рослина удостоїлася свого імені через гладке листя: *гладиш* — *ландиш*, *ладички*, *ландош*.

Українська наукова назва рослини — *конвалія звичайна* (*Lilium convallaria majalis*) означає у перекладі з латинської *майська* (*травнева*) *лілія долин*. Так назвав рослину Карл Лінней.

Рід конвалій, як вважають одні ботаніки, об'єднує 3-4 маловідмінні між собою види. Інші переконують, що рід є монотипним і має тільки один, але поліморфний вид — конвалію травневу (*Convallaria majalis*). Подібні до української має рослина назви і в інших європейських народів: у чехів і словаків вона *конвалінка*, поляків — *конвалія*, датчан — *ліліконвал*, англійців — *лілі-оф-зевелі*.

Конвалія травнева трапляється майже по всій Україні, але в степовій зоні — рідко. Вона часто росте в помірно вологих видолінках на родючих ґрунтах у широколистяних та мішаних лісах, у чагарникових заростях, на лісових галявинах та схилах, узліссях, у заплавах річок, вибалках. Коли тут споглядаєш зарості конвалії, мало кому приходить у голову, що вся поляна конвалій — це практично одна рослина. Цьому вона завдячує кореневищу, яке розповзлося чи не на весь ліс. Конвалія не надіється на своє нечисленне насіння. Вона швидко розмножується підземними стеблами. Приріст горизонтальних пагонів від вертикальних коренів досягає 16 сантиметрів за літо. Пряме квітуче стебло стрілки досягає до 25 сантиметрів.

Влітку і восени на ньому серед знайомого лайкового листя красуються червоно-оранжеві горошини ягід. Їх чіпати не варта — вони отруйні! Навіть вода у вазі після конвалії не придатна для вживання людиною. Зареєстровані також випадки отруєння качок і гусей, які скльовували викинуті букети, але хоча і всі частини рослини отруйні, це не заважає козам, вівцям і особливо коням поїдати їх на пасовищі. Трава допомагає їм позбутися глистів та інших паразитів. Не шкодять вони і лисицям та собакам, які можуть без будь-якої для себе шкоди поїдати ягоди конвалії. Чи не тому українці нерідко називають конвалію *кукурічка*, *воронець*, *собачий язик*, *язик лісовий*, *дика парічка*, *молодило*.

Серед багатьох українських народних назв цієї рослини є ще й такі, як *маївка*, *дикий виноград*, *любка*, *ванник*, *лониш*, *травнева лілія*, *сорочка*, *очна трава*, *снігові краплі*, *дзвіночки Марії*, *лісовий дзвіночок*.

Подібні назви є і не тільки у нас: німці називають квітку *травневим дзвіночком*, а болгари — *сльозою дівчини*.

У тих снігових краплинах ховаються наніч сонячні зайчики, які розгойдуючись видзвонюють на всю округу лісовими квітковими срібними дзвониками. На їх поклик дружньо збираються маленькі сивобороді столітні карлики-дідусі, вони граються із сонячними промінцями-зайчиками, запалюють дюжину-другу світлячків з рути-ясенців і в заростях конвалії веселяться та водять хороводи, наче маленькі діти. Видовище це настільки незвичне і яскраве, що навіть на небі зорі починають кліпати від здивування і зупиняють свій звичний біг по Чумацькому шляху.

А ще у білих запашних дзвіночках конвалії живуть добрі лісові ельфи. Вони, як і годиться, охороняють заховані скарби та займаються ковальським і ювелірним ремеслом — виготовляють необхідні їм та людям вироби з чорного металу, золота і срібла, часто і самих людей навчають цьому. Тому, де ростуть конвалії, там обов'язково є заховані скарби... А заховані вони у самій рослині.

«Дроже есть злата драгого и пристойит ко всем недугам». Так високо цінував настойку конвалії один із старих наших травників. Людський поголос приписує конвалії і зовсім дивні речі: на думку автора іншої древньої книжки вона допомагає позбутися падачки, водянки та «чоху, от гомозу, от жіної журби».

Але, щоб використовувати такий цінний природний скарб для зцілення душі та магічних дій, конвалію треба збирати під час сходу сонця при ранковій росі у час повного місяця. Ця трава годиться для зародження романтичного кохання, зменшення болю від втрати цноти дівочтва. Щоб чоловік став більш ніжним і чуйним, а жінка — більш пристрасною, під подушку на ліжку ставлять букетик конвалій, зібраних при ростучому місяці.

Конвалія виступає надійним оберегом вірності і чистоти, але у злих руках може стати розвідницею. Особливо це стосується рослин, зірваних напередодні настання повного місяця, коли їх аромат, за народним переконанням, пробуджує пристрасть і кидає жінку в обійми гріха. Тому ні в якому разі такі квіти не можна збирати, купувати і дарувати. Квітка у цей час у поганих руках може виступити потужним стимулятором розлучення. Якщо ягоди рослини потраплять до когось від доморощеного мага, вони здатні зробити людину жертвою істот з тонкого аст-

рального світу, котрі намагаються завжди підкорити собі чиюсь волю.

Якщо ви побачите конвалію у сні, це означає невинність того, з ким ви вступили у якусь суперечку. Якщо ви побачите у сні суху конвалію — це означає, що ви надто багато хочете від життя і від людей, а тому подразливі і незадоволені.

Конвалію рекомендують використовувати для зміцнення пам'яті та інтелектуальних можливостей. Та хіба все перелічиш, коли квітка має надзвичайно велику чарівну силу? Має вона і більш приземлене походження. На Буковині, наприклад, вважають, що конвалія, яку тут називають *живчиком* (від надзвичайно великої її живильної сили), посталала із заблукалих у лісі діточок, яких татарва гнала до себе в ясир. Пожальвів їх Господь, вирвав з захланих рук ворогів і перетворив на квіти. Рідним домом стали для них дерева-велети, серед яких у біленьких пахучих білих мережаних сорочечках живчики виглядали, як справжні маленькі білі царевичі. Ішли матері до лісу — диво квіткове з землею викопували і коло хат садили. Двір веселів, городчик сповнювався особливим приманом, бо, за словами буковинки Гарафини Маковій, «живчик від хати відводить біду, вури всілякі (думки недоброзичливі), що звідкілясь ішли. Хлопець, у якого померла дівчина, живчика лист зелений на воду пускав, щоб мала там спокій, відв'язалася від його душі: не являлася, не ввижалася, «би образ її — як водою си змив, бо живому жити, а тому, хто відійшов, за ним не приходити. А приходилося — як люба велика була, чи в'язали нерозв'язані гріхи.

На тічні води живчик лягав і тоді, як треба було гамувати чиїсь довгі сльози: «Як хвиля тебе несе, так най і туск із мене відійде. Не жиє най у моїй судьбі той, хто життя моє сушить»...

Квітки живчика терли у засолоджену воду, куди опускали весільний барвінковий вінчик, щоб краса не переводилась у молодості, майовитість, стать. Живчики малювали над вікнами, обабіч голуба, що з-перед них злітав — на ясне щастя. Такий самий візерунок, із сердечком замість голуба, знаходимо на старовинних скринях — теж заклик гаразду».

У середньовіччя саме конвалія була символом лікарського мистецтва. На живописних і гравюрних портретах XVI-XVII століть лікарі, вчені, біологи зображені з конвалією в руках, що символізувало їх причетність до лікарського товариства. Серед таких портретів є і портрет Миколи Коперніка, якого сучасники знали перш за все як доброго кваліфікованого лікаря, а не як великого вченого астронома.

З тих часів зберігся і рецепт приготування цілющого напитку з конвалії: «Взяти цвіту конвалії, настояти на білому вині, процідити і приймати по чайній ложці один раз чи два при необхідності. Повертає мову

при недорікуватості, зцілює подагру, знімає серцевий біль і зміцнює пам'ять. А цвіт покласти у скляну посудину, щільно зім'яти, вмістити у мурашник і залишити там на місяць, після чого вийняти; тоді побачиш, що квіти пустили сік, який зберігати у пляшечці; корисний і хворим, і здоровим, чоловікам і однак жінкам».

А все тому, як мовить устами зільнички-бабусі Лікерії Гарафина Маковій, що «живчик миє сонечко весняними ранками, ловить його жмурики (промінці) і ховає на споді своєї душі, тому він такий добрий на лік від серця. Бо сердечко — то є сонечком людини, і живчик з ним за одно... Попахали (понюхали) живчик — біль проходив у голові, затягувалося шморгання носом (простуда). Сушеного живчика (терлича) сипали за припічок, щоб вдавалися на Великдень паски. Над парою запареного терлича живчиковаго (потертого) втихомирювали біль зубів. Трусили терличу і в Різдвяну кутю, щоб жіноча бола не ловилася, а також мужеська до мужів не прийшла. Цілюща сила живчика устократ помножувалась на Різдво. Потертий у долонях живчик тулили до слабих місць, трусили до всього, що злого ока боялось, щоб не ловилися навроки».

В офіційну медицину конвалію ввели у 1881 році Н. Богоявленський і С. Боткін. Їм вдалося з різних частин рослини виділити серцеві глікозиди, які близькі за складом до глікозидів наперстянки. Відтоді щорічно у продаж поступало біля 600 пудів конвалії, що було помітною статтею експортного доходу, приносило золото у казну Росії. Народна і офіційна медицина настойкою конвалії регулюють діяльність серцевих м'язів, лікують компенсуючі і субкомпенсуючі пороки серця. У порівнянні з іншими серцевими препаратами, конвалія є найменш токсичною.

Про конвалію відгукувалися, як про найулюбленішу, чимало відомих людей, серед яких були Леся Українка, Софія Ковалевська, Олександр Купрін, Олександр Фет, Михайло Лермонтов, Петро Чайковський, Анрі Мюрге...

Зачарування даною квіткою таке, що нікого вона не може залишити байдужим. Недаром саме конвалія була улюбленою квіткою російської імператриці Олександри Федорівни. У 1898 році Микола II подарував їй на Великдень яйце із майстерні ювеліра Фаберже, прикрашене конваліями, листя яких були виготовлені із спеціальної прозорої емалі, а квіти — із перлів, акцентованих дрібними алмазами (які зображували навколоквіткові зубчики долі). Був у імператриці і дорожочінний кошачок, в якому конвалії з квітками-перлинками та нефритовими листками лежали на золотому мосі.

Російський поет Олександр Фет від весняного споглядання кон-

валій одержував таке могутнє натхнення, що врешті не стримав своїх піднесених емоцій і вплив їх у поезії:

*О, первый ландыш! Из-под снега
Ты просишь солнечных лучей;
Какая девственная нега
В душистой чистоте твоей!
Как первый луч весенний ярок!
Какие в нем исходят сны!
Как ты пленителен, подарок,
Воспламеняющей весны!*

— Царицею квітів я визнаю конвалію, — вторив поету композитор П. Чайковський, — до неї у мене якесь шалене обожнювання!

В листі з Флоренції до брата Модеста він стверджував, що «одного вигляду цих милих квітів, які красуються у цю хвилину на моєму столі, уже достатньо, щоб вселити любов до життя».

Конваліям композитор присвятив навіть вірша:

*Я жду весны. И вот волшебница явилась.
Свой саван сбросил
лес и нам готовит тень.
И речки потекли,
и роща огласилась,
И, наконец, настал
давно желанный день.
Скорее в лес!
Бегу знакомою тропой.
Ужель сбылись мечты,
осуществились сны?
Вот он! Склоняюсь к земле,
я трепетной рукою
Срываю чудный дар волшебницы весны.
О ландыш, отчего так радуешь ты взоры?
Другие есть цветы роскошней и пышней,
И ярче краски в них, и веселей узоры —
Но прелести в них нет таинственной твоей.*

Відсилаючи вірш брату, композитор наголошує: «Вперше в житті мені вдалося написати справді непоганого вірша, до того ж такого, що пронизав відчуття... Я працював над ним з таким задоволенням, як і над музикою».

А ось рядки з вірша ще одного великого росіянина — Валерія Брюсова:

*Ландыш клонит жемчуг крупных белых слез,
Синий колокольчик спит в тени берез...*

Тонкий цінитель прекрасного Афанасій Фет оспівав конвалію як першого вісника весни:

*Снова птицы летят издалека
К берегам, расторгающим лед,
Солнце теплое ходит высоко
И душистого ландыша ждет...
О первый ландыш!
Из-под снега
Ты просишь солнечных лучей;
Какая девственная нега
В душистой чистоте твоей!*

Лобода

ЛОБОДА поряд з такими найпоширенішими бур'янами, як кропива, кульбаба і грицики, має право претендувати на «світове громадянство». Так вважав відомий прикарпатський травознавець Федір Мамчур. Траву важко викоринити, бо має довге гіллясте кореневище з підземними пагінцями і росте завжди колоніями. Переносить добре засуху і тривалі дощі. Живучість трави відображена навіть в українському фольклорі: багато жита, але все лобода; сіяли жито, а косимо лободу; Хома журився, що лобода й кукіль у просі зародився.

На основі народних спостережень славний український гуморист Остап Вишня застерігав: «Коли ви цього року не виполете одної лободини, то на той рік з цієї лободини виросте сто тисяч лободин».

Але попри те, що лобода часто є надокучливим бур'яном, в українців вона здавна користується повагою і пошаною. Її навіть гордо величають святою. Чому свята — якихось великих пояснень не потребує. Особливо

для тих, хто пережив страшні роки голодоморів і просто неврожайних років. У цей важкий і скрутний час вона була чи не основною їжею у бідненьких супах-чирах, невибагливих других стравах і салатах. Найчастіше лободу використовують як шпинатні рослини.

Втім трава служила їжею ще у біблійні часи. Про це знаходимо згадку у книзі Іова (30:3-8). Праведний пророк Іова в ній з гіркотою зізнається, що над ним відверто насміхалися і глузували не тільки всі багаті і друзі, але й такі бідняки, яких навіть за людей не вважали. Вони «самотні були в недостатку та голоді, ссали вони суху землю, зруйновану та опустілу! Рвали вони лободу на кущах, ялівцеве ж коріння було їхнім хлібом... Вони були вигнані з-поміж людей, кричали на них, немов на злодіїв, так що пробували в яругах долин, по ямах підземних та скелях, ревіли вони між кущами, збирались під терням, — сини нерозумного й діти неславного, вони були вигнані з краю!» Отож нема нічого дивного, що лобода у всі віки часто була однією з основних у харчуванні бідняків, особливо у голодні роки.

У книзі буковинки Гарафіни Маковій «У світі рослин» знаходимо розповідь бабусі Ліни, яка гладить лободу своєю зашкарублюю рукою і з ніжністю та ласкою промовляє: «Свята, бо спасла я на цій невибагливій рослиночці у голод 1947 дванадцять діток. Варила, товкла, добавляючи кілька крупинок із кукурудзяного помолу, і їли. Криниці пересохли, до нев'янучого джерела — кілометрів чотири, і добре, що пити не хотілося у спеку ту люту від лободи... Пані лобода, що голодовку на своїх плечах протримала, — тому так величають у нас лободу старожили».

А ось у Росії з давніх давен саме лобода, а не картопля, мала славу другого хліба. Воно й не дивно. Де завжди не вистачало хліба? Де життя було повсякчас на межі можливого? Саме в Росії існував вічний страх перед голодом і тому народ за виживання вів неабияку боротьбу, працював не згинаючи спini... Хліб з добавками соснової кори і лободи був постійною його їдою. Тому у багатьох місцевостях Росії лободу культивували для одержання зерна, з якого готували муку. Коли її добавляли до житнього борошна і випікали хліб, то це вважалося серед простолюдинів уже символом заможності.

Хліб з лободою називається лободяником. Згадку про нього не важко знайти в українській літературі. Наприклад, Марко Кропивницький в одному із своїх творів описує злиденне харчування літературних героїв так: «(Олена) Мати нагодують її (дитину) баговинням та глевким лободяником!»

Російські народні прислів'я стверджують, що «погані года, коли у житі лобода; видима біда, що у житі лобода; не то біда, що у житі

лобода, а то біда, як ні жита, ні лободи!» От і виходить, де лобода, там і бідність. А про бідних українці часто співчуваюче говорили, що живе сиротина, як сорока на лободині...

Я б не сказав, що мої батьки жили у великій скруті, але лобода у нашій сім'ї теж часто була на столі. Моя мама із звареного чи ошпареного кип'ятком і пропущеного через м'ясорубку листя готувала дуже смачні і поживні зелений овочевий борщ, суп-юшку, салати, вінегрети, овочеві котлети, запіканки, оладки та інші. Такі страви народ навіть назвав лободянкою. «Це ж не лободянка, а справжня косарська юшка!» (Стельмах, Хліб).

Давня українська легенда доносить до нас добру вість про те, що лобода користувалася заслуженим пошанівком і серед козацького люду. З інтерв'ю Максима Диннікова з відомою українською співачкою Світланою Лободою «Я пішла з «ВІА гри», щоб врятувати групу», розміщеного 29 жовтня 2004 року на сайті www.smena.ru, йде мова про те, що серед козаків-знахарів побутувало повір'я про чарівну траву лободу, яка росла у місцевості, яка називалася «Яма чаклуна». Траву цю і досі збирають у ніч повного місяця один раз у році під час цвітіння. Зібране зілля сушать і вживають для лікування різних хвороб. П'ють чай з лободи, заварюють у ванні, готують натирання і навіть курять. Кажуть ще, що лобода здатна надавати жіночій шкірі пружність, а чоловікам повертати статеву силу. Так, що можна і без віагри обійтися.

— Моя бабуся (була солісткою Київської опери), — згадує Світлана Лобода, — ще собі робила маски для обличчя з лободи. А я роблю маски для грудей і всього тіла, — поділилася таємницями своєї краси Світлана. — Мої друзі навіть пробували курити цю траву. Кажуть, дах зносить. Краще не пробувати, не рекомендую.

Досить ефективною є лобода для позбавлення людей «курячої сліпоті». Під час другої світової війни всередині квітня 1942 року через брак в організмі вітаміна А почалось захворювання бійців радянської армії на передовій цією хворобою. Особливо це відчутно відбивалося на розвідниках, які не могли не те що вночі, але і в сутінках відрізнити противника від своїх на відстані двох кроків. Для швидкого поповнення організму каротиноїдами рекомендували посилено вживати в їжу лободу, а також кропиву, щавель, борщівник, кульбабу. Позитивні результати проявлялися дуже швидко — зір відновлювався, як мовиться, на очах.

Але треба мати на увазі, що лікувальне значення лободи все таки невелике, і в даний час вона в науковій медицині практичного значення не має. Не слід також забувати, що на території України у родині лободових (Chenopodiaceae) утворилося велике різноманіття, серед

якого є багато неїстівних видів і лише два культурних — лобода Доброго Генріха та лутига садова поживні і корисні у харчуванні.

Найпоширенішими представниками лободових у нас є численні види лободи і лутиги: *лобода* (у росіян *марь*) *біла, Доброго Генріха, запашна, гібридна, багатонасінна, червона; лутига* (у росіян *лебеда*) *списовидна, садова, розлога, рожева*.

У природі лобода росте на лугах та в ярах, на смітниках та обабіч доріг, на ланах і городах, своїми корінцями — особливо ранньою весняною порою береже землю від тріщин та зсувів, винищуючи зло, яке могли б вони нанести своїми руйнівними діями.

Вважається, що коли закопати на межі стебло сухої лободи без листків і цвіту, але з коренем, то ніколи не перебіжить до тебе чуже зло, чари. Лобода акумулює у собі злу силу і відправляє її назад. Як на душі недобре, неспокійно, лобода теж приходить на виручку. Досить помастити соком з лободи попід ніс, як душа заспокоюється і освілюється, ніби від маминого молока.

В українських народних піснях і поезії лобода символізує цнотливість, суворість вдачі, жіночу непідступність, розлуку й самотність.

Ось така вона наша лобода-нatina. Має вона ще й багато інших народних назв. Білу лободу у нас нерідко називають *волоком*, бо має волокнисте стебло, *дикою* (за місцем поширення), *собачою, свинячою* (полюбляють вживати ці тварини), *прісною* (за смаковими і поживними якостями).

Лобода запашна теж відзначається оригінальністю і влучністю назв — *клейка*, бо має клейкі речовини; *мар, мир, мир-зілля*, бо за переконанням чарівників — у магії вона приносить у сім'ю лад, згоду, однастайність, дружбу, доброзичливість, тишину, спокій, не допускає сварок, ворожості і неприязні у стосунках. Відома лобода запашна українцям і як *кудрявець, кудравець, кудрявчик, кудравчик, кудравці, кудренник, кудрина, кудричка*; росіянам — *кудрявец*, білорусам — *кудзер*. Такі асоціації викликає розгалужений, рясний і кучерявий вигляд рослини. І справді вона дуже часто нагадує кудрі, кучері, скуйовджене людське волосся.

А ось лободою *перелета, перелет*, що вказує на велику здатність насіння рослини далеко відлітати від материнського стебла, українці найчастіше мають на увазі лободу *Доброго Генріха*. Так вона названа французами на честь свого короля Генріха IV, який став на престол держави у 1594 році. У той час країна була обезсилена довгою війною, скрізь виднілися руїни, багато сіл залишилися зовсім без своїх мешканців. Щоб допомогти селянам, король зменшив податки і заборонив

сеньйорам збирати данину на свою користь, запровадив у сільсько-господарське виробництво нові перспективні культури кукурудзу, цукровий буряк і шовковицю. Король турбувався про простий народ і бажав, щоб «у селянина у неділю завжди була курка у горщику». До цього основним харчем збіднілого люду була лобода. Але проти Доброго короля Генріха піднялося ображене дворянство і в 1610 році його вбили. Ніякі тортури не змогли змусити вбивцю зізнатися, хто ж його найняв на таку брудну справу.

Заяча капуста

СУ НАШИХ краях рослини на перший погляд і не надто вже примітні, але відомі чи не кожному ще з дитинства. До таких з повним правом можна віднести заячу капусту — ніжну, маленьку, всього 5-12 сантиметрів заввишки.

Коли ще я малим починав пастушити, то іноді не міг дочекатися обіду чи вечора, щоб швидше добратися з коровами додому, бо на пасовищі, особливо у жаркі дні, давалися взнаки як відсутність води, так і їжі.

Отоді старші пастухи радили пожувати трохи заячої трави,

після чого спрага і голод уже справді не дошкуляли, а заодно пропала втома, особливо відчутно це було на ноги, які за день немало накручували кругів за коровами. Правда, застереження старих пастухів про те, щоб аж надто не захоплюватися рятувальною травкою, були не такими вже й необхідними та виправданими, бо через досить таки кислий смак отієї капустини її багато так і ніхто не міг з'їсти.

Саме через свій кислий смак трава одержала як ботанічну, так і багато народних назв. Наукова назва *квасениця звичайна* походить від грецьких слів *oxys* — *гострий*, *alis* — *солоний* та *acetosella* — *кислий*. Українці знають її як *журавлів*, *зозулин* і *заячий щавель*, *заячий квас*, *квасець*, росіяни — *кислица*, *кислый клевер*, *кукушкин клевер*, білоруси — *кисленица*, серби і хорвати — *кисельак*.

Гостросолений смак рослини зумовлений наявністю у її листочках великої кількості вітаміну С і щавелевої кислоти. Це, з однієї сторони, захищає рослину від поїдання слимаками, але, з іншої — робить досить привабливою в очах людини: її широко застосовують у різних магичних та чаклунських діях, вживають у стравах і використовують у народній медицині.

— Як у Бельтановому вогнищі за традицією спалюють дев'ять сортів деревини, так і у полум'я літнього сонцестояння за звичкою кидають дев'ять різних трав, — пише Полін Кампанеллі у своїй праці «Повернення язичницьких традицій». — Багато рослин таким чином спалюють у дар богам. У старовину серед них була і трилиста заяча капуста. Кажуть, що святий Патрик з допомогою трилисника продемонстрував народу Ірландії триєдину суть християнської Трійці; але, без сумніву, племенам богині Дану (в ірландській міфології основна група богів) уже була відома ця ідея.

Книга «Чаклунство дев'яти трав» повідомляє нам про цілющі властивості певних трав, а дев'ять трав вогнища літнього сонцестояння повідомляють про магію трав. Однак вони розповідають і про магичне значення числа дев'ять. Дев'ятка — це число завершення, це остання цифра першого циклу. Тому магичне зілля найчастіше складається з тьох складників, а заклинання повторюються тричі, при цьому чари починають діяти при третьому повторенні. Символ трійки — трикутник. Трилисник-квасениця в арабів називається «*шамрах*» і символізує Персидські Тріади, але дуже часто він уособлює всі тріади, Містичне Дерево і «сонячне колесо». Квасенця звичайна росте у вологих тінистих листяних лісах та чагарниках, зустрічається на хлібних нивах, часто поблизу озер і річок. Належить до великої родини квасеницевих. Науці відомі біля 800 видів квасениць, поширених у Європі, Південній і Центральній Америці, Південній Африці, Австралії. Це багаторічні і однорічні рослини, кущі, напівкущі і трави. Серед них є явно виражені бур'яни і дуже красиві декоративні рослини, які ще з 17 століття стали вирощуватися у кімнатному квіткарстві для прикрашування інтер'єрів та широко культивуватися у садах і квітниках.

Листя у квасениць буває не тільки трійчатоскладне, як у заячої капусти, але може мати і чотири, і п'ять, і шість листочків. На ніч, перед дощем і на яскравому сонці квасениці складають свої дуже елегантні і вишукані листочки — світло-зелені сердечка, як метелики крильця. Напівтінелюбива, лікарська і декоративна квасениця звичайна цвіте з квітня до травня. Маленькі красиві квітки зібрані у парасолевидні суцвіття. Вони бувають білі, рожеві, бузкові, фіолетові, жовті. Квіточки надзвичайно

привабливі і красиві. І все ж як пише російський письменник Володимир Солоухін у книзі «Созерцание чуда», треба погодитися, що квітка заячої капусти — не тюльпан. З одним тюльпаном можна прийти у гості, а з однією квіткою квасениці — убого. Але це тільки наша людська умовність. Придивімося до неї, квіточки, величиною з ніготь мізинця, і ми побачимо, що вона так же досконала, як і величезна, у порівнянні з нею, важка чаша тюльпана, а можливо, навіть і вишуканіша... Але, звичайно, краще, коли красу не треба розглядати, напружуючи зір, а коли вона сама б'є в очі. Мимо квіточок квасениці можна пройти, не помітивши їх, а мимо тюльпана не пройдеши.

Після запилення квітки утворюють плід-коробочку, наповнену дрібними насінинами. Коли вони дозрівають, коробочка тріскає і зернятка з силою викидаються навколо на віддаль більше метра. Але й самі насінини поза коробочкою, виявляється, володіють неабиякою стрибучістю. Навіть якщо покласти їх на листок паперу і злегка на них дихнути, вони підстрибнуть і вмиль щезнуть. Насінина заячої капусти окутана оболонкою, яка набухаючи від вологого повітря, тріскає і вигинається. При цьому зернятко здійснює стрибок до двох метрів.

Так маленька трава вишукано дбає про продовження свого роду. Але цим її винахідливість не обмежується. Квасеницю можна виростити навіть з листочка! Для цього варта лишень під час цвітіння зрізати з дорослої рослини листочки і помістити у стакан з водою. Через декілька тижнів на кожному листочку появляється по одному тоненькому корінцю. Саме по одному, а не по декілька відразу! Коли корінці досягають довжини 1,5 сантиметра, їх потрібно висадити у легкий ґрунт. Через 4-6 тижнів з землі появляються молоді розеточки з декількома листками. Можна укорінювати листочки і просто у вологому піску, накривши склом чи плівкою. Посадивши заячу капусту у горшок разом з хвойною підстилкою таким чином, можна сповна обходитися без годинника. Її листя взимку складається у 8-9 годині вечора, розгортається у 3-4 годині ранку. Регламентований у природі у квасениці і час відкриття і закривання квіток: вранці вони відкриваються у 9-10 годині одночасно з квітами мати-й-мачухи, а закриваються у 5-6 годині дня — це у середньоевропейській полісі. В інших широтах квітки міняють режим, але живуть так же дисципліновано.

Для лікарських чи харчових потреб збирають траву квасениці звичайної під час цвітіння. Заготовлена як пюре, засолена чи зацукрована заяча капуста добре зберігається у холодильнику і в погребі.

Листя заячої капусти навесні і влітку додають замість щавлю до салатів, вінегретів, щі, супів, яєшниць, використовують для бутербродів

(з ковбасою, сиром, паштетом) та приготування смачних приправ до жареної риби. З пропущеної через м'ясорубку квасениці звичайної можна приготувати кислий освітлений «лимонний напиток», який добре вгамовує спрагу. Сухий порошок з листя добавляють у круп'яні супи. Це не тільки надає приємного кислуватого присмаку, але робить їжу корисною, особливо в період ранньовесняного гіповітамінозу, при атеросклерозі, захворюваннях шкіри, печінки, хворобах шлунково-кишкового тракту, жовтусі, нефриті, захворюваннях мочевого пузиря і мочевивідних шляхів. Трава квасениці містить вітаміни, органічні кислоти, флавоноїди.

У народній медицині квасениця звичайна дуже популярна. Використовується як протизапальний засіб, з в'яжучим, моче і жовчогінним ефектами. Галеновим препаратам квасениці звичайної також властива протизапальна, протицингова, антисептична, протиглисна дія. Використовують як свіжу, так і сушену рослину. Свіжі порізані листки прикладають до фурункулів, гнійних ран, нарівів, виразок. Соком трави знахарі лікують рак губи і шлунку. На ранніх стадіях хвороби приносить непогані результати.

В народній та науковій медицині застосовують галенові препарати квасениці звичайної при атеросклерозі, авітамінозі, жовтяниці, нефриті, гепатиті, отруєнні солями важких металів, при канцероматозних виразках, болючих і тривалих менструаціях. Але треба мати на увазі, що щавелева кислота квасениці знижує усвоєння організмом кальцію та деяких інших речовин, а надмірне і тривале вживання квасениці звичайної може спричинити подразнення нирок. Слід обмежувати вживання квасениці хворим на щавлевокислий діатез, при схильності до судорог. Тому вживати її в їжу необхідно помірно.

Вероніка

А ПРИКАРПАТТІ, і навіть у гірській частині Косівщини, коли весна видається ранньою і теплою, уже наприкінці березня — початку квітня луки, поля, лісові галявини, сади, узбіччя доріг привертають до себе увагу невеликими яскраво-синіми квітами *вероніки дібрової* або *дубровки*.

Відомий український фітотерапевт Михайло Носаль за величезні цілющі властивості назвав *вероніку казково-дивовижною, святою травою*. Багатьом ученим теж притаманна така думка. Вони пояснюють, що навіть саме латинське слово *Veronica* означає *справжній унікал*, бо вона з категорії «від усякої хвороби».

Однак дослідження науковців-медиків в останній час доводять, що цілющими властивостями володіє здебільшого вероніка лікарська (*Veronica officinalis* L.), хоча донедавна вважалося, що будь-яка з веронік є дуже сильним ліком від численних недуг.

З книги «Від рослини — до людини» Івана Носаля (сина Михайла Носаля) дізнаємося, що вероніка містить цінні дубильні речовини, глікозиди аукубін і вероніцин, сапоніни, ефірні жирні олії, групу алкоїдів, гіркоти, манніт, аскорбінову кислоту, каротин, гуму. У середину приймають у вигляді чаю з напару-настою трави при простудних захворюваннях, астмі, сухому кашлі, хворобах сечостатевої системи. Іван Носаль далі згадує, що його батько рекомендував також траву вероніки внутрішньо при всіх видах висипів і прищів на шкірі, при екземі, золотусі, грибкових ураженнях шкіри — як чай у суміші вероніки з травою триколірної фіалки і травою череди, а також як настойку — для промивань і примочок при легких пораненнях, порізах, синяках, ураженні грибками. Знаходить медичне застосування трава і при багатьох інших

захворюваннях, тому вчені лікарі переінакшили народну назву. Нам тепер відома ця квітка під назвою *вероніка лікарська*. І хоча більшість веронік у лікувальній сфері не «справжні унікуми», але зате вони всі дуже красиві, особливо коли їх зарості вкривають собою землю суцільним пишним голубим килимом. Видовище це не таке вже й рідкісне, бо, як правило, вероніки селяться цілими сімействами, тому іноді виглядає, що їх навколо є незмірна кількість. Але досить їм відцвісти — вік їх короткий, — і виявляється, що не так-то і багато тут цієї рослини. Просто розростаються вероніки пишно.

Найпоширенішою в Україні є вероніка дібровна. Вона невибаглива — добре приживається на бідних землях і непогано себе почуває навіть у засушливих місцях. Тут трава пристосувалася сама себе поливати: на черешках листків у неї є жолобки, а вздовж стебла — два ряди м'яких волосків. Потрапить вода на листок, по черешку збіжить до стебла, а ряди волосків спрямують її прямо до кореня. Інші рослини використовують вологу часто безгосподарно, а вероніка кожну, навіть маленьку краплинку, витрачає за призначенням. І завжди земля біля неї волога.

Приваблює до себе своєю загадковою оригінальністю і вероніка щиткова. На відміну від своєї посестри вероніки дібрової селиться вона у сирих вологих місцях. Отож їй нема потреби економити воду. Але є у неї інша турбота: необхідно якось повсякчас підтримувати тоненьке стебло. Поки рослина маленька, стебло тримається саме, а листя підняте вверх і складене «над головою». Та ось піросло стебельце і вже не може триматися самостійно. Того і дивись, впаде, а то й переламається. Але тут виручає листя: воно випрямляється, стає горизонтальним до стебла і вклинюється та всовується між стеблами чи листям рослин, що ростуть поряд. У вітряну погоду листя могло би зіскочити із своїх опор, але у нього є пристосування — зубчики по краях, які спрямовані не вперед, як у більшості рослин, а назад. Взагалі-то виходить щось подібне до гачків.

Вероніка тем'янолиста теж має свою особливість — вона цвіте з весни до пізньої осені. А взагалі-то серед 52 видів рослини, що ростуть у наших краях, є однорічні і дворічні, є і багаторічні, є ширококорозповсюджені, а є і рідкісні, такі, наприклад, як вероніка нитколиста, занесена в Червону книгу України; є низькорослі, а є і великани, такі, як вероніка довголиста — її стебло іноді витягується до півтора метра у довжину. Правда, не стирчить вверх, а росте під кутом до землі. Вінчає стебло теж довга (іноді до четвертини метра) китиця дрібних квіток. Коли квітки ще не розпустилися, китиця стримить як спис. За це і назвали *вероніку довголисту Григорієвим списом* — на честь Григорія (Юрія) Переможця, який вразив

своїм списом змія.

Що стосується власне латинської назви рослини *Veronica chamaedrys* з родини ранникових (Scrophulariaceae), то більшість учених вважає, що пов'язана вона з іменем святої Вероніки.

З IV століття існує легенда про Вероніку, яка вільно доповнювалася аж до Середньовіччя. Одна з «жінок, які плакали і голосили», бачачи страждання Христа під час його хресного шляху (Лк. 23:27), подала плат (sudarium), щоб Він витирив ним Себе. Ісус притиснув кусок полотна до обличчя, і на ньому залишився відбиток Його зображення. Потім ту жінку стали пов'язувати з жінкою, яка страдала кровотечами чи з Мартою з Віфанії.

Приблизно з VI віку у Верхній Італії і Південній Франції поширилася у багатьох варіантах розповідь про те, що важкохворий імператор Тіберій почув про Ісуса з Палестини і післав гінця, щоб той Його запросив. Коли ж він дізнався, що Ісуса розіп'яли, він у гніві заарештував Пілата. Після цього він покликав до себе жінку, що страдала кровотечами, і яка зберегла прижиттєвий відбиток на платі обличчя Ісуса. Як тільки імператор глянув на зображення, він зцілювався і прийняв християнство. Пізніше стали розказувати, що Вероніка залишилася в Римі і плат з зображенням заповіла перед смертю Святому Клименту. Ще пізніше повідомили, що Вероніка наче відправилася до Ісуса з платом, щоб Його на ньому зобразити, а Ісус зустрів її на дорозі і залишив Свій відбиток на тканині. Інша версія стверджує, що апостол і євангеліст Лука тричі даремно намагався намалювати Ісуса. Тоді Ісус чудесним способом зобразив свій лик і т. д.

Легенда про Вероніку базується на сірійській легенді про Абгара від початку IV століття. Первісний варіант повідомляє Євсевій біля 300 року: король Абгар з Едесси (Абгар Уккама, 4 рік до Р.Х. до 7 року після Р.Х. або з 13 року до 50 року після Р.Х.; Едесса, нинішня Урфа, південно-східна Туреччина) був невиліковно хворий і післав гінця Ханнана (Ананія) із своїм посланцем до Ісуса, в якому він молить Його про зцілення і просить приїхати в Едессу, щоб таким чином уникнути переслідувань євреїв. Ісус відповів йому, що не може приїхати до нього, бо передбачене йому у пророцтвах має здійснитися у Єрусалимі. Та після своєї смерті Він пришле до нього свого апостола.

Після Вознесіння Христа апостол Фома посилає Фаддея, одного з 70 апостолів, який виліковує Абгара рукопокладенням і потім проповідує по всій державі. Невдовзі легенду доповнює новий мотив: Ісус разом з письмовою відповіддю посилає своє зображення, яке Він відбив притискуванням обличчя до плату. При погляді на нього Абгар виздоровів.

Як і легенда про Вероніку, так і легенда про Абгара з часом обросла багатьма різними варіантами і подробицями. Приблизно з VI століття уже не Абгар, а його (сумнівна) дочка Вероніка приймає зображення для свого батька. З легендою про Абгара у тісному зв'язку перебуває так зване едеське зображення: в 544 році на міській стіні над воротами знайшли зображення Христа, яке невдовзі стало користуватися великою шаною. Воно вважалося *Acheiropoieton* (створеним не людською рукою). З нього зробили 2 копії, які після того неодноразово міняли власників і, як вважають, були знищені в епоху іконоборства (730-843 pp.).

Візантійський імператор Томанос I Лакапенос у 944 році розпорядився перенести оригінал у Константинопіль. День цього перенесення понині святкується візантійцями 16 серпня. Рицарі четвертого походу хрестоносців украли його разом з багатьма іншими реліквіями і забрали з собою в Європу. На володіння цим зображенням претендують церкви Св. Сильвестра в Римі, Святої Капелли в Парижі (воно потрапило туди як подарок Бальдуїна Людовіку IX в 1217 році) і Генуя (ніби то це був подарок візантійського імператора у XIV столітті).

Едеське зображення має надзвичайно велике значення, бо воно стало першоджерелом для всіх зображень Христа на Сході, що зберігається і до наших днів. Серед них є і образ Ісуса з VIII століття в ораторії св. Марії у Римі. Воно називалося *Vultus effigies* (зображення обличчя) або *Sudarium* (плат, пелена, платок для витирання поту). Напис XII століття називає його «*Vera ikon*» (справжнє зображення), від чого і поширилося народне ім'я Вероніка (*Veronysa*).

Вероніка аж до XIII століття було то назвою зображення, то іменем легендарної жінки. З XIV століття останнє взяло верх. В епоху Середньовіччя майже кожна церква мала зображення Вероніки з її сударієм (потовим платом). Так же і в містеріях Середньовіччя Вероніка посіла постійне місце і до сьогодні є головною фігурою шостої зупинки Хрестного шляху.

Після винайдення фотографії папським декретом свята Вероніка була оголошена покровителькою фотографії і фотографів.

Незабудка

ХОЛИ тепле сонячне проміння вдосталь прогріє наші вологі луки і лісові поляни, береги озер і боліт, серед суцільного різнобарвного трав'яного килиму над землею здіймаються легкі ніжно-блакитні хмарини маленьких квіток. Вони овіяні багатьма чудовими та надзвичайно захоплюючими міфами і легендами, переказами і піснями. Цікаво, що у їх назву більшість народів світу, навіть ізольованих один від одного значними відстанями, дуже часто вкладає однаковий зміст — незабудки. Як не дивно, але й передісторії походження самої рослини теж нерідко співпадають з великою точністю, хоча іноді й мають суттєві відмінності. Їх можна умовно поєднати у дві великі

групи.

Перша з них основну версію появи квітки та її назви пов'язує з прекрасним коханням хлопця і дівчини (наречений з нареченою), які колись давним давно одного гарного погожого дня прогулювалися біля бистроплинної річки (болота).

Хлопець побачив на краю стрімкого берега невідому йому досі чарівну синеньку квітку і захотів її зірвати для своєї милої дівчини. Він одразу ж нагнувся і зірвав квітку, але цієї ж миті посковзнувся і упав у бурхливу течію гірської річки, яка його назавжди поглинула своїми хвилями (засмоктала зрадлива трясовина болота). Несчасний закоханий тільки і встиг востаннє вигукнути своїй коханій:

— Не забудь!

Коли через декілька днів знайшли тіло юнака, його стиснуті пальці міцно тримали квітку, яку відтоді називають незабудкою. А ще кажуть, що коли Господь створив квіти, і всі вони на його заклик зібралися у своєму різноманітному, строкатому одязі й запитали, як вони назива-

ються, то Господь дав кожній ім'я та наказав добре його пам'ятати.

Але не встиг він це сказати, як одна з маленьких квіточок зі слюзами на очах вимовила:

— Боже, в такому великому зібранні я забула своє ім'я.

Тоді, глянувши на неї суворо, але доброзичливо, він за мить подавав їй нове ім'я:

— Відтепер ти називатимешся не забудь мене!

Існує й дещо інше трактування цього випадку. У ньому йде мова уже про те, що коли Господь створив світ і дав імена усім своїм творінням, випадково забув назвати одну маленьку синю квітку, яка росла на березі струмка. Тоді обійдена квітка підійшла до трону Всевишнього й попросила і її все-таки не забути та дати гарне ім'я. На це Всевишній відповів:

— Тебе я не забуду, не забудь і ти мене. Ім'я твоє віднині незабудка.

Відтоді її п'ять пелюсток нагадують про п'ять почуттів, подарованих людині Богом, і про п'ять ран Христа. Рослина повсякчас нагадує і вчить, що ми повинні надіятися: Бог нас не забуде...

Між цими двома основними групами версій лежить багато проміжних у різноманітних легендах, міфах і переказах, які кожен народ розмалює відповідно до свого національного колориту.

Древні греки, приміром, розповіли, що коли богиня квітів Флора, спустившись на землю, обдаровувала квіти іменами і хотіла вже йти геть, роздався слабенький голосок:

— Не забувай про мене, Флоро, дай і мені ім'я!

Богиня побачила ледь помітну у траві маленьку синю квітку і сказала:

— Добре, від сьогодні називатимешся незабудкою, а ще я обдарую тебе чудесною силою: ти будеш повертати пам'ять тим людям, які починають забувати своїх близьких, батьківщину чи бога.

Щоб такого не траплялося, над землею весь час пролітають ангели і усипають її голубими квітами незабудок, які тримають у собі пам'ять про всесвіт, бо жовті тичинки всередині квіток нагадують нам про яскраве тепле сонце, а розміщені навколо них голубі пелюстки — про Бога, небесне око і власне — саме чисте небо. До нього все частіше спрямовують свої погляди люди, тут вони намагаються відшукати майбутнє місцеперебування своєї безсмертної душі, адже в кожного з нас вічно живою є думка про безсмертя — як виконання величної обітниці, вкладеної до нашого серця Творцем.

Про зв'язок незабудки з небом і ангелами до нас дійшла надзвичайно поетична й древньоперсидська легенда, котра розповідає, що

один з ангелів, якось вранці сидів біля воріт раю і гірко плакав, бо його вигнали звідти за те, що покохав доньку землі.

Уперше побачив він її на березі річки. Дівчина прикрашала волосся незабудками. З того часу не міг ангел розлучитися з нею. Небожителів це не влаштовувало і вони сказали ангелу, що не впустять його назад до раю аж доти, поки дівчина не розсадить ці квіти по всій землі. Завдання непросте, але дівчина погодилася його виконати.

Впродовж багатьох років при будь-якій погоді вдень і вночі вона розсаджувала по всіх земних закутинах цю надзвичайно гарну і невибагливу квітку. Коли нарешті уся земля вкрилася небесним килимом незабудок, підійшов ангел разом із своєю коханою дівчиною до райських воріт. Ті перед ним самі відкрилися, хоча дівчина була ще живою і смертною.

— Оскільки, — сказав сторож райських воріт до дівчини, — твоє кохання переважає спрагу життя, а той, кому ти його віддала, є ангелом, то твоя любов до небесного оберігатиме від земного тління. Бажаю, щоб ви пізнали благоощі неба, найвище з яких — самовіддана любов. Отак і стала незабудка символом ще й вірного кохання.

Один з древньогрецьких міфів появу незабудок пов'язує з найкращою парою серед пастухів і пастушок Аркадії Лікасом та Еглем, про чие кохання та вірність на берегах річки Алфей ходили навіть красиві легенди. Та ось одного разу Лікасу передали суворий наказ батьків негайно повернутися додому і прийняти спадок, що залишив йому померлий дядько. Тоді у бідолашної Еглем зародився сумнів: чи не зрадить її Лікас, розбагатівши і захопившись якоюсь міською красунею, про вміння яких заманювати у свої тенета чужих наречених так багато розповідають пастухи. Чи не покине він її? Але вона не зважувалася відкрити йому свої побоювання й застороги, боялася, що недовіра образить його, а тим часом серце розривалося від горя... Настала хвилина розлуки. Лікас ніжно обняв Еглем. Схвильована до глибини душі дівчина не могла стримати сліз і кілька краплин з її чудесних ясно-синіх очей впали під ноги у траву...

І о, диво! Кожна краплина перетворилася на таку ж синю квіточку. То були перші незабудки. Еглем мовчки декілька з них зірвала і подала коханому, але Лікасу й без слів усе було зрозуміло, й він назвав квітку «Не забудь мене»!

Таких красивих легенд про незабудки гуляє справді немало на землі. Серед них є й про якогось мандрівника, що блукав по світу і добрався до країни лотофагів, де люди харчувалися лотосами. Попробував їх і він, і в ту ж мить забув про свою маму, рідний край. Чужа земля мандрівнику надзвичайно припала до душі, він залишився в ній

жити. Невдовзі казково розбагатів і став дуже відомою людиною.

Мати довго виглядала сина з дороги, уже всі очі проплакала, але він так і не появлявся на батьківському порозі. Втративши будь-яку надію на повернення сина, мати попросила мандрівного гусяря передати йому букетик незабудок, коли він його зустріне десь у чужих краях.

Довго подорожував світом гусяря, аж поки не забрів до східної держави лотофагів, де знайшов собі пристанівок його землянин. Тут він купався у розкошах і багатстві, постійно перебував в оточенні молодих красунь та грізної охорони.

Попросився гусяря заспівати для забудькуватого сина декілька пісень. У притихлій залі пролунала колискова, яку співала колись сину мати. Він все згадав

і попросив гусяря показати дорогу додому. Гусяря тоді вручив йому букетик незабудок, квіти яких були голубі, як мамині очі, та пахли лугами і лісами рідного краю. Довго тривав шлях сина додому, а коли він ввійшов до рідної хати, мати уже помирала. Але наостанок відкрила старенька свої голубі очі, побачила сина і все йому простила.

Квітка допомогла повернути не тільки пам'ять сину, але й любов до матері та рідної землі. Отакі історії і спонукали багато народів називати квітку не просто як *не забудь мене*, але і *як люби мене*. А ось латинська назва рослини *Myosotis Arvensis* (L.) ніякого відношення до пам'яті не має і перекладається як *мишачі вуха* — на них подібні ворсисті листочки.

— Взагалі, мабуть, — справедливо зауважує Михайло Золотницький у своїх розповідях про квіти, — цій темно-синій квіточці властива така приваблива сила, що сентиментальній людині годі протистояти їй. Вона — втілення суму, символ вірного подружнього кохання, про що

Ангел з ключем. Гравюра А. Дюрера. 1498. Москва. Музей образотворчих мистецтв ім. О. Пушкіна

співається не в одній пісні. Серед німців, наприклад, популярною здавна є така:

*Ось синя квіточка,
ім'я її незабудка.
Приклади квітку до серця
і думай про мене.
Якщо згине вона,
згине й надія.
Але повір, ми так кохаємо,
що вона ніколи не вмере.*

У багатьох місцевостях Німеччини в народних школах існує звичай вирушати навесні до лісу за незабудками. Як правило, цього дня заняття закінчуються значно раніше. Опинившись у лісі, хлопчики й дівчатка намагаються нарвати якомога більший букет, прикрасити незабудками волосся, одяг.

День минає у співах та грі, а ввечері вся школа урочисто вертається по домівках. Кожен гордо несе свій букет, ставить у воду, і протягом тривалого часу він нагадує дитині веселу прогулянку.

Подібні гуляння часто влаштовують і дорослі. У них беруть участь цілі сім'ї: старе й молоде, господар і слуга, одним словом, — увесь дім. Ці гуляння не випадкове явище. Вони відбуваються з року в рік з глибокої давнини, а зібрані, дбайливо засушені незабудки старанно зберігають до наступного разу. На таких гуляннях забувають все важке і неприємне, п'ють каву, пригощають пирогами і, що знаменно, — цього дня немає ні господарів, ні прислуги — всі рівні.

Таке ж шанобливе ставлення до незабудок, починаючи ще з Древнього Риму, спостерігається і в інших країнах, особливо в Англії, Люксембурзі, Франції, Голландії.

В Англії незабудка — символ всенародного свята королеви травня та одна з емблем ордена Підв'язки. Початок цього дійства прийшовся на часи правління англійського короля Генріха VIII, коли запровадили християнство і разом з ним свято перших весняних квітів. Відтоді щорічно першого травня король і королева з усіма придворними, а також кардиналом полишали міські палаци й вирушали на окраїни міста за першоцвітами. Приблизно в цей час і виник звичай садити у селах і містах травневе дерево перед будинком дівчини і проголошувати її весняною королевою або королевою травня. Це свято з часом набуло такої популярності, що кожна дівчина палко мріяла стати весняною королевою і бути увінчаною вінком з незабудок.

Але ще значно раніше, до запровадження цих свят, незабудка в

Англії відіграла помітну роль в житті деяких знатних осіб. Розповідають, що Генріх Ланкастер в 1405 році обрав цю квітку своєю емблемою і, перебуваючи у вигнанні, помістив її в ланцюг ордена Підв'язки з написом «Не забудь мене». Таким чином, як троянда — історична квітка дому Йорка, а лілія — Стюартів і Бурбонів, фіалка — Наполеона, так і незабудка — геральдична ознака Ланкастерів, вона є символом постійності, вірності і самовідданого кохання. Приписують квітці і властивість відкривати скарби, втішати душевний смуток, бо вона хоч і маленька, але кожному вселяє незламний характер і силу, тому у її соці навіть гартували толедську сталь, з якої виготовляли знамениті дамаські мечі.

Трава користується популярністю і попитом у народній медицині. Знахарі, які часто називають незабудку *жаб'ячими очима*, *горлянкою*, *духовкою*, *лихоманочною травою*, попередньо розімнуті стебла і листя прикладають до кровавих ран, переломів, ударів, опіків та пухлин. З цією ж метою застосовують і сік із свіжої трави, а чай з листя призначають при захворюваннях верхніх дихальних шляхів, туберкульозі легень, бронхіальній астмі, при хворобах печінки, нирок, мочевого пузиря, розслабленнях шлунку і кишечника. Настойку з стебел і листя незабудки іноді вживають як засіб проти кашлю, простуди і зубної болі. Однак наукова медицина поки що не включила незабудки в арсенал лікувальних засобів, і ця рослина тепер більше цікавить селекціонерів, які створюють компактні, рясно квітучі кустики, які придатні для посадок у квітниках і вирощуванні в горщиках. Тепер на ринках можна без складнощів відшукати не тільки різні відтінки традиційної голубої незабудки, але і дуже цікаві види з білосніжними, рожевими і навіть майже червоними квітками. Особливо декоративні такі сорти, як Біанко з зеленувато-білим забарвленням вінчика, яскраво-голубі Бло Кугле, майже фіолетові Вікторія Індіго Бло, світло-рожеві Де Альп Ультрамарин. Взагалі слід відзначити, що родина незабудок нараховує біля 50 видів. Але всі чудові сорти, які ніколи не втрачають своєї популярності, походять від двох природних видів: незабудки лісової та її альпійської сестри. Обидва ці представники масово ростуть на українських землях.

Герань

ЦІ КВІТИ більше додому не принось, бо в хаті буде сварка, — якось сказала мені мама.

Я здивовано підняв на неї очі.

— Ця рослина у нашому селі так і називається: *сварка*, — продовжила мама. — Отож, люди і обходять її стороною, бо вважають недоброю траву.

— Чим же завинила перед людьми ця красива, запашна і приваблива квітка, щоб через неї могли в хаті виникнути якісь суперечки та непорозуміння? — став допитуватися я.

— Старі люди розказують, що колись у нашому селі жили

дві куми: Дарка і Ганка. Одна без другої навіть крока зайвого ступити не могли.

Про таких кажуть, що вони нерозлийвода. І вранці, і вдень, і ввечері кожного дня хоча би одним словом, але мусили перекинутися.

Ніхто у світі ні за що не повірив би був, що між ними може колись пробігти чорна кішка. Але в житті, як на тій довгій ниві. Всяке буває. Саме на ниві і знайшла собі кінець їх дружба.

Дарка під час жнив раптово захворіла. Її чоловік і поготів не відзначався ніколи здоров'ям. Усі роботи завжди лежали на плечах жінки. Сільські люди в полі, а їй з ліжка піднятися важко. Вже не знала, бідна, як їй далі бути.

Ганка своїм власним урожаєм не дуже переймалася, бо поля сім'я мала стільки, що її чоловік за день-другий сам з роботою справлявся.

Тим часом дні минали, а Дарку не попускало. Уже майже все село хліб зібрало, тільки у неї нива не жата сумно навколо поглядає. Ганка кожен день прибігає до сусідки, та все її втішає і розраджує, що Бог здоров'я мусить дати і допоможе хліб у комору пристарати.

— Може, б ви, Ганко, трохи допомогли мені і пішли хоч на день на моє поле скільки зможете пожати, — попросила куму Дарка. — Вік не

забуду.

— Та чого це ви, кумцю, мене раніше не напоумили, — заметушилася Ганка. — Я вже йду ваше жито жати.

Втішилася безмежно Дарка: яка в неї добра кума! Від тієї радості чує, а хвороба на очах від неї втікає. І справді до вечора піднялася вона на ноги. Виглядає з поля свою дорогу куму, а її як не видно, так і не чути. Взяла Дарку тривога. Пішла до Ганки додому, а та за столом кулешу з квасним молоком наминає.

— Ой, Дарочко, як мені приємно, що ви вже можете так жваво ходити.

— Дякую, кумцю, а булисте нині в полі? — Дарку своє болить.

— Пішла я, Дарочко, твоє жито жати, а жабрій* не дає серпа в руки взяти.

Гірко стало Дарці. Бачить, що кума так бреше, що й віяти не треба. Зрозуміла, що Ганка лише язиком добре жала, та серпа до рук ні на хвилину не брала...

Наступного дня ні світ, ні зоря Дарка уже була в полі. Нагодувала найменше дитя і взялася до роботи. Жне, аж дим куриться. З'їхалися через деякий час сусіди снопи додому забирати, пожаліли Дарку, стали поряд з нею, і не зчулися, як і останню копу склали.

Прийшла зима, а з нею до Дарки прийшла і Ганка з невеликою мищиною.

— Позичте, кумцю, трохи муки, бо не матиму чим і Різдвяні свята опровадити.

Взяла Дарка решето, велику торбину — і в комору.

Радіє Ганка: матиме муки не тільки на Різдвяні креплики**.

Через хвилину повертається кума з порожніми руками:

— Я, кумцю, тільки до муки, а жабрій — до руки.

— Що це ти мені очі колеш? — пирснула злістю гостя.

Слово за слово і зчинили дві куми такий гавт у хаті, що й ворони через неї не наважилися б ні за що перелетіти. Хата для їх сварок затісною виявилася: викотилися вони надвір та там ледь очі одна другій не повідряпували. Де вони ступали, то сніг аж запікався від крові. Навесні тими місцями вирости дивні і невідомі тут темно-фіолетові квіти, які люди називали сварка.

Науковці її знають як герань темна (*Geranium pyrenaicum* Burm. f.), що досягає у рості 30-60 сантиметрів, має округлі ниркоподібні розетки довго-черешкових прикореневих листків та короткочерешкові 3-5-лопастеві листки на стеблах. У квітні-червні серед них на довгих квітконожках і появляються п'ятипелюсткові квіти.

Полюбляє свіжі, слабокислі, багаті глибокопіщані, глинисті чи намулисті землі від передгір'я до гірського поясу у затінених листяних (рідше хвойних) лісах та не густих чагарниках і кущах.

У нас, помимо герані темної ще поширені герань кроваво-червона, лісова, лучна і Робертова, а в природі вони широко зустрічаються у поясі помірного клімату європейських країн, Індії, Сибіру, Далекого Сходу, Китаю, Північної Америки. Не обминають, звичайно, і Україну.

Маємо на Україні й чимало інших представників великої родини геранієвих (Geraniaceae), яка об'єднує близько 800 видів (11 родів) багаторічних, рідше однорічних трав, напівкущів та кущів. У наших природних умовах поширені 26 видів (2 роди).

Карл Лінней, не побачивши особливої різниці, об'єднав їх ще й в один рід з пеларгонією, що викликає іноді певні непорозуміння.

Правда, спеціалісти-систематики давно у всьому розібралися, але початкуючі квітникарі і любителі природи до цих пір часто помиляються. Насправді це два різні роди одного й того ж сімейства геранієвих. Якщо всі пеларгонії (*Pelargonium*) теплолюбиві рослини, і в основному походять з Південної Африки, тому в наших кліматичних умовах вирощуються тільки в кімнатних умовах, то багато представників роду гераней, як уже зазначалося, прекрасно себе почуває на Україні у природних умовах. Але певна плутанина, пов'язана з даними рослинами на цьому не закінчується.

Одні вважають, що вони названі на честь Гери — найповажнішої серед богинь Древньої Греції, старшої дочки Кроноса і Реї, сестри і дружини Зевса, матері Арея і Геби, покровительки родинного життя і шлюбу. Гера мала владну і мстиву вдачу, жорстоко переслідувала своїх суперниць та їхніх дітей, а найбільше Геракла.

Греки зображували її жінкою величної і суворої статури. У Древньому Римі Геру величали Юноною (Juno), іменем якої названо рід ірисових (півникових).

До речі, у Старому Заповіті ім'я Гера теж згадується не раз — його у Біблії мали четверо осіб, а саме слово означає у перекладі з древньоєврейської мови чвари, розбрат, ворожнеча. Чи не є згадана на початку оповідь про темну герань (сварку) якимсь тут далеким впливом старого Ізраїля?

Дехто вважає, що назва гераней представляє собою латинізований варіант від грецького слова журавель, дана за подібність довгої насінневої коробочки з дзьобом, клювом журавля (лелеки). Поступово назви рослин українізувалися з латині і одержували нинішні назви. Подібні аналогічні приклади можна знайти і в інших мовах.

Українці називають квіти герані пагорбкової журавцем горбковим, болотної — журавцем болотяним і багняним, кроваво-червоної — журавцем кровавим і кровником, лучної — бузьочником, журавельником, журавцем луговим і лучним, лісової — журавцем лісовим, Робертової — журавельником смердючим, журавцем вонючим і смердючим, журавлевими носиками.

Сприяли плоди герані лучної і появі таких назв у білорусів, українців та росіян як *ворлікі, орлики, орлики звичайні*, пов'язаних уже з клювом іншого птаха — орла.

Герань лісову українці здавна називають ще *Григорієвим списом*, росіяни — *Егоровим копьём*: специфічна коробочка з насінинами і справді подібна на загрозливо спрямовану на ворога зброю. Церковні перекази про христолубивого воїна-змієборця Григорія (Юрія, Єгорія — варіанти імені) були колись надзвичайно популярні серед народу.

Сирі місця, де росте герань лісова, часто справді кишать зміями, тому білоруси називають її ще *змяёўка*. Але українці навпаки впевнені, що змія ніколи не полізе туди, де герань росте. У всякому разі так стверджує наше народне прислів'я.

І все ж асоціації між відомими оповідями та їх зображеннями на іконах, де Григорій на коні знищує дракона (змія) списом, та спрямованими різко вниз загостреннями насінниками рослини — надзвичайно точні і захоплюючі.

З іменем ще одного святого Роберта пов'язана інша герань (*Geranium robertianum*), яка, мабуть, є єдиною європейською геранню з перисторозсіченим листям — добре відома систематикам. Але як правило не кожен з них відповість, хто такий Роберт, на честь якого названа рослина. Розгадка сягає своїми коріннями середньовіччя. Вона відкрилася у старовинній латинській назві *herba sancti Ruperti* — *трава святого Руперта*. Це ім'я мало в різних мовах варіантне Роберт, яке і перейшло в ботанічну латинь.

А ось герані пагорбкову, лучну та кроваво-червону українці, росіяни і білоруси називають *вовчими лапками (лапою), вовчою ступою (уступою)* та похідними від них — *вовчугом, вовчуром, волчухом* та *вовчицею*. Їх листя справді нагадує лапу вовка, особливо герані кроваво-червоної восени, коли воно надто відверто подібне на обагрянений кров'ю слід хижака.

Багато народних назв викликали різні асоціації з формою листя гераней та кількістю на ньому «пальців» на різних рівнях: внизу листяні пластинки семи-, посередині п'яти-, вверху трьохпальцеровидільні. Отож і виникли такі назви (загальні для сімейства без огляду на види):

пальчики, тройця, стоколінець, стоколінник, зозулині черевички, орлина лапка, лапошник — в українців, *пантопалькі, трыперсніца, семіперсніца* (за кількістю сегментів на листі), *сяміцветнік* — у білорусів, *Христова трава, грабки, грабки святого Івана, грабельки, гребениця* — ще одна назва з того ж джерела: від форми листа.

Стебла листя і квітконоси герані кроваво-червоної покриті залізистими волосками, тому рослину у нас називають *волосник і золотник*, а у Білорусі — *мужчинські залатнічок, златчыск*.

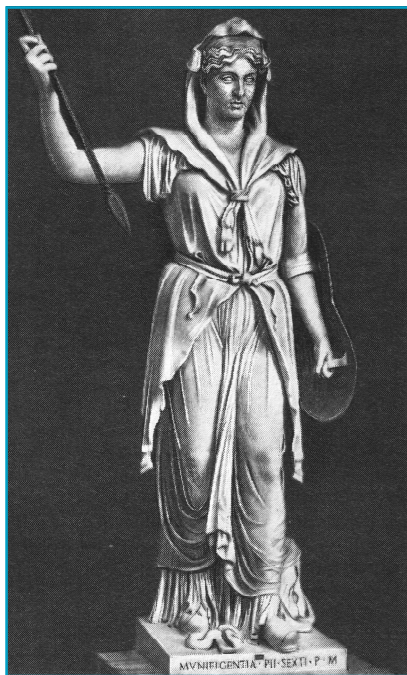
На місце поширення вказують назви *борова рожа, гостинник, гостівник, дубрівка, дубровка, піддубник, орішник, придорожна ігла*

Герані здавна відомі, як ефективні цілющі і магічні рослини. На мові квітів герань означає дурість, безглуздя, безрозсудство. Герані належать до рослин Овна, для яких є характерною дуже сильна властивість: вони зміцнюють наше внутрішнє «Я», допомагають стати сильною особистістю і можуть служити талісманом особистого успіху, досягнення своєї мети. Можливо, звідси маємо і таку оригінальну назву герані як — *душка-травка*. Котра з них має білі квіти, то вважається, що вона є талісманом кохання, годиться для любовних заговорів і закладять та надзвичайно сприятлива для народження дітей.

Якщо носити з собою свіжі квіти рожевої герані, чи висушені у мішечку, то це обов'язково приверне увагу коханої людини, підкреслить надання їй переваги і врешті допоможе у коханні, захистить від нещастя.

У багатьох країнах великим попитом користуються пахучі ефірні геранієві масла. Англійський дослідник Скотт Каннінгем у книзі «Ворожба на травах» стверджує, що масло, одержане з рожевої герані, має великі лікувальні властивості, охороняє будинок і його власників від злих сил і появи змій. Для цього треба змастити підвіконники і двері житла, а також своє тіло, цим маслом. Ним також освячують новий будинок. Якщо капнути декілька крапель масла на розпечене дерев'яне вугілля, то сильні флюїди наповнять весь дім. Крім того, маслом рожевої герані змащують курильниці. Хто користується цією цінною речовиною, той стане надзвичайно сміливим.

Високо цінується і масло, яке одержують лише з листя, стебел і квіток ароматичної лимонної герані (якщо розтерти листок, він пахне лимоном). Цей унікальний лікарський препарат заспокійливо діє на психіку і одночасно підвищує настрій, назамінимий при депресіях і нервовому перенапруженні. Його також вживають при порушенні кровообігу, при шкірних хворобах, для лікування ран, добавляють до ванн при обмороженні ніг. Геранієве масло використовують у парфюмерії.

Юнона (Гера) Соспіта.
Мармур. 2-а пол. II ст. н.е. Рим.
Ватіканські музеї

Його свіжий квітковий аромат розслабляюче і освіжаюче добре проявляється при інгаляціях і масажі, вдало поєднується з багатьма ефірними маслами.

Звичайно, що герань лимонна і сама є досить запашна і фітонцидна рослина. При грипі треба тільки підійти до неї і злегка порухати її гіллям, як вона тут же виділить фітонциди, які вбивають хвороботворні мікроби. Таку рослину добре тримати у спальні. Але при цьому треба врахувати, що герань, яка росте навіть на підвіконнику, може викликати у певних людей алергію та підвищувати тиск, тим більше, що рослина поглинає погані запахи житла — нагари, сирість, затхлість.

Рослина є також непоганим синоптиком: випрямляються волосинки на листках і стеблах — жди дощу!

Для лікарських потреб заготовляють траву і кореневище під час цвітіння.

Трава містить вітаміни, смоли, гіркоти, дубильні, слизисті та мінеральні речовини.

Галенові препарати мають в'язучу, протизапальну дію.

В народній медицині галенові препарати гераней використовують при розладах шлунково-кишкового тракту і проносах, артритях. Зовнішньо — для ванн при епілепсії, паралічі лицьового нерва і болях у попереку, для компресів при катаракті, запальних процесах шкіри та варикозному розширенні вен.

Застосовують препарати герані при запальних процесах шлунково-кишкового тракту. Відвар кореневища п'ють при злоякісних пухлинах.

У народній медицині відвар її коріння використовують у вигляді примочок при фурункулах і карбункулах, флегмонах, абсцесах і виразках. Для зупинки кровотеч використовують тампони, змочені відваром

коріння рослини. Водяні відвари і настойки герані лісової в народній медицині пускають у хід для промивання гнійних ран і полоскання хворого горла, легеневих кровотечах і при ентероколітах. Зрозуміло, що такий термін колись не був відомий народній лексиці, тому цю рослину росіяни і українці часто називали «*усовною травою*». У «Словаре живого великорусского языка» Володимира Даля знаходимо пояснення, що «усов, усовье, или колотьё — болезнь, чувство, будто колет иглами, особенно при воспалении черев и лёгких, и оболочек их».

Настойки і відвари гераней у народній медицині вживають при багатьох інших хворобах, що знайшло своє практичне відображення у народних назвах — *перев'язка, жолудочна, камчужна* (камчуг — карбункул, зла болячка) *трава*.

Герані з вишуканим пальцеровозіченим листям на довгих стеблах і з багатьма елегантними квітками все частіше появляються у наших квітниках. У старовину, як це не дивно, герані не вважалися декоративними рослинами і вартими уваги вищих кіл суспільства. Їх вирощували заради ароматного пахучого листя і використання з лікувальною метою.

Мода на розведення цих квітів появилася зовсім недавно. Батьківщиною майже всіх геранієвих гібридних новинок є Англія, що небезпідставно пов'язують з стійкими британськими традиціями та благодатним кліматом острова.

У Франції уже спостерігається «геранієва лихоманка» — є приватні колекції, які нараховують по 500 культиваторів. Появилася велика кількість складних гібридів, кожного року у каталогах можна бачити нові назви. Початковий матеріал має різне походження — Кавказ, Китай, Індія, Північна Америка, Європа, де зустрічаються зимостійкі представники роду гераней.

У барвах квітів гераней частіше всього зустрічаються рожевий, голубий, червоний, білий, а також пурпуровий, бузковий і ліловий кольори. Практично серед них не зустрічаються жовтий і оранжевий.

Герані утворюють красиві напівсферичні кущі, а округле листя може бути розсіченим, мати сильний приємний запах, добре зберігатися до самих заморозків, набуваючи восени красивих кольорових барв. Більшість сучасних гібридів і декоративних форм красиво цвіте, але тривалість цвітіння сильно відрізняється.

*жабрій — жабрій ладанний. Часто засмічує злачні посіви. Висохлі квітконоси з насінинами досить колючі

**креплики — Різдвяні вареники з картоплею чи сливками, капустаю, які нагадують за формою пельмені

Зозулин цвіт

ОМІТНОЮ окрасою різноманітних вологих місць України іноді з початку, а частіше з середини травня аж до середини серпня виступає чудова декоративна багаторічна трав'яниста рослина до півметра висоти з волосистим стеблом коронарія зозуляча (*Coronaria flos-cuculi* = *Lychnis flos-cuculi* = *Silene flos-cuculi*) з родини гвоздикових (*Caryophyllaceae*) або простіше зозулин цвіт.

Наукова назва роду походить від латинського слова *Coronaria*, що в перекладі означає *корона*. Квітка рослини справді подібна на корону.

Видова назва складається з двох латинських слів *flos cuculi*, що перекладаються як *квітка зозулі*. Українська наукова назва — дослівний переклад з латинської мови.

Ареал рослини практично охоплює всю Європу, а півднем Західного Сибіру доходить до Байкалу.

На Україні в дикому стані росте коронарія шкіряста (*Coronaria coriacea* (Moench) Schischk. ex Gorschk.) — багаторічна рослина, опушена м'якими білими волосками, з великими поодинокими червоними квітками, яку часто вирощують у культурі. Культивують ще коронарію халцедонську (*Coronaria chalcedonica* L.), квітки якої здебільшого червоного кольору.

У рідких пірамідальних або щіткоподібних віничках-суцвіттях зозулиного цвіту зібрані квітки, що мають по п'ять притиснутоопушених глибокорозділених на чотири долі пелюсток. Завдяки таким пелюсткам коронарію зозулячу важко переплутати з якоюсь іншою рослиною.

Кудряві рожеві, червонуваті, рідше білі квіточки на перший погляд мають дещо неохайний вигляд, але під час масового цвітіння — особливо на вологих луках і полянах, мочарах, заболочених ділянках і узбережжях водойм, узліссях і серед чагарників, де квіти нерідко ростуть великими ділянками, вони дійсно справляють незабутнє враження. Вся місцина тут неначе горить яскравим вогнем. Тому в багатьох

кутках України їх називають *вогниками*, а в моєму рідному прикарпатському селі вони відомі, як *бузьків вогонь*, на Волині — *боценьки* (від боцул — чорногуз).

Такі назви місцеві люди пояснюють просто. Колись давним давно, як з теплого вирію повернулися бузьки (лелеки) і почали на хаті якогось селянина споруджувати собі гніздо, той у цей же час взявся ремонтувати дах і міняти солом'яне покриття.

Бузьків стурбувала затія чоловіка, але вони від свого гнізда далеко не відлітали. Селянин на птахів не звертав уваги, а коли підібрався до гнізда, розвалив його і скинув на землю. Птахи з горя десь полетіли, а невдовзі повернулися з жаринками вогню у своїх довгих дьобах. Їх вони скинули на солом'яну стріху. Та враз зайнялася яскравим полум'ям і через мить від хати залишилося одне згарище. Вітер розніс з нього по всьому світу вогняні іскри, від яких і запалали на землі квіти бузькового вогню.

Дуже часто на стеблі рослини (у вузлах) є краплини рідини, що нагадують сльозинки. Якщо обережно здути оті росинки, на їх місці можна побачити маленькі зелені личинки дрібної комахи пінявки, які виділяють рідину, в котрій живуть і розвиваються. За отими сльозинками часто і називають рослину *зозулячі сльози*. Так звучить більш поетично, ніж, наприклад, пінявчині чи комашині сльози.

Походженням тих сліз саме від зозулі більш схильні пояснювати і народні перекази, які стверджують, що ці сльози тепер кожного року проливає зозуля, у яку були перетворені знедолена життям скорботна вдова; жінка, яка чекає і кличе загубленого чоловіка; сестра, що оплакує смерть брата чи проклята братом за втрату ключів; дочка, проклята матір'ю чи батьком; скупа вдова, яка не нагодувала хлібом злидаря чи самого Бога; дівчина, яка лякала з-під моста Бога і т.д.

У Болгарії існує народна легенда, ніби-то зозуля і маленька сова-сплюшка — це брат і сестра. Вони полюбили одне одного. За незаконне кохання Бог покарав їх і перетворив у птахів, та зробив так, щоб вони ніколи не могли зустрітися. Рідні і досі кличуть одне одного, але зозуля гукає брата завжди вдень, а він відповідає на її голос тільки вночі.

Однак ці пошуки довго не тривають, бо зозуля затримується в наших краях коротко. Вже в кінці червня її пісні стають дедалі рідшими, а в липні вона однією з перших відлітає у вирій. Зимує в Екваторіальній і Південній Африці, Індонезії.

Після довготривалої зими, люди нетерпляче чекають повернення цієї загадкової пташки. Вони носять з собою гроші, тому що існує повір'я: якщо навесні вперше зозуля закукає, а в людини не буде при

собі ні гроша, то весь рік для неї буде поганим.

Повертається зозуля додому на Благовіщення. На це велике християнське свято, як і на Великдень, сонце виходячи з-за гір, весело грає. Вважається, що хто зустріне його перші ранкові промені, буде щасливим цілий рік, а коли ще й вдасться почути перше кукання зозулі, то по ньому можна чітко визначити скільки років залишається ще жити на білому світі.

Спів визнається пророчим у визначенні часу народження, весілля і смерті, бо пташка живе в тому далекому загадковому краї, звідки появляються душі новонароджених, куди відбувають померлі, і де перебувають діви долі. Такі знання їй даруються згори, бо за переконанням наших древніх предків, у зозулю перетворилася сама богиня життя Жива. Прада, ми в цьому не є чимось оригінальнішими від інших народів. Стародавні індуси були переконані, що в образі зозулі появляється богиня Індра, германці — бог Тор, а древні греки — Зевс.

Щоб гідно зустріти приліт такої поважного птаха, на Прикарпатті і досі в деяких селах печуть смачні булочки-пиріжки «зозульки», а на Гуцульщині роздаровують дітям та рідним свистки-зозульки. Люди з отими свистками ходять весь день і накуковують знайомим замість справжньої зозулі довгі і добрі літа. Правда, це одне з небагатьох занять, якими займаються у такий величний день. Як застерігає українське народне прислів'я, «на Благовіщення птахи гнізда не виють, а дівчата кіс не заплітають і не миють», бо не матимуть своєї домівки.

Колись зозуля не прислухалася до попереджень і була жорстоко за це покарана. Вона звилала гніздо на Благовіщення — і тепер усі зозулі-мами за необдумані дії своєї нерозважної посестри гірко розплачуються.

Народні легенди стверджують, що в зозулі за такий гріх навіть нема пари: її суджений втопився чи вона сама його звела зі світу, або заховала під міст. Є навіть версія, що зозулю чоловік покинув ще під час всесвітнього потопу, тому вона парується з вудодом, вороном, яструбом, солов'єм чи навіть з півнем.

Зозуля не будує гнізд і не висиджує пташенят. Літаючи над кущами і заростями очеретів, вона шукає гнізда дрібних пташок і підкидає туди по одному яйцю. В кожному регіоні зозуля паразитує на певних видах.

На Україні вона віддає перевагу вільшанкам, вівчарикам, очеретянкам. Забарвлення і розмір яйця зозулі в більшості випадків подібне до яйця цих птахів, тому воно залишається в гнізді не поміченим.

Розвиток пташеняти зозулі проходить швидше, ніж пташенят дрібних

горобиних. Через кілька годин після появи на світ пташеня зозулі підлазить під яйце птахів-господарів і виштовхує його на землю. Так воно робить зі всіма яйцями і залишається в гнізді одне. Бувають випадки, коли голе, беззахисне пташеня батьків лежить ще живе на землі, а вони не звертають на нього ніякої уваги і годують “чужака”. За народними переказами природа прихильніше поставилася до маленьких крихіток на відміну від батьків. На місці загибелі пташенят з краплинок невинної малечої крові виросло багате і різноманітне сімейство зозулиних рослин: зозулині черевички (триколірна фіалка, герань лучна, льоннок звичайний, сокирки польові), зозулин ряст (чина весняна), зозулинці з родини орхідних і т.д. Серед них, звичайно, і зозулин цвіт, який своїми оригінальними і яскравими квітами радо тішить око і розвеселяє душу.

Наші древні українські вірування зображують людську душу дуже часто саме в образі зозулі, тому в українських народних піснях зозуля прилітає погорювати над померлим; вона — втілення душевного болю за покійником. У весільній пісні наречена-сирота посилає зозулю за своїми померлими родичами, щоб вони прийшли з того світу благословити її на нове щасливе життя.

У Зелену Неділю на Україні повсюдно поминають померлих, а в деяких регіонах і досі здійснюють дуже цікавий обряд «хрещення зозуль». Як пише Олекса Воропай у етнографічному нарисі «Звичаї нашого народу», дівчата в цей день приходять у ліс, відшукують дві плакучі берези, одягають на них вінки з квітів, серед яких обов’язково має бути зозулин цвіт, чи якась інша зозулина трава, згинають і зв’язують гілки дерева різнокольоровими стрічками, хустками і рушниками у вигляді вінка. Над вінком кладуть траву-зозулю чи рукотворне чучело птиці, а зі сторін вішають хрести. Дві дівчини, які бажають покумуватися (хрестити зозулю), повинні обійти навколо цих беріз — одна назустріч іншій, потім тричі поцілуватися крізь вінок і крізь нього ж передати одна одній писанку чи крашанку.

Названі куми обмінюються хрестами і перстнями, а «зозулю» ділять на три частини і зберігають у себе вдома на пам’ять про кумівство. Після здійснення обряду завжди наступають веселі набутки, обов’язково на яких має бути яєшниця. Яйце ж символізує життя, котре вимагає постійного захисту від усіляких небезпек. Зозулин цвіт тут теж стає у великій пригоді, бо його листя, стебла і квіти, зібрані під час цвітіння, відзначаються багатьма цілющими властивостями.

ЗМІСТ

Весняні обереги	3
Шафран Гейфеля і Пізноцвіт осінній	6
Підсніжник	12
Білоцвіт	19
Первоцвіт	21
Печіночниця	29
Проліски	31
Ряст	36
Медунка	39
Анемона	42
Адоніс (горицвіт)	46
Чемерник	53
Кремена	60
Мати-і-мачуха (підбіл)	63
Кульбаба	70
Грицики звичайні	80
Барвінок хрещатий	83
Фіалка	99
Цибуля ведмежа	115
Гусяча цибуля жовта	119
Нарцис	122
Тюльпан	129
Конвалія	136
Лобода	146
Заяча капуста	150
Вероніка	154
Незабудка	158
Герань	164
Зозулин цвіт	171

Науково-художнє видання

Городенко М.Д. Шафранів оберіг.
Підсніжники, первоцвіти, проліски та деякі інші весняні квіти
у міфах, легендах, переказах, піснях,
народних віруваннях, ритуалах, звичаях і обрядах,
у народній та офіційній медицині
— Видавництво «Писаний Камінь», Косів. 2016. — 192 с. Ілюстрації.

Косів
"Писаний Камінь"
2016

*Книга побачила світ завдяки добрій волі і фінансовій
підтримці депутатів Косівської районної ради
і керівництва Косівського видавництва «Писаний Камінь».
Автор висловлює їм свою щирю вдячність.*

Підготовлено до друку 13.02.2016. Підписано до друку 13. 02. 2016.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Arial Суг. Друк
офсетний.

Видавництво «Писаний Камінь» (директор М.Д. Павлюк)
Свідоцтво Держ. реєстру: серія ІФ, № 5083
78600, м. Косів, Івано-Франківська обл., вул. Незалежності, №28